

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
STRATEGINIO VALDYMO IR POLITIKOS FAKULTETAS
POLITIKOS MOKSLŲ KATEDRA

ERIKAS SLABAČIAUSKAS

**ASMENS DUOMENŲ APSAUGA ŽMOGAUS TEISIŲ
KONTEKSTE**

Magistro baigiamasis darbas

Vadovas
asist. E. Špokas

Vilnius, 2009

TURINYS

IVADAS	3
1. ŽMOGAUS TEISIŲ INSTITUTO ANALIZĖ.....	10
1.1. Žmogaus teisių samprata ir esminiai bruožai.....	10
1.2. Žmogaus teisių formavimosi etapai ir pagrindiniai šaltiniai.....	12
1.3. Žmogaus teisių reglamentavimas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje	18
1.4. Konstitucingumo klausimas asmens duomenų saugojimo sektoriuje.....	21
1.5. Žmogaus teisių klasifikavimas	24
1.6. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje	28
2. ELEKTRONINĖS ERDVĖS PREVENCINIŲ PRIEMONIŲ ANALIZĖ	33
2.1. Privatumo samprata.....	33
2.2. Elektroninės erdvės saugumo politika	37
2.3. Duomenų apsauga telekomunikacijų sektoriuje.....	40
2.4. Duomenų saugojimo direktyvos įgyvendinimas.....	46
2.5. Direktyvos 2006/24/EB prevencinių priemonių analizė	48
2.6. Teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą ribojimas elektroniniuose ryšiuose	52
IŠVADOS	58
LITERATŪROS SĄRAŠAS	60
ANOTACIJA	67
ANNOTATION.....	68
SANTRAUKA.....	69
SUMMARY.....	70
PRIEDAI	71

IVADAS

Žmogaus teisės – viena populiariausių šiuolaikinės pasaulio bendruomenės temų. Jas besaugančiomis, už jas bekovojančiomis skelbiasi net tos valstybės, kurių pamatai surešti pagal labiausiai žmogaus teisių nepaisančius kanonus, tos, kurių teisėtvara grįsta valstybės prioritetu prieš individą¹. Šiandieniniame pasaulyje žmogaus teisių idėjos egzistavimas kelia atitinkamus reikalavimus, nors jų pretendavimas būti universaliomis yra problematiškas. Darbe analizuojamas tiek dabartinis žmogaus teisių statusas ir reikšmė pasaulyje, tiek ir šio statuso kūrimosi bei virtimo į vieną svarbiausių šiandieninių vertybių pagrindai. Pripažįstama, jog *žmogaus teisės* pastaruoju metu naudojamos kaip matas, atskiriantis kas gali būti talpinama abstrakčiose sąvokose *gerai* ir *negerai*. Žmogaus teisių idėja pripažįstama žmogaus kaip individo teisių sistema, kurios kontekste asmuo turi galimybę realizuoti savo galimybes bei tikslus. Žmogaus teisių idėjos universalumo problemą atspindi klausimas: kaip gali egzistuoti universali žmogaus teisių idėja pasaulyje, kuriame egzistuoja tiek daug radikaliai skirtingų kultūrų, kas lemia skirtingą pagrindą jų suvokimui. Analizuojama kultūrinio reliatyvizmo įtaka žmogaus teisių turinio interpretacijai. *Kultūrinis reliatyvizmas* – pagrindinė ne tik mokslininkų, rašančių apie teises institucijas, bet ir kultūros, kultūrinės antropologijos, lyginamosios politikos, filosofijos, tarptautinių santykių temomis besidominčių interesantų, diskusijų dėl žmogaus teisių universalumo tema. Analizuojama kultūrinio reliatyvizmo įtaka žmogaus teisių turinio interpretacijai. Darbe pripažįstama, jog žmogaus teisių idėjos universalumas visgi egzistuoja bei išskiriami keli svarbūs objektyvūs požymiai: *formas vientisumas* – t.y. – žmogaus teisių idėjos universalumo suvokimas kaip globalaus elemento (pats žmogaus teisių įvirtinimo faktas) – beveik vienodas, tačiau iškyla jo *turinio realiatyvumo* problematiškumas, priklausantis nuo valstybės kultūros, istorijos, religijos ir kitų kintančių veiksnių įtakos.

Pirmoji problema – elektroninių ryšių teisinės kontrolės ir ribos tarp privataus žmogaus gyvenimo gerbimo prieštaravimo santykis. Pastaruoju metu išryškėjo ypač didelis šio klausimo vertintojų kontraversiškumas tiek ES valstybių narių lygmenyje, tiek nacionaliniu mastu. Elektroninių ryšių² perduodamos informacijos perėmimas kelia didžiausią pavojų žmogaus teisei į privatų gyvenimą. Tiek

¹ *Lomanienė N.* Žmogaus teisės Lietuvoje. Teoriniai ir praktiniai aspektai. Vilnius, 1996, p. 5.

² Elektroniniai ryšiai - signalų perdavimas laidinėmis, radijo, optinėmis ar kitomis elektromagnetinėmis priemonėmis, sudaro galimybę žmonėms bendrauti nepaisant jų fizinio buvimo vietos. Žr.: LR elektroninių ryšių įstatymas Nr. IX-2135; 3 str. p. 9.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 22 straipsnis, tiek Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 8 straipsnio 2 dalis numato, kad teisė į privatą gyvenimą nėra absoliuti, ji gali būti ribojama, esant tam tikroms sąlygoms. Konstitucija numato, kad informacija apie privatą gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje nustatyta, kad valstybės institucijos neturi teisės apriboti naudojimosi šia teise, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus ir kai tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės apsaugos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat kai tai būtina žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti.

Ieškant atsakymo dėl privataus žmogaus gyvenimo ribų pažeidimo, bus remiamasi teisinėje praktikoje suformuluotais reikalavimais įstatymui, kuriuo galima riboti teisę į privatą gyvenimą, svarbiausi iš kurių yra įstatymo *prieinamumas, aiškumas ir detalumas*. Ribojimo būtinumo demokratinėje visuomenėje sąlyga, visų pirma, reiškia, kad ribojimas turi būti proporcingas siekiamam teisėtam tikslui. Kitaip sakant, valstybės institucijos turi įrodyti, kad nėra kitų, privatą gyvenimą mažiau ribojančių, priemonių pasiekti vieną ar daugiau teisėtų tikslų.

Antroji problema – iškyla teorinis konstitucingumo klausimas, nes eurointegracinės *Elektroninių ryšių įstatymo*³ pataisos įpareigoja stacionaraus ir mobiliojo ryšio bendroves savo lėšomis fiksuoti telefoninius gyventojų pokalbius, SMS žinutes ir elektroninius laiškus, taip pat numatyta pareiga elektroninių ryšių paslaugų teikėjams srauto duomenis susietus su jų ūkine veikla privalomai kaupti ir saugoti 12 mėnesių nuo jų užfiksavimo, kas galimai prieštarauja Konstitucijai. Be to, Konstitucija nesuteikia valstybei teisės perduoti pareigas užtikrinti visuomenės saugumą ir viešąją tvarką privatiems subjektams ir įpareigoti juos vykdyti šias funkcijas ne valstybės lėšomis. *Konstitucinis Teismas (KT)*, aiškindamas Konstitucijoje įtvirtintą valstybės pareigą užtikrinti visuomenės saugumą ir viešąją tvarką, yra konstatavęs, kad nusikaltimų tyrimas yra valstybės nuolatinė funkcija, kuri turi būti finansuojama valstybės lėšomis, tuo metu įstatymo pataisos reikalauja, jog duomenys, susiję su nusikaltimo tyrimu, būtų bendrovių lėšomis saugomi vienerius metus. 2002 metų KT nutarimu⁴, manytina, jog viešųjų elektroninių ryšių paslaugų ir viešųjų ryšių tinklų teikėjams gali būti nustatyta pareiga išsaugoti ir teisėsaugos institucijoms neatlygintinai teikti duomenis, tačiau negali būti reikalaujama, kad šiam įpareigojimui vykdyti būtina įranga, kuri nėra reikalinga normaliai telekomunikacijos paslaugas teikiančių

³ Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 137 – 5383.

⁴ LR Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas dėl Telekomunikacijų Operatyvinės veiklos įstatymų ir Baudžiamojo proceso kodekso atitikties LR Konstitucijai // <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2002/n020919.htm> . Prisijungimo laikas: 2008-12-10.

bendrovių veiklai, būtų įgyjama už jų pačių lėšas. Visgi darbe konstitucingumo klausimas bus keliamas atsižvelgiant tik į *Konstitucijos* 22 straipsnio turinį, finansinės klausimo pusės išsamiau nedetalizuojant.

Analizuojant aukščiau minėtus prieštaravimus tarp privataus žmogaus gyvenimo gerbimo ir konstitucingumo klausimo iškilimo, bus bandoma detaliau atskleisti kylančias problemas bei remiantis teorine ir gauta empirine medžiaga pateikti racionalius šių problemų sprendimo būdus bei priemones.

Empiriniams duomenims gauti bus naudojamas ekspertų interviu metodas, penkiems kompetentingiems savo srities profesionalams pateikiant vienodus duomenų saugojimo specifiškumą padėsiančius apibūdinti klausimus. Renkantis ekspertus buvo kreipiamas dėmesys į kompetencijos lygį, turimą specialią patirtį ir su objektu susijusios srities išmanymą. Buvo atsižvelgiama į pareigybinę padėtį, mokslinį laipsnį, tam tikrą mokslinį ir praktinį darbo stažą. Didelės reikšmės ekspertų parinkimui turėjo ir magistro studijų metu Mykolo Romerio universitete pažintų akademikų suteikta informacija, kurių kompetencija neleidžia abejoti anksčiau minėti kriterijai. Keturi ekspertai daugelį metų aktyviai dalyvauja teisinėje veikloje ir yra šios srities profesionalai, o penktoji ekspertė – ne mažiau aktyvi socialinių mokslų atstovė, politikė, ne kartą pasižymėjusi dėl žmogaus teisėms svarbių klausimų sprendimo tarptautinėje arenoje. Ekspertų amžiaus rodiklis: nuo 34 iki 62 m. Interviu vidutiniškai truko apie 30-45 min. Darbe ekspertų pavardės minimos nebus, todėl bus naudojamas kodavimas⁵, ekspertus identifikuojant jiems skirtais kodais: E1, E2, E3, E4 ir E5. Siekiant konstruktyvesnės analizės, gauti duomenys bus pateikti ne atskiroje dalyje, o nuosekliai įkomponuojant nagrinėjamo klausimo kontekste.

Kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus ir šeimos gyvenimas, būsto neliečiamybė ir susirašinėjimo slaptumas. Privatumas labai svarbi visavertės asmenybės ir šeimos kūrimosi ir vystymosi sąlyga, todėl bet koks pažeidimas gali užtraukti atitinkamą atsakomybę pagal galiojančius LR norminius teisės aktus. Vengiant paviršutiniško temos ištyrimo ir abstraktumo, šiame darbe analizuosime tik vieną ypač didelį socialinį prieštaravimą keliančią terorizmo prevencijos priemonę – *LR Elektroninių ryšių įstatymą* (vadinamąją „sekimo direktyvą“) ir jos įtaką vienai iš pagrindinių žmogaus teisių – privataus gyvenimo laisvei. Taigi magistro baigiamojo darbo *tyrimo objektas* – žmogaus teisė į privatų gyvenimą.

Magistrinio baigiamojo darbo *tyrimo dalykas* – „sekimo direktyva“ ir jos ribojimų proporcingumas žmogaus teisės į privatų gyvenimą lygmenyje.

Atsižvelgiant į magistro baigiamojo darbo tyrimo objektą bei dalyką, tiesioginis darbo tikslas yra išanalizuoti ir įvertinti „sekimo direktyvoje“ numatytų priemonių įtaką žmogaus teisei į privatų gyvenimą.

⁵ Žr.: Priedai, p. 71.

Tam, kad būtų tinkamai ir visapusiškai pasiektas tyrimo tikslas, iškelsime tokius tyrimo uždavinius:

1. Išanalizuoti žmogaus teisių ir laisvių koncepciją, pateikti istorinę šių teisių raidos tendencijas atspindinčią analizę, remiantis vietiniais ir tarptautiniais teisės norminiais aktais, mokslinė, kita akademinė leidinių bei paties empirinio metodo dėka gauta medžiaga.

2. Išanalizuoti ir įvertinti galimą konstitucingumo problemą integruojant „sekimo direktyvą“ į Lietuvos teisyną.

3. Išanalizuoti asmens duomenų saugojimą elektroninėje erdvėje, pateikiant elektroninės erdvės saugumą užtikrinančių priemonių katalogo raidos tendencijas istoriniame ir šiandieniniame kontekste, esminį dėmesį skiriant Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvos 2006/24/EB analizei, žvelgiant per privataus gyvenimo ribojimo prizmę.

4. Suformuluoti pagrindinius „sekimo direktyvos“ trūkumus bei išvelgti teigiamas puses, pateikiant rekomendacijas elektroninio sekimo veiklos skaidrumo didinimui.

Patikslinamos ir interpretuojamos šios sąvokos:

- a. Žmogaus teisių ir laisvių samprata;*
- b. Konstitucingumo problema;*
- c. Duomenų subjektas;*
- d. Europos Parlamentas (EP);*
- e. Europos Taryba (ET);*
- f. Europos Žmogaus Teisių Teismas (EŽTT).*

a. Žmogaus teisių ir laisvių samprata (angl. *Human Rights and Fundamental Freedoms*). Žmogaus teisių apsauga peržengia nacionalinės valstybės ribas ir yra suvokiama kaip tarptautinės bendrijos reikalas. Teisinėje literatūroje rasime nemažai žmogaus teisių apibrėžimų, sampratų, analizių, atspindinčių rūšių įvairovę ir klasifikacijų gausą. Bendruoju požiūriu - žmogaus teisės ir laisvės tai matas, kuris pripažįsta skirtybes ir kartu suteikia individams universalumo. Žmogaus teisės gali būti apibrėžtos kaip individų, vienas kito atžvilgiu turinčių pareigą veikti (arba susilaikyti nuo veikimo),

santykių ir kiekvieno individo santykiu su tam tikromis vertybėmis, užtikrinančiomis jo gerovę, visumą⁶. LR Konstitucijoje pabrėžiama, kad *žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės, žmogaus laisvė ir žmogaus privatus gyvenimas yra neliečiami*⁷.

b. Konstitucingumo problema. Šiais laikais niekas neginčija Konstitucijos kaip aukščiausios teisės reikšmės formuojančios šalies teisės sistemą. Viena iš Konstitucinio Teismo prerogatyvų ir yra konstitucingumo problemų sprendimas – įstatymų ir kitų teisės aktų atitikties Konstitucijai tikrinimas. Konstitucinis Teismas aiškina Konstitucijos tekste tiek tiesiogiai suformuluotas normas bei principus, taip pat iš konstitucinio reguliavimo išveda vieną ar kitą konstitucinį principą, taip plėsdamas pagrindinį konstitucinių principų tinklą, saistantį ordinarinės teisės kūrėjus. Blieka sutikti su požiūriu, jog tai, kad „šandien į visą nacionalinės teisės sistemą žvelgiama jos konstitucingumo aspektu, dideliu mastu yra konstitucinės justicijos nuopelnas“⁸.

c. Duomenų subjektas. Nagrinėjant „sekimo direktyvos“ galimus žmogaus teisių pažeidimus, būtina suvokti kas gali būti elektroninio *sekimo subjektu*. Atsakymas labai konkretus - kiekvienas besinaudojantis elektroninių ryšių priemonėmis ir yra potencialus duomenų subjektas. Mes atskleidžiame tam tikrus asmens duomenis kiekvienąkart, kai norime užsisakyti bilietą lėktuvu, kreipiamės dėl darbo, naudojamės kreditine kortele ar naršome internete, todėl net to nenorėdami, susiduriame su grėsmėmis savo privačiam gyvenimui, kadangi duomenis apie suteiktos informacijos turinį nesunku perimti.

d. Europos Parlamentas (angl. *European Parliament*) (EP). *Europos Parlamentas* – vienintelė Europos Sąjungos institucija, išrinkta tiesioginių rinkimų būdu, kurį sudaro 785 nariai, atstovaujantys Europos piliečiams. Kas penkerius metus 27 Europos Sąjungos valstybių narių rinkėjai 492 milijonų piliečių vardu išrenka savo atstovus. Parlamentas aktyviai dalyvauja rengiant teisės aktų, kurie turi įtakos kasdieniam piliečių gyvenimui, projektus, pvz., dėl aplinkos apsaugos, vartotojų teisių, lygių galimybių žmogaus teisėms, transporto bei laisvo darbuotojų, kapitalo, paslaugų ir prekių judėjimo⁹. Be to, Parlamentas kartu su Taryba bendrai sprendžia klausimus dėl Europos Sąjungos metinio biudžeto.

e. Europos Taryba (angl. *Council of Europe*) (ET). 1949 m. gegužės mėnesį Romoje buvo įkurta *Europos Taryba* – pirmoji Europos politinė organizacija. Ji pradėjo savo darbą ant Antrojo pasaulinio karo griūvėsių ir žiaurumų, praėjus ketveriems metams po Jungtinių Tautų įsteigimo. *Europos Tarybos* valstybių steigėjų politinė valia siekti savo narių vienybės buvo sukoncentruota į tikslą: „kad būtų apsaugoti ir įgyvendinti idealai ir principai - bendras valstybių narių paveldas, skatinantys jų ekonominę

⁶ *Piechowiak M. What are Human Rights? An Introduction to the International Protection of Human Rights.* - Abo: Institute for human Rights, 1999, p. 10.

⁷ LR Konstitucija, 18, 20, 22 straipsniai // <http://www.lrkt.lt/Konstitucija.html> . Prisijungimo laikas: 2008-12-10.

⁸ *E. Kūris. Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis* // Justitia. 2003, Nr. 3-4, p. 2.

⁹ Oficialios Europos Parlamento svetainės informacija // <http://www.europarl.europa.eu/parliament.do?language=lt> . Prisijungimo laikas: 2008-12-10.

ir socialinę pažangą”¹⁰. Organizacijos Statuto pagrindą sudaro pagarba *žmogaus teisėms* ir įstatymo viršenybė. Tai reiškia pagarbos asmenybei ir jos *laisvei apsaugą* ir puoselėjimą, apibūdinamus įstatymo viršenybės principu, kurį reikia nuolatos stiprinti. Statute teigiama, kad valstybių, Europos Tarybos narių, padaryti rimti žmogaus teisių pažeidimai gali tapti jų narystės sustabdymo arba net pašalinimo iš Organizacijos priežastimi. Šiandien Organizacija atstovauja 800 milijonų europiečių. Jos tikslas - sukurti didžiulę, laisvą, taikią, demokratinę erdvę, kur žmonės nepaisant savo skirtingumo suprastų vienas kitą; Europą, kur taika palaikoma tolerancijos dėka.

f. Europos Žmogaus Teisių Teismas (angl.) (EŽTT). *Europos Žmogaus Teisių Teismas* yra įkurtas pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. Nuo 1998 m. jis tapo nuolat veikiančia tarptautine teismine institucija, kuri nagrinėja skundus fizinių asmenų, asmenų grupių bei nevyriausybinių organizacijų, teigiančių, kad pažeistos jų *teisės ar laisvės*, įtvirtintos Europos žmogaus teisių konvencijoje ir jos papildomuose protokoluose. Lietuvos Respublikai Konvencija ir jos ketvirtasis, septintasis bei vienuoliktasis protokolai¹¹ įsigaliojo 1995 m. birželio 20 d. Konvencijos pirmasis protokolai įsigaliojo 1996 m. gegužės 24 d., Konvencijos šeštasis protokolai įsigaliojo 1999 m. liepos 8 d., o Konvencijos 13 protokolai - 2004 m. gegužės 1d. Reikia paminėti, kad Teismui apskūsti galima tik tuos tariamus ar tikrus *žmogaus teisių ar laisvių* pažeidimus, kuriuos padarė valstybės valdžios, valdymo, teisminės ir pan. institucijos ar pareigūnai.

Hipotezės išskėlimas

Nepamatuotas „sekimo direktyvoje“ numatytų teisinių ribojamųjų priemonių naudojimas duomenų subjekto atžvilgiu, iš esmės rizikuoja pažeisti subjekto prigimtines teises ir laisves.

Tyrimo metodai

Siekiant visapusiškos analizuojamų reiškinių analizės ir galutinio sėkmingo mokslinio pažinimo, magistro baigiamajame darbe naudosis tiek teoriniais, tiek empiriniais tyrimo metodais kaip tyrimo objekto pažinimo būdais, ypatingą dėmesį skiriant kokybiniam tyrimo metodui.

¹⁰ Europos Tarybos informacijos biuras // http://www.etib.lt/?s=et_istorija&lang=lt . Prisijungimo laikas: 2008-12-10.

¹¹ Lietuvos Teisingumo ministerijos informacija // http://www.tm.lt/?item=stras_apie . Prisijungimo laikas: 2008-12-11.

Teoriniai tyrimo metodai

Analizuojant mūsų darbą, vienas reikalingiausių tyrimo metodų bus *lyginimo metodas*, leisiantis palyginti sukaupią įvairių socialinių sistemų, pagrindinių žmogaus teisių gynimo institucijų medžiagą, padėsiančią tikslinti socialinių dėsningumų raišką žmogaus teisių ir laisvių kontekste.

Lyginimo metodas taip pat bus naudingas nagrinėjant Lietuvos, užsienio valstybių bei tarptautinius teisinius aktus, reglamentuojančius žmogaus teisių ir laisvių pažeidimus, taip pat analizuojant EŽTT praktiką bei nagrinėjant skirtingų mokslininkų analizuojamas problemas.

Taip pat naudosimės ir *lyginamuoju istoriniu metodu*, analizuojant senesnius bei naujausius literatūros šaltinius bei anksčiau ir šiuo metu galiojančias teisės normas, reglamentuojančias žmogaus teisių stebėjimo institutą terorizmo prevencijos taikymo atvejais. Šio metodo dėka išsiaiškinsime, kas yra bendra ir ypatinga įvairiose asmens duomenų apsaugos ideologijose, o taip pat įvairių kryptų prevencijos priemonėse skirtingais istoriniais laikotarpiais.

Konkuruojančių teorijų palyginimui ir įvertinimui nagrinėjant teisės į privataus gyvenimo gerbimą atveju, naudosime ir *alternatyvų metodą*.

Galiojančių „sekimo direktyvos“ prevencinių priemonių vertinimui naudosime ir *kritikos metodą*, siekiant išryškinti jautriausias ir pažeidžiamiausias šios teisės normos vietas.

Empiriniai tyrimo metodai

Magistro darbe, vienas iš pagrindinių empirinių metodų bus *ekspertų vertinimo metodas*. Pasirinktiems profesionaliems teisininkams bei žmogaus teisių stebėjimo specialistams, besispecializuojantiems žmogaus teisių ir laisvių pažeidimo srityje, bus prašoma apžvelgti tokias problemas kaip žmogaus teisės į privataus gyvenimo gerbimą terorizmo prevencijos taikymo priemonių metu pažeidžiamumas, siekiama išsiaiškinti „sekimo direktyvos“ privalumus bei trūkumus, įvairias kitas kliūtis bei tendencijas, taip pat pateikti rekomendacijas elektroninės erdvės prevencinės veiklos skaidrumo didinimui.

Teisinių dokumentų analizės metodas bus taikomas nagrinėjant įvairius Lietuvos ir ES teisės šaltinius, siekiant visapusiškai atskleisti „sekimo direktyvos“ ribojamųjų priemonių naudojimo konfrontaciją su žmogaus teisėmis ir jų teisinio reguliavimo mechanizmą.

Indukcinis ir dedukcinis metodai bus naudojami analizuojant ir objektyviai vertinant tendencingai pateikiamą informaciją „sekimo direktyvos“ atžvilgiu.

1. ŽMOGAUS TEISIŲ INSTITUTO ANALIZĖ

1.1. Žmogaus teisių samprata ir esminiai bruožai

Nors žmogaus teisių institutas tarptautinėje teisėje įsitvirtino tik po antrojo pasaulinio karto, jo atsiradimo istorija siekia seniausius laikus. Žmogaus teisių koncepcija – viena fundamentaliausių civilizuotos žmonijos kūrinų, daugiaplanė kategorija, turinti politinį, teisinį bei moralinį aspektus¹². Pirmųjų žmogaus teisių apsaugos dokumentų atsiradimą iššaukė kova už žmogaus teisių pripažinimą ir garantavimą, priešinantį valstybės savivalei ir kišimuisi į privačią žmogaus sferą¹³. Tad galima teigti, kad žmogaus teisių sąvoka kildinama iš žmogaus moralinės prigimties ir piliečio santykio su valstybe pripažinimo, o įstatymai reglamentuojantys teisių principus nedviprasmiškai palaiko šią pagrindinę aksiomą. Valstybės pozicija žmogaus teisių užtikrinimo srityje iš esmės yra dvejopa – *negatyvi* ir *pozityvi*. Negatyvioji pusė pasireiškia kartu su reikalavimu apsaugoti esamą padėtį nuo žalingų pokyčių, vertimu sau pavaldžias institucijas ir pareigūnus susilaikyti nuo savavališko, neteisėto kišimosi į žmogaus teises ir laisves ar nepagrįsto jų apribojimo. Tuo tarpu pozityviosios prievolė – įpareigoti valstybę neleisti „blogiems“ žmonėms daryti blogį ir taip užtikrinti „gerų“ žmonių teises¹⁴.

Žmogaus teisės – *universalios* teisės, priklausančios kiekvienam žmogui vienodai, nepriklausomai nuo jų individualių savybių, nepaisant teisinės sistemos ar kitų vietinių veiksnių. Visgi formali žmogaus teisių koncepcija nėra visuotinai pripažįstama pasauliniu mastu, tad taikymas tarptautiniame lygmenyje pasireiškia skirtingai.

Siekis užtikrinti pagarbą ir žmogaus orumą saugančias normas nuo seniausių laikų pasireiškė daugelio to metų mąstytojų veiksmuose. Tikslu siekimui netrukdė nei skirtingų religijų išpažinimas, nei kultūrinių tradicijų kitoniškumas. Dėka valstybininkų ir teisininkų pažangos, ilgainiui ši sąvoka sėkmingai integravosi į surado ženkliai vietą valstybinių įstatymų sistemoje. Neatsitiktinai šiandieninio pasaulio svarbiausių įvykių kontekste nerasime svarbesnės ir kartu praktikoje populiareesnės idėjos kaip

¹² *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. Bendroji dalis. –Vilnius, Eugrimas, 1998. p. 223.

¹³ *Jočienė D.* Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. –Vilnius, Eugrimas, 2001, p. 13.

¹⁴ *Jovaišas K.* Žmogaus teisių katekizmas. – Vilnius, Teisės institutas, 2006. p. 14.

žmogaus teisės ir laisvės. Dėmesiu joms reiškiasi XX a. pabaigos *humanizmas*¹⁵, siekiantis palenkti žmogaus teisių ginčiai ir įgyvendinimui bet kokią teisėtą žmogaus veiklą ir tuo ją įprasminti¹⁶.

Žmogaus teisės būtų galima apibrėžti kaip moralės, elgesio normas, visuomenines vertybes, kurių tikslas - apsaugoti žmogaus orumą.

Žmogaus teisės taip pat neatsiejamos nuo besąlyginio tapatinimo su *visuomeninės vertybės* sąvoka - laisvės, imunitetai ir privilegijos, kurių gali reikalauti žmogus „kaip savo teisės“ kiekvienoje visuomenėje. Kiekvienas individas turi tam tikras neatimamas ir teisiškai užtikrintas teises, apsaugančias jį nuo valstybės kišimosi bei vyriausybės piktnaudžiavimo savo valdžia. Nuo kiekvieno individo neatsiejamas galima vadinti tokias moralines teises, kurios yra ypač moraliai svarbios ir pagrindinės kiekvieno žmogaus gyvenime dėl savo universalaus moralinio statuso buvimo.

Šiuolaikinė žmogaus teisių ir laisvių samprata susiklostė filosofijos ir dviejų teisės doktrinų - *prigimtinės* ir *pozitivosios* - raidos įtakoje. Prigimtinės teisės doktrina žvelgia į žmogaus teises kaip į neatskiriamas nuo individo teises, kurių ištakos - protas, dievo valia, žmogaus prigimtis. Pozityvumas žvelgia į žmogaus teises kaip į valstybės duotas, nustatytas įstatymų ar kitų teisės aktų.

Jungtinių Tautų Organizacijos¹⁷ (*JTO*) *Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos* 1 str. skelbia kad:

„Visi žmonės gimsta laisvi ir lygūs savo orumu ir teisėmis. Jiems suteiktas protas ir sąžinė ir jie turi elgtis vienas kito atžvilgiu kaip broliai“. Ši principinė nuostata pabrėžia žmogaus teisių neatskiriamumą nuo žmogaus asmenybės, orientuodama į prigimtinių žmogaus teisių supratimą. Doktrinoje išskiriamos „trijų kartų“ žmogaus teisės.

- *Pirmos kartos* priskiriamos individualios žmogaus teisės:
 1. teisė į gyvybę,
 2. laisvė,
 3. neliečiamybė ir kt.
- *Antrai* kartai priskiriamos kolektyvinės žmogaus teisės:
 1. tautų apsisprendimo teisė,
 2. teisė į laisvą gamtos turtais ir ištekliais disponavimą.

¹⁵ *Humanizmas* (pranc.. *humanisme*) – 1) pažiūrų sistema, žmogų laikanti pagrindine vertybe, jo gerovę — socialinių institutų vertinimo kriterijumi, o lygybę, teisingumą, žmogiškumą — trokštamais žmonių santykių principais; 2) renesanso epochos pasaulėžiūra, pabrėžianti žmogaus vertingumą, jo proto galimybes; priešiška viduramžių asketizmui. Žr.: Tarptautinių žodžių žodynas. Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.

¹⁶ *Vaišvila A.* Žmogaus teisės ir jų gintis. – Vilnius, Lietuvos teisės akademija, 2000, p.4.

¹⁷ *Jungtinių Tautų Organizacija* (toliau - JTO, Organizacija arba Jungtinės Tautos) buvo įkurtos 1945 m., pasibaigus Antrajam Pasauliniam karui. Jungtinės Tautos - pavyzdžio žmonijos istorijoje neturinti pasaulinio tarptautinio bendradarbiavimo sistema, įsipareigojusi kovoti prieš karus, puoselėti ir stiprinti žmogaus teises, remti teisingumą ir tarptautinę teisę, stiprinti socialinę pažangą ir draugiškus santykius tarp tautų. Jungtinių Tautų Organizacija yra centras, padedantis šalims derinti savo veiksmus šių tikslų įgyvendinimui. Žiūrėti: <http://www.unesco.lt/unesco/jto/>. Prisijungimo laikas: 2009-09-10.

- *Trečios* kartos teisės apima teisė
 1. į taiką,
 2. vystimąsi,
 3. sveiką aplinką ir kt.

Visgi reiktų pažymėti, kad „trečios kartos“ teisės dar nėra pakankami apibrėžtos ir įpareigojančios.

Tikriausiai tinkamas posakis, jog žmogaus teisės – viena esminių šiuolaikinės civilizacijos vertybių. Dabar universalių žmogaus teisių idėja sudaro daugelio Jungtinių Tautų veiksmų plano pagrindą. Vyriausybės¹⁸ geranoriškumas ginti žmogaus teises padeda ją pripažinti tarptautinėje sistemoje. Tarptautinei politikai svarbiausia praplėsti teisių ribas (įtraukti moteris, neįgaliuosius, etnines mažumas, gyvūnus, gamtą), tačiau tenka apgailestauti, kad kol kas tikslai gerokai pranoksta laimėjimus¹⁹.

Šiuolaikinei žmogaus teisių koncepcijai būdinga bendra nuostata, skelbianti, jog žmogaus teisės yra prigimtinės ir įtvirtinta visose pokario tarptautinėse deklaracijose, konvencijose, paktuose, daugelio šalių konstitucijose, taip pat ir Lietuvos Konstitucijoje (18 str.).

1.2. Žmogaus teisių formavimosi etapai ir pagrindiniai šaltiniai

Nors žmogaus teisių institutas tarptautinėje teisėje įsitvirtino tik su antrojo pasaulinio karto pabaiga, ši sąvoka yra kur kas senesnė. Instituto atsiradimo bei raidos tendencijos siekia seniausius laikus, senovės Graikijos ir Romos humanistines idėjas, judėjų, krikščionių etiką. Kova tarp žmogaus teisių pripažinimo ir garantavimo bei valstybės savivalės ir kišimosi į privačią žmogaus sferą buvo varomoji visuomenės jėga, sudariusi sąlygas atsirasti pirmiesiems žmogaus teisių apsaugos dokumentams²⁰. Dėl galimybės gyventi visuomenėje ir saugiai joje jaustis, dėl orumo ir žmogiškai vertingo gyvenimo, žmonės vieningai gynėsi nuo valdžios ir nuo privačių asmenų ar jų susivienijimų savivalės bei agresijos.

Ius naturale ir *ius gentim* išskyrę stoikai, žengė vieną pirmųjų žingsnių kalbant apie ne visuomenės suteikiamas ir neatimamas teises. *Ius naturale* – visi žmonės esą lygūs ir laisvi, kadangi prigimtiniai įstatymai įkūnija bendrąją gamtos tvarką – kosmosą, o šis esąs protingas, dieviškas logas. Kiekvienas žmogus turįs to dieviškumo kibirkštį - sielą, todėl visi iš prigimties esą lygūs laisvos valios subjektai. *Ius*

¹⁸ „Tarptautinėje terminijoje vartojamas terminas „vyriausybė“ yra platesnės reikšmės negu tas pats terminas vidaus, ypač konstitucinėje, teisėje. Tarptautine prasme vyriausybė suprantama kaip institucijų, atstovaujančių valstybei tarptautiniuose santykiuose, visuma; kitais žodžiais tariant, tam tikra vidaus valdžios piramidė, nesvarbu, kas sėdi tos piramidės viršūnėje – imperatorius, karalius, prezidentas, vyriausybė, parlamentas ar pagaliau paprasčiausia karinė chunta. Tai ne vien aukščiausias vykdomosios valdžios organas – vyriausybė pačia siaurisia vidaus teisės prasme.“ Cit. iš *Vadapalas V.*, Tarptautinė teisė. Bendroji dalis. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 219.

¹⁹ *Paine Th.* Žmogaus teisės. Vilnius: Naujoji Rosma, 2003, p. 8.

²⁰ *Jočienė D.* Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. –Vilnius, Eugrimas, 2001, p. 13.

gentim - žemiškieji įstatymai, pasak stoikų, formuluojami viešpataujant dvasios ir kūno vergams, todėl praktiškai nėra vilties, kad antrieji leistų laisvai reikštis tikrajai žmogaus prigimčiai. Taigi stoikams „prigimtinės teisės“ - universalios, žmogui suprantamos, tačiau įmanomos patirti tik pasitraukus nuo daiktiškojo pasaulio - į save. Tai esąs vienintelis tinkamas kelias tikrajai žmogaus esmei realizuoti.

Renesanso epochos filosofija praturtino žmogaus teises nauju turiniu, kuomet žmogaus suverenumo suvokimas, jo nepriklausymas nuo monarcho valios tapo žmogaus teisių idėjų ištakomis.

Jau XVI a. pradžioje Lietuvoje formavosi teisinė žmogaus teisių samprata. Prigimtinių teisių dvasia atsispindi pirmajame Lietuvos Statute. Jo preambulėje nurodoma, kad Statutas skirtas visiems pavaldiniams, kokio luomo jie bebūtų ir visi teisiami pagal vieną rašytinę teisę.

Galima išskirti šiuos svarbiausius aktus iki antrojo pasaulinio karto, turėjusius esminės įtakos formuluojant žmogaus teisių katalogą:

- 1215 m.
Didžioji laisvės chartija (*Magna Charta libertatum*);
- JAV
Nepriklausomybės Deklaracija (1776 m.);
- 1787 m.
JAV Konstitucijos pirmosios 10 pataisų;
- 1789 m.
Didžiosios Prancūzų Revoliucijos Žmogaus Deklaracija (*Declaration des Droits de l'homme et du citoyen*) (Ji išlieka vienu svarbiausiu žmogaus teises skelbiančiu aktu, nes joje suformuluotas reikšmingas žmogaus teisių katalogas. Šios deklaracijos nuostatos atsispindėjo daugelyje vėliau priimtų Europos valstybių konstitucijų ir tapo svarbiu konstitucinio reguliavimo komponentu);
- 1815 m.
Vienos kongreso sutartis dėl prekybos vergais uždraudimo.

Didžiosios laisvės chartijos, su joje suformuluotais teisėto valstybės įsikišimo į asmens gyvenimą principais, reikšmė - įtvirtinta įstatymo viršenybė ne tik piliečių, bet ir paties karaliaus atžvilgiu, kuri įprasminata kaip pradinė žmogaus teisių ginties priemonė. Chartija sąlyginai laikoma žmogaus teisių kodifikacijos pirmtake, o joje įtvirtintos žmogaus teisių branginimo idėjos ir vėliau buvo plėtojamos kituose šalies teisiniuose dokumentuose, šiandien sudarančiuose Anglijos Konstituciją.

Ypač reikšmingas žmogaus teisėms buvo XVII amžius, kuriam būdingas ne tik aktyvus humanistinių idėjų propagavimas, žmogaus orumo sąvokos formulavimas, tačiau ir normis šių idėjų

įtvirtinimas. JAV nepriklausomybės deklaracija turėjo lemiamos reikšmės juridizuojant žmogaus teises ir jų saugą. Joje sakoma: „Mes vadovaujamės ta akivaizdžia tiesa, kad visi žmonės yra sukurti lygūs ir apdovanoti Kūrėjo tam tikromis neatimamomis teisėmis, kurioms priklauso gyvybė, laisvė ir laimės siekimas. Toms teisėms užtikrinti žmonės sukuria valstybę.“

Savo ruoštu Prancūzijos žmogaus ir piliečio teisių deklaracija skelbė žmogaus teisių neatimamumą, visų politinių susivienijimų tikslu paskelbė žmogaus teises ir jų įgyvendinimą. Deklaracija svarbiausiomis vertybėmis išskėlė tokias žmogaus teises, kaip laisvė, lygybė, saugumas, nuosavybė, teisė priešintis pavergimui ar neteisėtam valdžios aktui. Veikiant Prancūzų revoliucijos idėjoms, žmogaus teisės XIX a. buvo pavadintos „pagrindinėmis teisėmis“ ir įtrauktos į visų civilizuotų šalių konstitucijas.

Nors 1815 m. Vienos kongresas deklaracijoje įtvirtino nuostatas uždraudžiančias prekybą vergais, ji vis dar egzistuoja. Vienos sutarties pasekoje buvo sudaromos ir kitos tarptautinės sutartys draudžiančios vergiją, tačiau jos ne visada buvo vykdomos.

Tolimesni reikšmingi žmogaus teisių plėtros vystimosi ženklai aptinkami tik XX a. antroje pusėje, kuomet po antrojo pasaulinio karo, pasaulio bendruomenei suvokus karo padarinius ir siekiant išvengti jų ateityje, 1945 m. liepos 26 d. *Jungtinių Tautų chartija (JTO)* įpareigojo valstybes nars „gerbti žmogaus teises ir pagrindines laisves visų žmonių be tautybės, lyties, kalbos ar religijos skirtumų“. Chartijos 1 straipsnio 3 dalyje taip pat skelbiama, jog vienas esminių Jungtinių Tautų tikslų yra „pasiiekti tarptautinį bendradarbiavimą (...) remiant ir skatinant žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių užtikrinimą visiems, nepaisant skirtingų rasių, lyčių, kalbų bei religijų“. Šia idėjine sistema besiremianti Prancūzijos Konstitucija, priimta 1946 m., skelbė: „kiekvienas žmogus be rasės, religijos ar tikėjimo skirtumų turi šventas ir neatimamas teises“.

Aktyvios *Jungtinių Tautų Organizacijos* veiklos dėka, buvo priimti pagrindiniai žmogaus teises ir laisves užtikrinantys šaltiniai : *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija*, *Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas* su dviem fakultatyviais protokolais bei *Tarptautinis ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių paktas*. Visi šie teisės aktai sudaro vadinamąjį *Tarptautinį žmogaus teisių bilį* (angl. International Bill of Human Rights)²¹.

Kokybiškai naujas žingsnis tarptautiniu mastu juridizuojant žmogaus teises buvo 1948 m. gruodžio 10 d. SNO Generalinės Asamblėjos paskelbta *Visuotinė Žmogaus Teisių Deklaracija*, kuri padėjo pagrindus tikėjimui žmogaus teisėmis, jų tolesnei juridizacijai, internacionalizacijai ir įgyvendinimui. Pažymėtina, kad pilietinės ir politinės teisės buvo įtvirtintos kartu su ekonominėmis, socialinėmis ir kultūrinėmis teisėmis. Buvo visuotinai suvokta, jog negerbiant žmogaus teisių neįmanoma taika žemėje,

²¹ Pagrindiniai Jungtinių Tautų žmogaus teisių dokumentai. –Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2008, p. 7.

laisvė ir teisingumas, normali asmenybės raida. Be klasikinių pilietinių teisių, deklaracija apėmė ir daug kultūrinių, ūkinių bei socialinių teisių²². Joje pirmą kartą paskelbtas tarptautinis žmogaus teisių katalogas, apimantis pilietines, politines ir socialines, ekonomines bei kultūrinės teises, kurios besąlygiškai draudė vergovę, nežmonišką elgesį, savavališką areštą ir kišimąsi į asmeninį gyvenimą, diskriminaciją rasės, spalvos, lyties, kalbos, religijos, politinių ir kitokių pažiūrų, nacionalinės ir socialinės kilmės, turto ir kitokių pagrindų.

Šis aktas išlieka kaip svarbiausias tarptautinis dokumentas reglamentuojantis ir simbolizuojantis žmogaus teises pasauliniame kontekste, nepaisant fakto, jog Deklaracija nėra tarptautinė sutartis, už kurios nesilaikymą valstybę būtų galima traukti atsakomybėn. Bėgant laikui Deklaracija tapo tarptautinėje erdvėje pripažintu standartu, vertinančiu JT Chartijoje prisiimtų įsipareigojimų vykdymą, o esminės Deklaracijos nuostatos palaipsniui perkeltos į tarptautines ir regionines sutartis bei įvairių šalių konstitucijas ir įstatymus. Deklaracijos principai atsispindi ir vėliau priimtose tarptautinėse žmogaus teisių sutartyse: *Konvencijoje dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo* (1965), *Konvencijoje dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims* (1979), *Konvencijoje prieš kankinimą ir kitoki žiaurų, nežmonišką ir žeminantį elgesį ir baudimą* (1987), *Vaiko teisių konvencijoje* (1989) ir daugelyje kitų²³.

Deklaracija „išskėlė“ principą, jog šioms „teisėms“ apsaugoti žmonės steigia valdžią, kurios vienintelis tikslas – žmogaus teisių gynimas nuo bet kokio galimo jų pažeidimo ar fizinės prievartos.

Po antrojo pasaulinio karo susirinkę Europos teisininkai idealistai surašė konvencijos tekstą su tikslu, kad nepasikartotų praėjusio karo baisumai, manydami, jog geriausias būdas užtikrinti taiką ir saugumą – įtvirtinti atitinkamas nacionalinio lygio žmogaus teises. Kolektyvinis žmogaus teisių įgyvendinimas, kuris reikalautų bent minimalios pagarbos žmogaus teisėms valstybėse - tai vienintelis būdas, kaip užtikrinti demokratinės visuomenės egzistavimą.

Pirmą kartą per visą žmonijos istoriją asmenys galėjo kvestionuoti vyriausybių sprendimus tarptautiniu lygiu. Tos žmogaus teisės, kurios dabar suvokiamos kaip savaime suprantamas dalykas, buvo ilgo proceso, kuris tęsėsi visą XX amžių, išdava. Atlikto darbo rezultatas – 1950 m. lapkričio 4 d. pasirašyta *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija*, kurios preambulėje išdėstyti tikslai yra *Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos* pamatinių vertybių puoselėjimo tąsa. 1952 m. kovo 20 d. buvo priimtas papildomas jos protokolas.

Taigi dvasinė situacija susidariusi po antrojo pasaulinio karo, šiandien pripažįstama kaip žmogaus teisių atgimimo laikmetis, kuomet vėl atsigręžta į prigimtines teisės ypatingą vaidmenį kiekvieno individo

²² *Vaišvila A., Mesonis G. Žmogaus teisės ir jų gintis*. Vilnius, Lietuvos teisės akademija, 2000, p. 8.

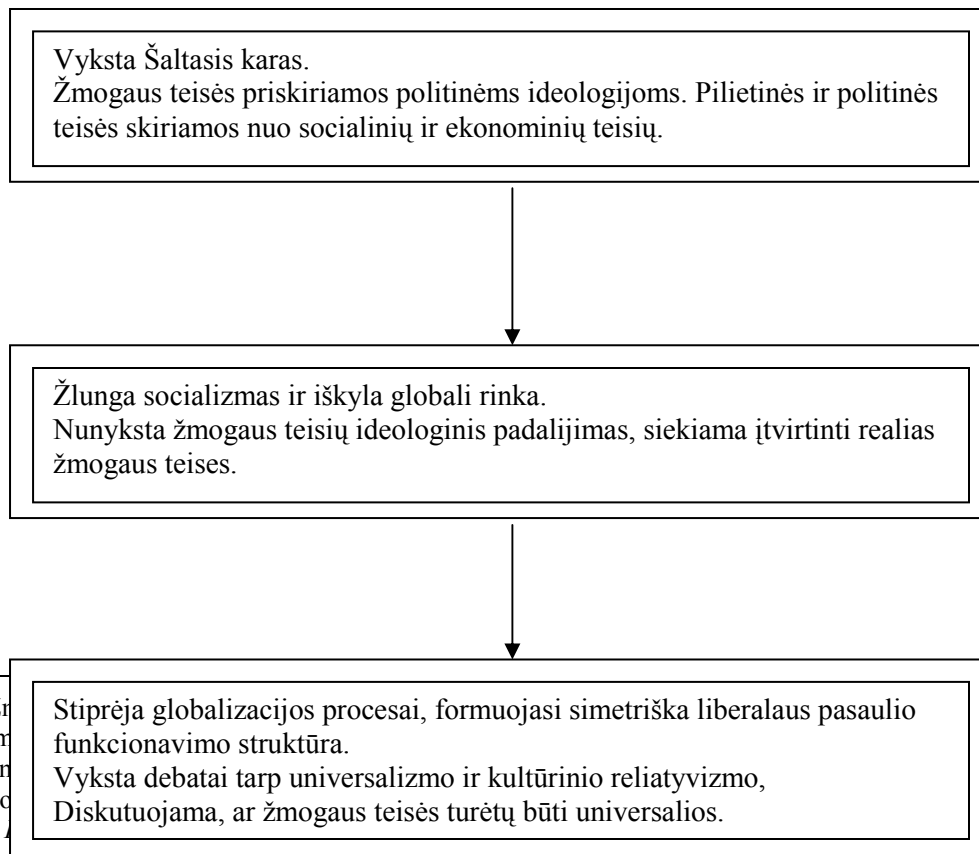
²³ Pagrindiniai Jungtinių Tautų žmogaus teisių dokumentai. –Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2008, p. 16.

atžvilgiu. Šiuo laikotarpiu žmogaus teisės vis dažniau įtvirtinamos įvairių šalių konstitucijose, paktuose, įpareigojant valstybes skirti ypatingą dėmesį žmogaus teisių ir laisvių apsaugos užtikrinimui.

Siekdama garantuoti žmonių teises ir užsitikrinti demokratinių šalių pasitikėjimą, Lietuvos Respublika taip pat prisijungė prie tarptautinių susitarimų. Seime priimtais įstatymais ratifikuotos pagrindinės žmogaus teisių konvencijos, įtvirtinančios lygybę prieš įstatymą ir teisę į apsaugą nuo diskriminacijos visiems asmenims kaip visuotinę teisę: *Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, Jungtinių Tautų konvencija dėl visų formų diskriminacijos panaikinimo moterims, Tarptautinę konvencija dėl visų formų rasinės diskriminacijos panaikinimo, Jungtinių Tautų pilietinių ir politinių teisių bei ekonominių, socialinių apsaugos pagrindų konvencija ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija* bei kt²⁴. Šie žmogaus teisių dokumentai parodė tautų norą kurti tikrai žmogaus vertą visuomenę ir sąlygas žmogaus teisių praktiniam vykdymui. Gilus tų teisių įsisąmoninimas ir gerbimas, pasiryžimas jas ginti ir už jas kovoti rodo drąsų žingsnį į humanizmą. Identifikuojant žmogaus teisių klausimą pokario Europos vaidmuo įgauna ypač svarbų vaidmenį, žmogaus teisės tampa lemiamo susidūrimo laiku tarp demokratijos ir totalitarizmo²⁵.

Žmogaus teisių istorijoje po II Pasaulinio karo galime išskirti tris fazes²⁶ (žr. 1 lentelę) :

1 lentelė. Žmogaus teisių istorijos fazės

²⁴ Lydeka A. Žmogaus teisių istorijos metinėms

²⁵ Petkus V. Žmogaus teisės, Vilnius, Lietuva

²⁶ Miliauskaitė, p. 33.

teisių deklaracijos 6-
raipsnių rinkinys. –
teisė. Vilnius, 2004,

Šaltasis karas buvo konfliktų, įtampos ir varžymosi tarp dviejų supervalstybių JAV ir SSRS bei jų sąjungininkų laikotarpis nuo XX a. penktojo dešimtmečio vidurio iki XX a. dešimtojo dešimtmečio pradžios. Išryškėjo vidurio socialistinių ir kapitalistinių valstybių siekis žmogaus teises priskirti politinėms ideologijoms, akcentuojant socialines ir ekonomines teises arba teikiant pirmenybę politinėms ir pilietinėms teisėms. „Vakarų tradicija, remdamasi Vakarų šalių konstituciniais modeliais, susiformavusiais po šviečiamojo amžiaus, pilietines ir politines teises akcentuoja kaip liberaliais fundamentalias teises bei laisves negatyvių teisių, nukreiptų prieš valstybę ir piktnaudžiavimą valdžia, prasme. Kita vertus, socialistinė žmogaus teisių samprata grindžiama prielaida, kad teises turi garantuoti valstybė, ir akcentuojama ne individuali laisvė, o kolektyvizmo aspektai bei socialinės ir ekonominės teisės“²⁷. Šiuo atveju, socialistinės ideologijos rezultatas – kolektyvinės vertybės įtvirtinimas, akcentuojant solidarumo principo naudą socioekonominėje teisinėje sistemoje.

Antrosios fazės pradžios momentas tapatinamas kartu su „perestroika“. Socializmo žlugimas suprantamas kaip nepamatuotų, neracionalių politinių ir ekonominių reformų pasekmė, kuomet dėmesys buvo telkiamas ne ties tuo, ar žmogaus teisės turėtų būti negatyvios ar pozityvios, o kaip sutelkti sprendžiamąją galią visuose visuomenės reguliavimo santykiuose valstybės rankose.

Dabar esame trečiojoje žmogaus teisių kaip universalių vertybių ir kultūrinio reliatyvizmo vystimosi fazėje ir kartu su globalizacijos procesų stiprėjimu, tad esame liudininkai besiformuojančios simetriškos liberalaus pasaulio funkcionavimo struktūros. Vyraujančios integracijos svarbiausiais akcentais tampa besiformuojanti pasaulio rinka, naujausių technologijų plitimas, didėjanti tarptautinių viršnacionalinių politinių, ekonominių, teisinių institucijų įtakos sfera, socialinių santykių komercializacijos reikšmingumas. Žmogaus teisių diskursas koncentruojasi ties ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių statusu bei universalizmo ir kultūrinio reliatyvizmo sąvokų reliatyvumą. Manytina, kad kultūrinis reliatyvizmas yra viena iš bendriausių pastangų mesti žmogaus teisių universalumui iššūkį. Susidaro įspūdis, kad žmogaus teisių padėtis ir interpretavimas įvairiose šalyse absoliučiai skirtingas. Kas laikoma *teisinga* vienoje visuomenėje, kitoje gali būti įvertinta kaip antisocialinis kultūros reiškinys. Pavyzdžiui, individualizmo pripažinimas Vakaruose negali turėti jokios vietos Azijos kultūrose, kur ištikimybė bendruomenei sveria daugiau už nuomonę dėl atskirų teisių.

²⁷ Akehurst M., Malanczuk P. Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. – Vilnius, Eugrimas, 2000, p. 259 – 260.

Remiantis D. Little'o kultūrinio reliatyvizmo aiškinimo samprata, galima išskirti keturis žmogaus teises liečiančius aspektus²⁸ :

1. Žmogaus teisės susijusios su paprotiniais ir moraliniais įsitikinimais,
2. Paprotiniai ir moraliniai įsitikinimai nulemti kultūrinių įsipareigojimų,
3. Pagrindiniai įsipareigojimai skiriasi priklausomai nuo kultūros ypatumų,
4. Dėl kultūrinių skirtumų, žmogaus teisės nesutampa skirtingose kultūrose.

Šios trečiosios fazės kompleksinė realizacija reiškia, kad ne vakarų visuomenės talpina daugelį specifinių bendruomenės įsitikinimų ar vertybių, kurios konfliktuoja su tradicinės liberalios žmogaus teisių koncepcijos individualių vertybių sistema²⁹.

1.3. Žmogaus teisių reglamentavimas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje

Veiksminga žmogaus teisių apsauga – vienas esminių bruožų, ant kurių laikosi teisė ir demokratija mūsų valstybėje, visuomenės solidarumas. Kuo platesnis žmogaus teisių bei laisvių garantavimas nuolatos ir nuosekliai išreiškiamas nuo pat pirmųjų atgaivinto valstybingumo žingsnių. Jau XVI a. pradžioje kai kurios konstitucinės teisės nuostatos buvo kodifikuotos. Lietuvos Statutai (1529, 1566, 1588 m.) – žymus ne tik Lietuvos, bet ir Europos teisės šaltinis. 1990 m. kovo 11 - osios Akte „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“ buvo deklaruota, jog atkurtoji Lietuvos valstybė „garantuoja žmogaus, piliečio ir tautinių bendrijų teises“³⁰. Pagrindinės žmogaus ir piliečio teisės buvo suformuluotos tą pačią Nepriklausomybės atkūrimo dieną Atkuriamojo Seimo priimtame Lietuvos Respublikos Laikinajame pagrindiniame įstatyme³¹, o vėliau atkartotos ir išplėtos 1992 m. spalio 25 d. referendumu priimtoje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje³².

Žmogaus teisių ir laisvių aktualumas akcentuojamas visuose teisinės sistemos reformos etapuose, o Konstitucijoje įtvirtintų asmens teisių ir laisvių apsaugos garantavimas yra valstybės teisinės sistemos prerogatyva. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog konstitucinis teisinės valstybės principas – tai universalus principas, grindžiantis ne tik Lietuvos teisės sistemą ar pačią Konstituciją, bet tuo pačiu suponuoja ir žmogaus teisių ir laisvių apsaugos būtinybę.

²⁸ Little D. The Universality of Human Rights // <http://www.beyondintractability.org/essay/rights/> // Prisijungimo laikas: 2009-09-11.

²⁹ Miliauskaitė K. Žmogaus teisių sistema civilizacijų sambūvyje. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė. -Vilnius, 2004, p. 37.

³⁰ Lietuvos Respublikos Seimo aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo // Valstybės žinios, 1990, p. 9-222.

³¹ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio įstatymo // Valstybės žinios, 1990, p. 9-224.

³² Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992, p. 33-1014.

Egzistuoja nemažai Konstitucijoje įtvirtintų žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo būdų, iš kurių vienas svarbiausių – pačių žmogaus teisių ir laisvių skelbimas Konstitucijoje. Pavyzdžiui, 48 straipsnio pirmojoje dalyje nustatyta galimybė žmogui laisvai rinktis darbą ir verslą; 135, 138 straipsniuose skelbiama, jog Lietuvos Respublika vadovaujasi visuotinai pripažintais tarptautinės teisės principais ir normomis ir kad Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotos tarptautinės sutartys yra sudedamoji Lietuvos Respublikos teisinės sistemos dalis. Konkrečias žmogaus teises ir laisves nurodyti būtų sudėtinga dėl tarptautinių sutarčių daugėjimo ar jų keitimo, todėl Konstitucija suteikia galimybę žmogaus teises ir laisves skelbti pasibaigus ratifikavimo procesui.

Sekantis žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo garantas - konstitucinis imperatyvas Seimui priimti atitinkamą įstatymą. Pavyzdžiui, 39 straipsnio antroji dalis įpareigoja Seimą priimti įstatymą dėl dirbančių motinų atostogų iki gimdymo ir po jo, palankias darbo sąlygas ir kitas lengvatas.

Žmogaus teisės Konstitucijoje reglamentuojamos II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“, III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė“ ir IV skirsnyje „Tautos ūkis ir darbas“. Kituose skyriuose esantys kai kurie straipsniai taip pat galėtų būti priskirti žmogaus teisių reglamentavimui, pvz. 73 straipsnį, esantis V skirsnyje „Seimas“ ir skirtas Seimo kontrolieriams; to paties skirsnio 68 straipsnį, nustatantis piliečių įstatymų iniciatyvos teisę; straipsniai, reglamentuojantys rinkimų teisę ir kai kurie kiti.

Privalomojo pobūdžio nuostatų, draudžiančių kokius nors veiksmus, aptinkame ir 44 straipsnio pirmojoje dalyje, kur sakoma, kad „masinės informacijos cenzūra draudžiama“. Spaudos ir žodžio laisvė viena iš pamatinių demokratinės valstybės egzistavimo vertybių, todėl niekas, netgi Seimas, negali savo veiksmais ar įstatymu varžyti masinės informacijos priemonių laisvės.

Konstitucijos 22 straipsnyje įtvirtintas žmogaus privataus gyvenimo ir asmens susirašinėjimo neliečiamumas bus nagrinėjamas plačiau tolimesnėje dalyje, tačiau pažymėtina, jog šis draudimas gali būti vadinamas *sąlygišku*, dėl tame pačiame straipsnyje įtvirtintos išimties: „Informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą“. Taigi apart teismo, niekas negali rinkti duomenų apie privatų žmogaus gyvenimą. Įtvirtindamas šią nuostatą, Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, jog „žmogus laisva valia tvarko savo asmeninį gyvenimą, santykius su kitais asmenimis ir laisva valia naudojami teismine gynyba“³³, o „patikimiausias žmogaus teisių gynimo būdas yra teisminė gynyba“³⁴.

Panašių sąlygiškų draudimų yra ir kitais su žmogaus laisve, nuosavybe ir pan. susijusiais atvejais.

³³ Jarašiūnas E. Teisminės valdžios funkcionavimo apsaugos problemos konstitucinėje justicijoje. Teisminė valdžia ir visuomenė (konferencijos medžiaga). -Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1999, p. 47.

³⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 53 str. ir Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 21 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios, 1994, Nr. 81-1514.

Toks konstitucinių teisių ir laisvių užtikrinimo būdas iki minimumo sumažina galimybę jų nepaisyti, nes išimties irgi konstitucinės prigimties ir paprastai (nors ne visada) konkrečios³⁵.

Dar viena žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo priemonė – galimybė patiems piliečiams tiesiogiai užtikrinti savo teises ir laisves svarbiausių valstybės ir tautos klausimų sprendimo metu, jas realizuojant referendumo ir įstatymo leidybos iniciatyvos teisės keliu. Tarptautiniu lygmeniu pripažįstama, kad vykstant demokratiškiems rinkimams ir piliečiams turint teisę lygiomis galimybėmis pretenduoti į politinius bei karjeros postus valdžios ir valdymo institucijose, piliečių dalyvavimo valdant savo valstybę lygis turi atitikti minimalius žmogaus teisių apsaugos reikalavimus.

Lietuvoje pagal Konstituciją abu minėti minimalių standartų reikalavimai papildomi piliečių teise reikšti savo valią (dalyvauti tvarkant viešuosius reikalus) referendumo keliu, įstatymų leidybos iniciatyvos teise, piliečiams laiduojama peticijos teisė ir teisė kritikuoti valstybės įstaigų bei pareigūnų darbą ir skusti jų sprendimus³⁶.

Viena iš svarbiausių konstitucinių teisių ir laisvių užtikrinimo priemonių yra *valdžių padalijimo principas*, istoriškai susiformavęs Anglijoje ir kitose Europos valstybėse parlamentams kovojant su monarchais³⁷, nustatytas Konstitucijos 5 straipsnyje ir skelbiantis, kad „valstybės valdžią Lietuvoje vykdo Seimas, Respublikos Prezidentas ir Vyriausybė, Teismas“, o „valdžios galias riboja Konstitucija“, tad pagal valdžių padalijimo principą skirtingos funkcijos pavedamos skirtingoms valdžios institucijoms, uždraudžiant savintis svetimas funkcijas. Šiuo straipsniu konstituciškai reglamentuojama valdžios institucijų paskirtis tarnauti žmogui.

Diskutuotini žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo atvejai numatyti 6, 7 straipsniuose, įtvirtinančiuose teisinės prigimties žmogaus teises ir laisves. Juose sakoma, jog „Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas“, „kiekvienas savo teises gali ginti remdamasis Konstitucija“, „negalioja joks įstatymas ar kitoks aktas, priešingas Konstitucijai“, tačiau, kaip rodo praktika, prieštaraujančių Konstitucijai įstatymų buvo, yra ir bus. Remdamasis šiuose straipsniuose reglamentuotomis taisyklėmis, žmogus turi galimybę remti savo reikalavimus ar ginti pažeistą teisę Konstitucija nepriklausomai nuo to, ar akto konstitucingumo klausimą sprendė Konstitucinis Teismas, ar ne.

Pažymėtina, kad Konstitucija įpareigoja tam tikras institucijas ir pareigūnus ginti žmogaus teises ir laisves, įgyvendinant savo pagrindinę veiklos funkciją – viešojo intereso užtikrinimą. Konstituciškai

³⁵ *Vilčinskis V.* Konstitucinis žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimas. Asmens konstitucinės teisės Lietuvoje (konferencijos medžiaga). –Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1996, p. 154.

³⁶ *Ragauskas P.* Teisė dalyvauti valdant šalį ir kitaip tvarkant viršuosius reikalus. Žmogaus teisės Lietuvoje. – Vilnius, Teisės institutas, 2005, P. 14.

³⁷ *Glendon M. A., Gordon M. W., Osakwe Ch.* Vakarų teisės tradicijos. –Vilnius, 1993, P. 56.

įpareigoti gali būti:

- Seimo kontrolierius, tiriantis piliečių skundus dėl įvairių pareigūnų (išskyrus teisėjus) piktnaudžiavimo ar biurokratizmo;
- Konstitucinis Teismas;
- Prokuratūra.

Tačiau toks gynimo būdas netiesioginis arba negalutinis – bendroji konstitucinių žmogaus teisių ir laisvių gynimo įstaiga gali būti tik teismas.

Teisminiam žmogaus teisių ir laisvių gynimui būdingi tokie konstituciniai bruožai³⁸:

1. Asmuo į teismą dėl teisės atkūrimo ar gynimo gali kreiptis bet kada, išskyrus atvejus, kai pačioje Konstitucijoje numatyta kitaip – tam nereikia jokių specialių leidimų ar kitų papildomų teisinių procedūrų
2. Visi teismai (apie kuriuos kalbama Konstitucijos IX skirsnyje) sudaro vieningą teismų sistemą, jiems ir teisėjams užtikrintas konstitucinis nepriklausomumas nuo bet kokio asmens, įstaigos, organizacijos ir .t.t., ir bet kokia forma.

Lieka aukščiausia Lietuvos žmonių teisė įtvirtinta Lietuvos Respublikos Konstitucijos 3 straipsnyje, kuri nėra saistoma jokiais būdais ir yra valstybės demokratijos bei suvereniteto atspindys: „Tauta ir kiekvienas pilietis turi teisę priešintis bet kam, kas prievarta kėsina į Lietuvos valstybės nepriklausomumą, teritorijos vientisumą, konstitucinę santvarką“.

1.4. Konstitucingumo klausimas asmens duomenų saugojimo sektoriuje

Teisės akto atitikimo Konstitucijai ar įstatymui procedūrą Konstitucinis Teismas pradeda tik kai į jį su motyvuotu prašymu kreipiasi Konstitucijos 106 str. nurodyti subjektai : ne mažiau kaip 1/5 Seimo narių, LR Prezidentas, Vyriausybė, bendrieji teismai³⁹. Pagal Konstitucijos 106 str. piliečiai (manantys, jog jų teisės buvo pažeistos) kreiptis į Konstitucinį Teismą gali kreipdamiesi per bendrosios kompetencijos arba administracinį teismą, kur nagrinėdamas bylą teisme teisėjas, jei yra pagrindo manyti, kad teisės aktas, kuris turi būti pritaikytas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, sustabdo bylos

³⁸ *Vilčinskas V.* Konstitucinis žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimas. Asmens konstitucinės teisės Lietuvoje (konferencijos medžiaga). –Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1996, p. 156.

³⁹ *Šedbaras S.* Konstitucinis teismas : kas tai ir kam to reikia. –Vilnius, Justitia, 1996, sausis, p. 14-15.

nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą su prašymu – ar tas teisės aktas atitinka Konstituciją⁴⁰. Todėl Konstitucinis Teismas šiuo aspektu gali būti traktuojamas kaip žmogaus teisių apsaugos institucija, nors skirtingai nuo kai kurių kitose valstybėse galiojančios praktikos, kur asmenys gali tiesiogiai kreiptis į Konstitucinį Teismą ir taip efektyviau apginti savo pažeistas teises ir laisves, Lietuvoje asmens tiesioginio kreipimosi į KT galimybė dar neįtvirtinta⁴¹.

Dėl tiesioginio asmens kreipimosi į KT teoriniam kontekste susidariusi gan dviprasmiška situacija. Visgi linkstama prie tos nuomonės, kad Konstitucinio skundo tikslo negalima apriboti tik individualių interesų požiūriu, nes, visų pirma, šis institutas padeda išlaikyti konstitucinę santvarką ir išvengti socialinių konfliktų, įdiegia visuomenės pagarbą vertybėms įtvirtintoms Konstitucijoje ir saugo viešąjį interesą⁴². Konstitucinis Teismas 2006 m. rugsėjo 21 d. nutarime⁴³ aptarė viešojo intereso sampratos ypatybes. Viešuoju laikytinis ne bet koks teisėtas asmens ar grupės asmenų interesas, o tik toks, kuris atsispindi ir išreiškia pamatines visuomenės vertybes, įtvirtinamas ir saugomas Lietuvos Konstitucijos: teisingumas, visuomenės atvirumas ir darna, asmens teisės ir laisvės, teisės viešpatavimas ir kt. Tai toks visuomenės ar jos dalies interesas, kurį valstybė, vykdydama savo funkcijas, yra konstituciškai įpareigota užtikrinti per teismus, pagal savo kompetenciją sprendžiančius bylas.

Funkciniu požiūriu, konstitucinis skundas patvirtina teisės aktų ar įstatymų, kuriuose apibrėžtos pagrindinės teisės ir laisvės realų egzistavimą, juo galima atšaukti, pakeisti ar sustabdyti klaidingo įstatymo galiojimą. Visi šie paminėti veiksniai būdingi demokratinei santvarkai. Nesinori spėlioti, kaip konstitucinio skundo įteisinimas atsilieptų Lietuvos teisinės sistemos veikimui, tačiau kaip pavyzdį galima paminėti Rusiją, kuri 1993 - 1995 m. ištikus konstitucinei krizei, 1994 m. įvedė konstitucinio skundo institutą⁴⁴, kaip veikiančios ir vis stiprėjančios demokratijos elementą, ginantį ir saugantį pagrindines asmens teises ir laisves.

Vertinant konstitucinio skundo institutą asmens konstitucinių teisių apsaugos ir konstitucinio teisingumo vykdymo aspektu, galima daryti prielaidą, kad konstitucinis skundas užtikrintų veiksmingesnę asmens teisių apsaugą, nes taip būtų suteikta galimybė asmeniui tiesiogiai ginti savo teises, leidžiant pritaikyti konstitucijos normas savo byloje, o tai, kaip teigia A. Abramavičius, „brandžios teisinės

⁴⁰ *Ruškytė R.* Pirmasis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo dešimtmetis. –Vilnius, Teisės Problemos, Nr. 3 (41), 2003, p. 115.

⁴¹ Žmogaus teisių ir laisvių garantijos. –Lietuvos žmogaus teisių centro informacija // <http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=470&PHPSESSID=8140aca4b018c2dec52af001a079b989> // Prisijungimo laikas: 2009-10-14.

⁴² *Masnevaitė E., Normantas E.* European models of constitutional complaint and their socio-legal perspectives in Lithuania. –Kaunas : Technologija, Socialiniai mokslai, Nr. 3 (49), 2005, p. 19.

⁴³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl teismo sprendimų motyvų surašymo ir skelbimo, sprendimo už akių ir apeliacijos institutų. Valstybės žinios, 2006, Nr. 102-3957.

⁴⁴ *Masnevaitė E., Normantas E.* European models of constitutional complaint and their socio-legal perspectives in Lithuania“. –Kaunas : Technologija, Socialiniai mokslai, Nr. 3 (49), 2005 p. 20.

valstybės požymis“⁴⁵. Tuo pačiu tai reikšų konstitucingumo asmens ir valstybės santykių srityje stiprinimą.

Žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo atvejai numatyti Konsitucijos 6, 7 straipsniuose, kur sakoma, kad „Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas“, „negalioja joks įstatymas ar kitoks aktas, priešingas Konstitucijai“, turėtų būti laikomi daugiau teoriniais nei praktiniais. Ekspertai bene vieningai pritaria šiai pozicijai, nes, kaip rodo, praktika, prieštaraujančių Konstitucijai įstatymų visais laikais buvo ir bus. Ekspertai gan skeptiškai vertina konstitucingumo klausimą nagrinėjamos duomenų saugojimo direktyvos atžvilgiu, tačiau tuo pačiu primena, kad kiekvienas žmogus, netgi nesant tiesioginio konstitucinio skundo institutui, gali remti savo reikalavimus ar ginti Konstitucijoje įtvirtintas vertybes pažeidžiančias teises nepriklausomai nuo to, ar akto *atitikimo/neatitikimo* Konstitucijai klausimą sprendė Konstitucinis Teismas. Pozicija, jog įstatymo ar kito teisės akto neatitikimo Konstitucijai konstatavimas galimas tik esant KT sprendimui, ginčytina, nes Konstitucijoje tokios taisyklės paprasčiausiai nėra. Anot eksperto E5, šioje vietoje vertinamasis žvilgnis turėtų būti platus ir lankstus, o Konstitucijos nuostata, kad negalioja joks įstatymas, prieštaraujantis Konstitucijai, universali ta prasme, kad bet kuris asmuo turi galimybę spręsti apie įstatymo neatitikimą, iškeldamas tokią hipotezę.

Visgi įsigaliojus naujajai duomenų apskaitos tvarkai, ekspertas E3 išvelgia pretekstą teisinių normų kolizijos atvejui. Pretekstas grindžiamas naujosios tvarkos įpareigojimu elektroninių ryšių paslaugų teikėjams srauto duomenis susietus su jų ūkine veikla privalomai kaupti ir saugoti 12 mėnesių nuo jų užfiksavimo. Kadangi iki šiol praktikoje srauto duomenų kaupimas trukdavo ne daugiau nei kelis mėnesius, nustatius reikalavimą duomenis kaupti 12 mėnesių, kai informacija kaupiama ūkiniams poreikiams patenkinti, tariamai terorizmo prevencijos tikslais būtų kaupiami be argumentuoto teismo leidimo. Taigi įpareigojimas be motyvuoto teismo sprendimo saugoti informaciją ilgesniam terminui nei reikia ūkinės veiklos tinkamo funkcionavimo užtikrinimui, tokiu būdu įsiterpiančią į privataus žmogaus gyvenimo ribas, gali prieštarauti *Konstitucijos* 22 straipsniui. Siekiant išvengti teisės normų konfrontacijos, kompetentingoms Lietuvos institucijoms reikėtų įvertinti minėto sprendimo įtaką ir santykį su LR Konstitucija, o verdiktą, įstatymų reglamentuota tvarka, turėtų paskelbti Konstitucinis Teismas.

⁴⁵ *Abramavičius A.* Teorinės ir praktinės asmens konstitucinio skundo įtvirtinimo Lietuvos konstitucinėje sistemoje problemos. –Vilnius: LRKT, Konstitucinė jurisprudencija, 2006, p. 308.

1.5. Žmogaus teisių klasifikavimas

Žmogaus teisių kvalifikacija nėra fiksuota visiems laikams, tam tikrų teisių kitimas bėgant laikui neišvengiamas, atsižvelgiant į istorinio susiformavimo sąlygas ir kitus štakos veiksnius. Teisių skirstymas didžiaja dalimi priklauso nuo rūšiavimo kriterijų pasirinkimo.

Žmogaus teisės galima skirstyti pagal teisių įtvirtinimo pobūdį :

- Konstitucinės teisės,
- Kituose teisės aktuose formuluojamos teisės.

Pagal ribojimo galimybes teisės skiriamos :

- Absoliučios teisės,
- Ribojamos teisės.

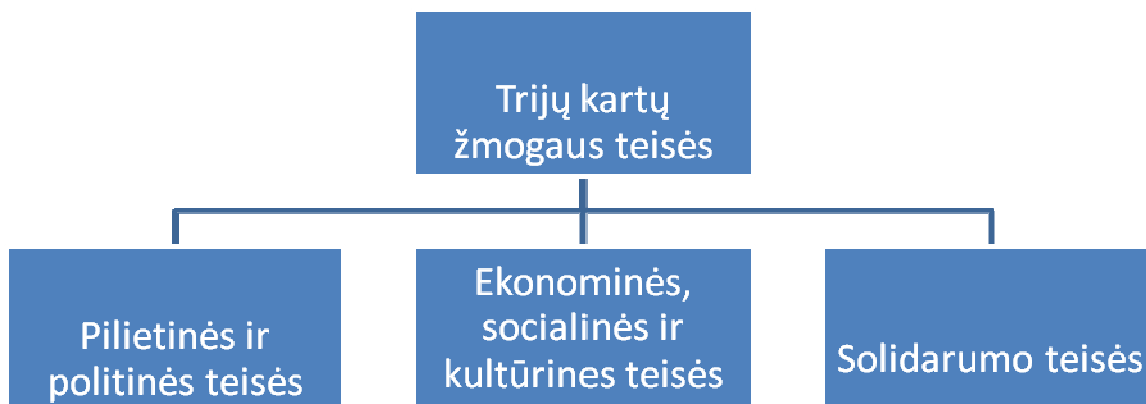
Atsižvelgiant į specialius subjektus, kurių atžvilgiu skiriamos tam tikros teisės, gali būti rūšiuojamos pagal vaikų, neįgalių asmenų, moterų, moterų su nepilnamečiais vaikais ir kitas specialaus subjekto apsaugą užtikrinančias žmogaus teises.

Anot Vaišvilos A. ir Mesonio G., šiuolaikinė žmogaus teisių sampratos idėja nesutampa su XVIII ar XIX a. žmogaus teisių mastu, kadaise aktualus vergijos ar baudžios panaikinimo reikalavimas šiandieniniame kontekste atrodo nekeliantis ypatingo pavojaus, tad ir tų laikų pastangos apriboti valstybinės valdžios savivalę žmogaus teisių atžvilgiu lieka kaip teoriniai dalykai. Nuo to laiko, kai žmogaus teisių institutas pradėjo tarnauti kiekvieno asmens teisėms ir laisvėms bei ėmėsi ginti nuo politinės valdžios arba visuomenės kišimosi į jas, pagrindinės teisės iš senosios piliečių savigynos nuo „valdžios despotizmo“ funkcijos, perauga į naują būvį. Aktualiausiomis tampa antrosios ir trečiosios kartos žmogaus teisės, tokios kaip teisė į darbą ar butą, humanišką aplinką ir pan. Demokratinis politinių procesų veikimas suprantamas ne tik kaip kišimasis į visuomenės elgesio modelį, bet įgauna ir teigiamo funkcionavimo galimybę modernios visuomenės kontekste⁴⁶.

⁴⁶ *Fredman S. Human Rights Transformed. Positive Rights and Positive Duties. –Oxford, 2008, p. 9.*

Siekiant aprėpti mūsų epochos formuluojamų žmogaus teisių visumą bei sukurti tarpusavyje susijusių tokių teisių sistema, žmogaus teisės katalogizuojamos. Trijų kartų žmogaus teisės (žiūrėti 2 lentelę) dažniausiai skirstomos pagal istorinį žmogaus teisių nuoseklumą atspindintį *laiką* ir *turinį*⁴⁷.

2 lentelė. Žmogaus teisių skirstymas

Pirmosios kartos žmogaus teisėms priskiriamos pilietinės ir politinės teisės garantavo laisvą asmenybės veikimą ir neliečiamumą, saugojo nuo valstybės despotizmo. Manoma, jog tik turėdamas visas politines teises ir tapęs politiškai aktyvia asmenybe, žmogus galėjo įgyvendinti visus savo tikslus.

Politinėms teisėms priskiriamos :

rinkimų teisė, teisė į referendumą bei peticijų teisė, žodžio ir spaudos laisvė, sąjungų ir susivienijimų laisvė, susirinkimų laisvė. Šių teisių pagrindu pilietis aktyviai dalyvauja politiniame, visuomeniniame šalies gyvenime, turėdamas realią įtaką valstybinės valdžios sprendimams.

Pilietinių teisių grupei priklausančias teises valstybė įpareigota saugoti ir garantuoti:

teisė gyventi; teisė į žmogaus orumą; teisė į laisvę ir lygybę; teisė ginti savo garbę ir reputaciją; teisė į teisingą, nepriklausomą, kompetetingą, nešališką viešąjį teismą; teisė laisvai judėti ir pasirinkti gyvenamąją vietą; teisė į pilietybę, teisė palikti bet kurią šalį, taip pat ir savąją, ir grįžti į ją; teisė į asmens neliečiamybę, apimanti ir laisvę nuo savavališko arešto arba sulaikymo; teisė ieškoti prieglobsčio kitoje šalyje nuo persekiojimo ir naudotis tokiu prieglobsčiu; teisė į būsto neliečiamybę; slapta susirasinėjimą; teisė į minties, sąžinės ir religijos laisvę ir kt.

⁴⁷ Vaišvila A., Mesonis G. Žmogaus teisės ir jų gintis. –Vilnius, Lietuvos Teisės akademija, 2000, p. 10.

Politinės teisės priskiriamos „negatyviosioms teisėms“, t.y. šios teisės reziumuoja laisvę nuo valstybės ir jų įgyvendinamas nereikalauja finansinių injekcijų. Visgi kai kurių politinių teisių tinkamas įgyvendinimas reikalauja nemažų valstybės išlaidų, pvz.: teisė į teismą per trumpiausią įmanomą laiką ir kai kurios procesinės garantijos – teisė į nemokamą teisinę pagalbą bei kt. Pažymėtina, kad politinės ir pilietinės teisės nėra nepriklausomos bei ypatingai priklauso nuo egzistuojančių socialinių ir ekonominių teisių⁴⁸.

Socialinio stabilumo nebuvimas sudarė pagrindą antrosios kartos žmogaus teisių atsiradimui, išplečiant ir papildant valstybės garantuojamų žmogaus teisių katalogą naujomis žmoniškosiomis vertybėmis. Taigi siekiant minimalaus socialinio saugumo užtikrinimo, šalia politinių ir pilietinių teisių prisijungė ekonominių, socialinių ir kultūrinių žmogaus teisių idėja. *Ekonominėms teisėms* priskirtinos šios:

teisė dirbti; teisė imtis verslo (ekonominės veiklos laisvė); teisė streikuoti; teisė sudaryti kolektyvines sutartis; teisė į nuosavybę (naudojimasis, valdymas, disponavimas turtu); teisė laisvai jungtis į nacionalines arba tarptautines organizacijas ginant savo ekonominius interesus.

Dėmesys esamoms ar galimoms ekonominėms žmogaus teisėms nebuvo užmirštas ir tarptautiniuose prekybos ir plėtros debatuose tarp ekonomiškai išvystytų ir besivystančių šalių. Be to, vis labiau pastebimas pasaulinės ekonominės globalizacijos suartėjimas, valstybinės pagarbos žmogaus teisėms didėjimas, „valstybinės nesėkmės“ (angl. *the probability of state failure*) tikimybės pripažinimas įžiebė naują šviesą ekonominių teisių intervencijai⁴⁹.

Kuo stipresnis ekonominių teisių egzistavimas, tuo ryškesnė tikrojo kelio į ekonominę gerovę vizija, nes tik tokiomis sąlygomis atsiranda terpė visapusiškų piliečių ugdymui, leidžiant jiems *pasirinkti* ar *spręsti* sudarant visiems palankias ekonomines sąlygas. Išskiriama viena svarbiausių ekonominių teisių – teisė dirbti, išreiškianti prigimtinių žmogaus poreikį savarankiškai pasirūpinti savimi, laisvę pasirinkti darbą arba laisvai dėl jo susitarti. Darbas – tai autentiškiausias žmogiškojo orumo išreiskimo ir užtikrinimo būdas, prigimtinė žmogaus pareiga ir teisė, būtina ir nuolat galiojanti⁵⁰, todėl kiekviena valstybė turėtų krypti ypatingą dėmesį savo piliečių užimtumo skatinimui bei nedarbo mažinimui.

⁴⁸ Navarro V. The economic and political determinants of human (including health) rights. –International Journal Of Health Services, 1978. Žr.: // <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=7&hid=13&sid=f26c25ed-0c18-4089-ac20-deee2223769c%40sessionmgr104&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=cmedm&AN=631961> // Prisijungimo laikas: 2009-10-15.

⁴⁹ Richards D., Cingranelli D. Economic Human Rights: Conceptualization and Measurement. Conference Papers - Midwestern Political Science Association. –Conference paper, Chicago, 2004. Žr.: // <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=8&hid=13&sid=f26c25ed-0c18-4089-ac20-deee2223769c%40sessionmgr104&bdata=JnNpdGU9ZWZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=16054951> // Prisijungimo laikas: 2009-10-15.

⁵⁰ Vaišvila A., Mesonis G. Žmogaus teisės ir jų gintis. –Vilnius, Lietuvos teisės akademija, 2000, p. 13.

Toliau katalogizuodami svarbiausias žmogaus teises, *Vaišvila A.* ir *Mesonis G.* socialinėms teisėms priskiria:

teisė gauti mokamas kasmetines atostogas; teisė į tokį pragyvenimo lygį (maistą, drabužius, butą, medicinos pagalbą), kuris reikalingas palaikyti asmens ir jo šeimos narių sveikatą bei minimalią gerovę; teisė į aprūpinimą nedarbo, ligos, invalidumo našlystės, senatvės atveju arba kitokio pragyvenimo lėšų praradimo atveju, kai lėšų praradimas atsirado dėl aplinkybių, nepriklausomų nuo paties individo; teisė į motinystę ir vaikystę; teisė į fizinės ir psichinės sveikatos plėtotę.

Socialinių teisių svarba pasižymi žmonių solidarumo idėjos realizaciją ir žmogiško gyvenimo lygio bei socialinės ginties užtikrinimą. Sėkmingas socialinių teisių įgyvendinimas garantuoja visuomenės socialinį stabilumą, socialinę santarvę bei rimtį. Su valstybės transformacija į socialinę teisinę valstybę, pasikeičia jos vaidmuo ir visuomeniniame kontekste – valstybė tampa žmogaus teisėms paslaugaujančia organizacija.

Fabre Cecile (2003) išskiria keturias fundamentalias socialines teises :

1. Atitinkamos minimalios pajamos (*Adequate Minimum Income*);
2. Apgyvendinimas (*Housing*);
3. Išsimokslinimas (*Education*);
4. Sveikatos priežiūra (*Health Care*).

Iškeldamas keturias prielaidas, autorius parėžia, jog teisių į šiuos išteklius užtikrinimas yra privalomas ir būtinas kiekvienam individui, ir turėtų būti laikoma tarsi minimaliu padoraus gyvenimo rodiklio pavyzdžiu⁵¹. Minimalaus padoraus gyvenimo sąlygų įtvirtinimas demokratinėse valstybėse siektinas reglamentuojant ir įtvirtinant aukščiausios teisinės galios aktuose – konstitucijose. Tai suponuoja tokių sąlygų sudarymą, kad netgi demokratinė dauguma neturėtų veiksmų laisvės šių pamatinių vertybių panaikinimui, pavedant apsaugos funkcijų atlikimą atitinkamos kompetencijos subjektams (pvz., teismo organų sistema). Socialinių teisių konceptualumas pateikiamas per šiuolaikinės politinės filosofijos prizmę, sulyginant dvi esmines percepcijas – demokratijos ir distribucinio teisingumo diskurso ypatumus.

Dvasinės harmonijos siekimui, naudingo socialinės, ekonominės bei kultūrinės visuomenės nario identifikavimui reikalingos kultūrinių teisių teikiamos garantijos. Joms priskirtinos:

teisė į mokslą; teisė laisvai dalyvauti visuomenės kultūriniame gyvenime; teisė naudotis

⁵¹ *Fabre C.* Social Rights Under the Constitution. Government and the Decent Life. –Oxford Scholarship Online, 2003. Žr.: // <http://www.oxfordscholarship.com/oso/public/content/politicalscience/9780198296751/toc.html> // Prisijungimo laikas: 2009-10-15.

kultūrinėmis vertybėmis; teisė į meninę kūrybą; teisė gėrėtis menu; teisė ginti žmogaus moralinius ir materialinius interesus; teisė dalyvauti plėtojant mokslo pažangą, naudotis tos pažangos rezultatais; teisė plėtoti nacionalinę kultūrą.

Antrosios kartos žmogaus teisių reglamentavimas pirmiausiai aptinkamas Visuotinėje Žmogaus Teisių Deklaracijoje, Europos socialinėje chartijoje, Tarptautiniame ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakte, Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte, priimtuose 1966 m. gruodžio 16 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos.

Detalizuojant pirmosios kartos žmogaus teisių skirtumus nuo antrosios, pažymėtina, jog pastarųjų teisių suteikimas įmanomas tik ekonomiškai išvystytos bei stiprios visuomenės dėka – nesant materialinio pagrindo antrosios rūšies teisės paprasčiausiai neturi praktinės vertės. Taigi pagalba žmonėms įgyvendinant savo teises, socialiai aktyvios valstybės progreso skatinimas laikomos pamatinėmis antrosios kartos žmogaus teisių funkcijomis.

Trečiosios kartos žmogaus teisių įgyvendinimas neįmanomas be pirmųjų dviejų užtikrinimo, tad jos kartais vadinamos solidariosiomis teisėmis. Joms kartu priskirtinos ir tautų teisės:

teisė į sveiką aplinką; teisė naudotis bendra žmonijos patirtimi; teisė į taiką; teisė į kokybiškus maisto produktus; mažumų teisės; teisė egzistuoti; teisė į lygybę su kitomis tautomis; teisė į vertingą gyvenimą; teisė į neatimamą savo gamtos turtų suverenitetą, teisė laisvai juos naudoti; teisė į nacionalinį ir tarptautinį saugumą; teisė į kultūros savitumą; teisė pareikšti savo valią; teisė į informaciją apie kitas tautas; teisė apsispręsti (ši teisė apima teisę sukurti suverenią, nepriklausomą valstybę, laisvą prisijungimą prie nepriklausomos valstybės arba teisę su ja susijungti).

Šiandieniniame kontekste prioritetinėmis laikytinos teisė į taiką ir teisė į sveiką gyvenamąją aplinką, kadangi būtent jos sąlygoja visų kitų žmogaus teisių vystimąsi. Tuo tarpu sėkmingas tautų teisių plėtojimas turi būti grindžiamas su sąlyga gerbti ir nesupriešinti su žmogaus teisėmis, jų neignoruojant, siekiant produktyvaus vienas kito bendradarbiavimo ir papildymo.

1.6. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje

Kaip jau buvo nurodyta darbe, veiksminga žmogaus teisių apsauga yra vienas pagrindinių elementų, ant kurių laikosi teisė ir demokratija valstybėje, visuomenės solidarumas. Lietuvoje ši nuostata yra pakankamai giliai įsisąmoninta. Politinės valstybės siekis kuo plačiau garantuoti žmogaus teises bei laisves pastebimas nuo pat pirmųjų atgaivinto valstybingumo žingsnių. Baigiantis teisinės sistemos reformos etapams ir priimant naujuosius Lietuvos Respublikos kodeksus žmogaus teisių klausimas dar

syki akcentuotas kaip fundamentali teisinės sistemos vertybė. Bene pagrindine visų naujų kodeksų užduotimi laikytina žmogaus teisių apsaugos užtikrinimas⁵². Tiek Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintoje Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 - 2008, tiek 2008 m. gruodžio 9 d. Ministro Pirmininko Andriaus Kubiliaus pateiktoje programoje, pagrindiniais Vyriausybės įsipareigojimais teisinės sistemos srityje lieka žmogaus teisių apsaugą Lietuvoje garantuojančių mechanizmų tobulinimas⁵³.

Kuriantis žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos sistemai Lietuvoje didelės reikšmės turėjo atsikūrusios mūsų valstybės siekis įsilieti į demokratinių tautų bendriją ir suvokimas, kad pagarba žmogaus teisėms ir veiksmingos jų garantijos yra būtina valstybės savybė, norint tapti visateise tarptautinės bendruomenės nare, puoselėjančia visuotinai pamatinėmis pripažintąs vertybes⁵⁴.

Praktika prisiimti ir diegti tarptautinių teisinių instrumentų žmogaus teisių srityje nuostatas nepakitus iki šiol. Lietuvos Respublika buvo netgi pirmoji ES valstybė, ratifikavusi Europos konstitucinę sutartį, kurios sudėtinė dalis yra Pagrindinių laisvių chartija⁵⁵. Žmogaus teisių pirminiam įtvirtinimui Lietuvos Respublikos teisinėje sistemoje itin svarbus vaidmuo tenka Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijai bei jos papildomiems protokolams. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas yra pripažinęs, kad Lietuvos Respublikos įstatymai neturi daryti kliūčių teismuose taikyti Konvencijos nuostatas⁵⁶, o Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija kaip teisės aiškinimo šaltinis yra aktuali ir Lietuvos teisės aiškinimui bei taikymui⁵⁷. Lietuvos Respublikos Seimo statute įtvirtintas reikalavimas, kad prie kiekvieno įstatymo projekto būtų aiškinamasis raštas, kuriame nurodoma, ar įstatymo projektas atitinka Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos nuostatas⁵⁸. Europos žmogaus teisių konvencijos reikšmė pripažįstama ir teisės taikymo praktikoje, kadangi Lietuvos Aukščiausiasis Teismas Europos žmogaus teisių teismo jurisprudenciją yra pripažinęs Lietuvos Respublikos teisės šaltiniu⁵⁹.

⁵² Žr.: Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002, 37-1341; Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002, 36-1340; Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 200, 89-2741.

⁵³ Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos // Valstybės žinios, 2004, 181-6703; Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos // Valstybės žinios, 2008, Nr. 146-5870.

⁵⁴ Čepas A. Žmogaus teisės Lietuvoje. – Vilnius, Teisės institutas, 2005, p. 7.

⁵⁵ Lietuvos Respublikos įstatymas dėl sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo // Valstybės žinios, 2004, 170-6239.

⁵⁶ Žr.: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvada dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtąjo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios, 1995, Nr. 9-199.

⁵⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198-1 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2000, Nr. 39-1105.

⁵⁸ Lietuvos Respublikos Seimo statutas // Valstybės žinios, 1994, Nr. 15-249.

⁵⁹ Žr.: Lietuvos Aukščiausiojo teismo Senato nutarimas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7,7-1 str. ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas // Teismų

Žmogaus teisės tarsi socialinis konstruktas, savyje kaupiantis visuomenės teisingumo patirtį bei projekciją, tad tai nėra nesikeičianti esybė. Norint suprasti, kaip keičiasi ši patirtis, ką apie žmogaus teises kalba ne tik teisės mokslo ekspertai, bet ir svarbiausi šių teisių subjektai – patys žmonės, būtina remtis sociologiniu požiūriu. Sociologiniai tyrimai žmogaus teisių atžvilgiu nėra nauji ar unikalūs tiek pasaulio, tiek Lietuvos mastu⁶⁰.

Sociologinis tyrimas „Žmogaus teisės Lietuvoje: 2001-2002“, atliktas Visuomenės nuomonės tyrimo centro „Vilmorus“ pagal Jungtinių tautų vystymo programos projektą „Žmogaus teisių veiksmų planas“, buvo pirmas kompleksinis sociologinis tyrimas, išnagrinėjęs kaip Lietuvos gyventojai vertina žmogaus teisių padėtį ir žmogaus teisių veiksmingumą šalyje, taip pat ištyręs gyventojų patirtį susiduriant su žmogaus teisių pažeidimais įvairiose gyvenimo srityse⁶¹. Atliktas tyrimas nustatė, kad gyventojai pakankamai kritiškai nusiteikę tiek žmogaus teisių padėties, tiek žmogaus teises ginančių institucijų atžvilgiu. Pirmojo sociologinio tyrimo pasisekimas paskatino įtraukti sociologinius žmogaus teisių tyrimus į Nacionalinį žmogaus teisių rėmimo ir apsaugos veiksmų Lietuvos Respublikoje planą⁶², norint išsiaiškinti, kaip keičiasi gyventojų požiūris į žmogaus teisių situaciją šalyje pakartotinių analizių dėka, nustatyti žmogaus teisių situacijos vertinimų teigiamas arba neigiamas tendencijas. Norint objektyviai ir kompleksiškai aprėpti žmogaus teisių padėtį apibūdinančius elementus, siūloma remtis devynių prasminių blokų analize⁶³:

- 1) Žmogaus teisių padėties Lietuvoje vertinimas.
- 2) Žmogaus teisių politikos Lietuvoje vertinimas.
- 3) Žmogaus teisių padėties vertinimas Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą.
- 4) Žmogaus teisių apsaugos sistemos vertinimas.
- 5) Institucijų darbo užtikrinant žmogaus teises Lietuvoje vertinimas.
- 6) Dėmesio žmogaus teisėms vertinimas.
- 7) Gyventojų patirties susiduriant su žmogaus teisių pažeidimais.
- 8) Gyventojų patirtis atstatant pažeistas teises.
- 9) Gyventojų informavimas apie žmogaus teises.

Žmogaus teisių įgyvendinimą Lietuvoje nuo 2003 m. aktyviai kuruoja nepriklausoma nevyriausybinė organizacija *Žmogaus teisių stebėjimo institutas* (ŽTSI), siekianti ugdyti atvirą

praktika, 1998, Nr. 9; Lietuvos Aukščiausiojo teismo Senato nutarimas dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje // Teismų praktika, 2005, Nr. 23.

⁶⁰ Trumpa kiekybinių sociologinių tyrimų apžvalga. Žmogaus teisės Lietuvoje: padėties vertinimas. –Vilnius, 2002, p. 60-63.

⁶¹ Žmogaus teisės Lietuvoje. –Vilnius, Teisės institutas, 2005, p. 317.

⁶² Patvirtintas 2002 m. lapkričio 7 d. LR Seimo nutarimu Nr. IX-1185.

⁶³ [60], p. 318.

demokratinę visuomenę įtvirtinant žmogaus teises ir laisves. Kasmetinėse žmogaus teisių padėti analizuojančiose ataskaitose, atsispindi instituto strateginių tikslų rėmuose esančių probleminių klausimų apibendrinimas, t.y. pilietinių ir politinių teisių padėtis. Institutas išskiria šiuos strateginius tikslus⁶⁴:

- Stebėti žmogaus teisių įgyvendinimą Lietuvoje,
- Ugdyti pilietinės visuomenės gebėjimus stebėti ir veikti valstybinę žmogaus teisių politiką bei praktiką;
- Informuoti visuomenę apie žmogaus teisių pažeidimus ir galimybes apginti savo pažeistas teises;
- Atkreipti valstybės institucijų bei visuomenės dėmesį į socialiai pažeidžiamų asmenų teises ir galimus jų pažeidimo atvejus;
- Skatinti valdžios institucijas tobulinti teisės aktus atsižvelgiant į žmogaus teisių apsaugos standartus.

Atkreiptinas dėmesys, kad ŽTSI įgyvendina ilgalaikes programas ir projektus, atsižvelgdamos į konkrečių žmogaus teisių svarbą, įtvirtinant atvirą demokratinę visuomenę, atskirų žmonių grupių pažeidžiamumą ir ribotą gebėjimą apsaugoti savo teises. Viena iš dabartinių prioritetinių darbo sričių: teisė į privataus gyvenimo gerbimą, apimant asmens duomenų apsaugą ir privatumo apsaugą elektroninėje erdvėje⁶⁵.

Penktojoje žmogaus teisių apžvalgoje „*Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007-2008*“, perengtą remiantis ŽTSI tyrimais, valstybės institucijų, tarptautinių tarpvalstybinių bei nevyriausybinių organizacijų išvadomis, ekspertų konsultacijomis bei žiniasklaidos monitoringo duomenimis, išryškėja tos pačios pesimistinės tendencijos. Apžvalgoje pažymima, kad žmogaus teisių padėties blogėjimo nuo įstojimo į Europos Sąjungą 2004-aisiais tendencija išliko 2007-2008 m.:

1. Sparčiai plito rasizmas, antisemitizmas, ksenofobija, homofobija, ir kitos nepakantumo formos,
2. Žymiai pablogėjo socialiai pažeidžiamų grupių – moterų, vaikų, neįgaliųjų, ir kitų padėtis.
3. Nemažėja žmogaus teisių, kurios yra esminės veiksmingos demokratijos funkcionavimui, pažeidimų – teisės į politinį dalyvavimą, teisės į saviraiškos laisvę, teisės į privataus gyvenimo gerbimą, teisės į teisingą teismą.

Tolimesnėje darbo eigoje bus plačiau nagrinėjama trečiojoje grafoje iškeltų probleminių klausimų

⁶⁴ Žmogaus teisių stebėjimo instituto informacija // <http://www.hrmi.lt/static.php?strid=2005&> // Prisijungimo laikas : 2009-10-18.

⁶⁵ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007-2008. –Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009, p. 4.

tematika, esminį dėmesį sutelkiant į privataus gyvenimo gerbimą sąlygojančias spragas asmens duomenų apsaugoje. Ataskaita patvirtina, kad privataus gyvenimo pažeidimų didėjimo intensyvumas akivaizdus. Tam įtakos turėjo ypač sparti informacinių technologijų amžiui būdinga technologijų plėtra, kuriai būdingas asmens duomenų naudojimo įvairiose srityse augimas, tačiau dėl žemo visuomenės sąmoningumo bei žinių šioje srityje sudarantis sąlygas nerūpestingam elgesiui su asmens duomenimis ir asmens duomenų vagysčių plitimui elektroninėje erdvėje. Intensyviai augo žmonių stebėjimo sistemų diegimas miestų gatvėse, privačiose teritorijose, uždaroje patalpose ir darbovietėse. Privatumo problemos išryškėjo ir žiniasklaidoje – balansas tarp teisės į saviraiškos laisvę ir teisės į privataus gyvenimo gerbimą vis labiau linko pirmosios naudai. Pažymima, kad teismai ir valstybės institucijos neretai demonstravo demokratinės valstybės standartams neadekvatų atgyvenusį, nejautrų požiūrį į asmens privatumo vertę⁶⁶.

⁶⁶ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007-2008. – Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009, p. 9.

2. ELEKTRONINĖS ERDVĖS PREVENČINIŲ PRIEMONIŲ ANALIZĖ

2.1. Privatumo samprata

Privatumo arba privataus gyvenimo turinio koncepcijų įvairovė atsispindi teisės, filosofijos, sociologijos ir kitų mokslų teoretikų darbuose. Sąvoka *privatumas* skirtingai interpretuojama ir daugelio žmonių, netgi šeimos narių ar artimiausių žmonių *privatumo* sąvokos interpretacijos gali išsiskirti visiškai skirtingai⁶⁷. Tai patvirtina teisėjo Hugo Black⁶⁸ teiginys, kad privatumas yra labai plati, abstrakti ir dviprasmiška sąvoka. Dėl šių priežasčių iš visų žmogaus teisių kataloge esančių žmogaus teisių, privatumą, ko gero, sunkiausia apibrėžti⁶⁹. Priklausomai nuo konteksto ir aplinkos privatumo apibrėžimai kinta labai plačiai. Daugelyje šalių *privatumas* buvo siejamas su duomenų apsauga, interpretuojant sąvoką tarsi asmeninių duomenų valdymą. Už šios pakankamai griežtos koncepcijos, privatumo apsauga dažnai matoma kaip būdas nubrėžti liniją, parodančią iki kokio lygmens visuomenė gali trukdyti asmens reikalus⁷⁰. Bet kuriuo atveju, vieningo apibrėžimo nebuvimas anaipol nesuponuoja svarstomo reiškimo svarbumo menkumo – kaip pažymėjo Volio Fernando Jiménez, „bendriausia prasme, visos žmogaus teisės yra aspektai žmogaus teisei į privatumą“⁷¹.

Teisės į privatumą pripažinimas giliai išsisknijęs istoriniuose šaltiniuose. Užuominos apie privatumą aptinkamos islamo išpažinėjų pagrindinėje religinėje knygoje Korane, taip pat krikščionių šventajame rašte, religinės dogmatikos ir pamaldų pagrinde – Biblijoje⁷². Žydų šaltiniuose taipogi atpažįstama „buvimo laisvu nuo stebėjimo“ idėja⁷³. Galiausiai atitinkamų ginčių aptinkama ir Klasikinėje Graikijoje bei senojoje Kinijoje⁷⁴.

Tuo tarpu Vakarų valstybių privatumo protekcijos aptinkamos šimtus metų. 1361 m. Anglijos

⁶⁷ Australian Government. Office of the Privacy Commissioner // <http://www.privacy.gov.au/aboutprivacy/what/> // Prisijungimo laikas : 2009-10-25.

⁶⁸ Griswold v. Connecticut, 381 U.S. 479 (1965). // http://www4.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0381_0479_ZO.html // Prisijungimo laikas: 2009-10-25.

⁶⁹ Michael J. Privacy and Human Rights. UNESCO 1994, p. 1.

⁷⁰ Davies S. Big Brother: Britain's web of surveillance and the new technological order. Pan, London, 1996, p. 23.

⁷¹ V. F. Jiménez. Legal personality, privacy and the family in Henkin. The International Bill of Rights, New York, Columbia University Press, 1981, p. 37.

⁷² Hixson R. Privacy in a Public Society: Human Rights in a conflict. New York, Oxford University Press, 1987, p. 3.

⁷³ Rosen J. The Unwanted Gaze. The Destruction of Privacy in America. New York, Random House, 2000. // <http://www.nytimes.com/books/first/r/rosen-gaze.html> // Prisijungimo laikas: 2009-10-26.

⁷⁴ Westin A. F. Privacy and Freedom. New York, Atheneum, 1967, p. 7.

Taikos akto teisėjai pasisakė už suėmimą tų, kurie „slapta žvilgčios ir pasiklausys kitų pokalbio“⁷⁵. 1765 m. britų Lord Camden su smogiama jėga įeidamas į namą pateikė orderį ir pačiupo reikiamus dokumentus pareiškęs poziciją, kuri netgi dabartinių laikų kontekste yra privatumo interpretacijų preliudija: „Mes galime saugiai pareikšti, kad šalyje nėra jokio įstatymo, kuris pateisintų kaltinamuosius už tai, ką jie padarė. Jeigu taip būtų, tuomet būtų sunaikinti visi visuomenės patogumai...“⁷⁶. Parlamentaras Williams Pitt rašė, kad net „didžiausias vargšas savo lūšnoje gali ignoruoti aukščiausią valdžią; tai gali būti silpna; stogas gali drebėti; vėjas gali pūsti skersai išilgai; audros gali išiveržti; lietus gali lašėti kiaurai – tačiau Anglijos Karalius negali įeiti; visos jo pajėgos taip pat nedrįsta žengti per apgriuvusios lūšnos slenkstį“⁷⁷.

Žvelgiant į istoriškai svarbius šaltinius, galima pastebėti įvairiose šalyse susidariusių privatumo apsaugos sistemų specifiškumą. Antai 1776 m. Švedijos parlamentas priėmė nutarimą, kuriuo remiantis suteikiama prieiga prie Valstybinių archyvų įstatymo, kuomet visa Vyriausybės laikyta informacija gali būti panaudota teisėtais tikslais. Tuo tarpu Prancūzija 1858 m. reglamentavusi giežtas bausmes, uždraudė privačių faktų publikaciją⁷⁸. Siekiant apsaugoti piliečių „asmeninius ir šeimos gyvenimo faktus“, 1889 m. Norvegijos baudžiamajame kodekse atsirado šias sritis kriminalizuojantis straipsnis⁷⁹.

Teisės į privatumą objektas yra grindžiamas moralinėmis kategorijomis ir yra labai priklausomas nuo visuomenės kultūros. Edwin Lawrence Godkin 1890 m. parašytame straipsnyje pažymėjo, kad visuomenės privatumo politika įmanoma tik modernioje visuomenėje ir tai esą tarsi civilizacijos naujas visapusiško turtingumo įtvirtinimo matas, apie kurį nebuvo žinoma primityviose ar barbariškose visuomenėse⁸⁰. Būtent modernios visuomenės – dabartinės informacinės visuomenės pirmeilės svarbos dalyku tampa privatumo užtikrinimo klausimas, simbolizuojantis laisvę ir demokratinę režimą⁸¹. Tais pačiais 1890 m. būsimas JAV Aukščiausiojo Teismo teisėjas Louis Brandeis pareiškė, kad privatumas privalo tapti „tokia teise, kuri negali būti liečiama“⁸². Teisėjas argumentavo, kad būtent privatumo puoselėjimas buvo didžiausia vertybė kelyje į demokratiją, todėl privalo rasti deramą vietą įtvirtinimui Konstitucijoje.

⁷⁵ *Michael I. J.* Justine of the Peace Act. 1361 (Eng.), 34 Edw. 3, c. 1.

⁷⁶ *Entick v. Carrington*, 19 Howell's State Trials 1029 (1765). USA: Constitution Society. // http://www.constitution.org/trials/entick/entick_v_carrington.htm // Prisijungimo laikas : 2009-10-26.

⁷⁷ Speech on the Excise Bill, 1763.

⁷⁸ *Hauch J. M.* Protecting Private Facts in France: The Warren & Brandeis Tort is Alive and Well and Flourishing in Paris, 68 Tul. L. Rev. 1219, May 1994.

⁷⁹ Kingdom of Norway. // <http://www.privacyinternational.org/survey/phr2003/countries/norway.htm> // Prisijungimo laikas: 2009-10-26.

⁸⁰ *Godkin E. L.* The Right to Privacy.. The Nation, 1890, p. 11.

⁸¹ *Solove D. J., Rotenberg M., Schwartz P. M.* Information Privacy Law. Second edition. –New York, Aspen Publishers, 2006, p. 2.

⁸² *Warren S., Brandeis L.* The right to privacy. Harvard Law Review 4, 1890, p. 193.

Alan Westin privatumą apibūdino kaip žmonių norą laisvai, kiekvienam individualiomis aplinkybėmis realizuoti savo požiūrį visuomenės atžvilgiu⁸³. Jis taip pat išskyrė keturias privatumo funkcijas, derinančias individualias ir socialines dimensijas :

1. Asmeninė autonomija (žmogui reikalinga tam, kad išvengtų kitų žmonių dominavimo ir manipuliavimo);
2. Privatumas suteikia galimybę emocinei iškrovai;
3. Suteikiama galimybė savianalizei ir idėjų testavimui;
4. Galimybė keistis konfidencialia ir intymia informacija, tuo apsaugant jos slaptumą.

Atkreiptinas dėmesys į Edward Bloustein privatumo interpretavimą, kuomet privatumas apibūdinamas kaip žmogaus individualumui būtinas veiksnys. Autorius taipogi išskiria tris tokiai asmenybei būdingus bruožus:

1. Nepalaužiamas tvirtas charakteris;
2. Individuali nepriklausomybė;
3. Savigarba ir sąžiningumas.

Pasak profesorės Ruthos Gavison⁸⁴, idealus privatumas įmanomas esant trimis būtinoms sąlygoms:

1. Niekas neturi jokios informacijos apie asmenį;
2. Niekas nekreipia dėmesio į asmenį;
3. Niekas neturi fizinio priėjimo prie asmens.

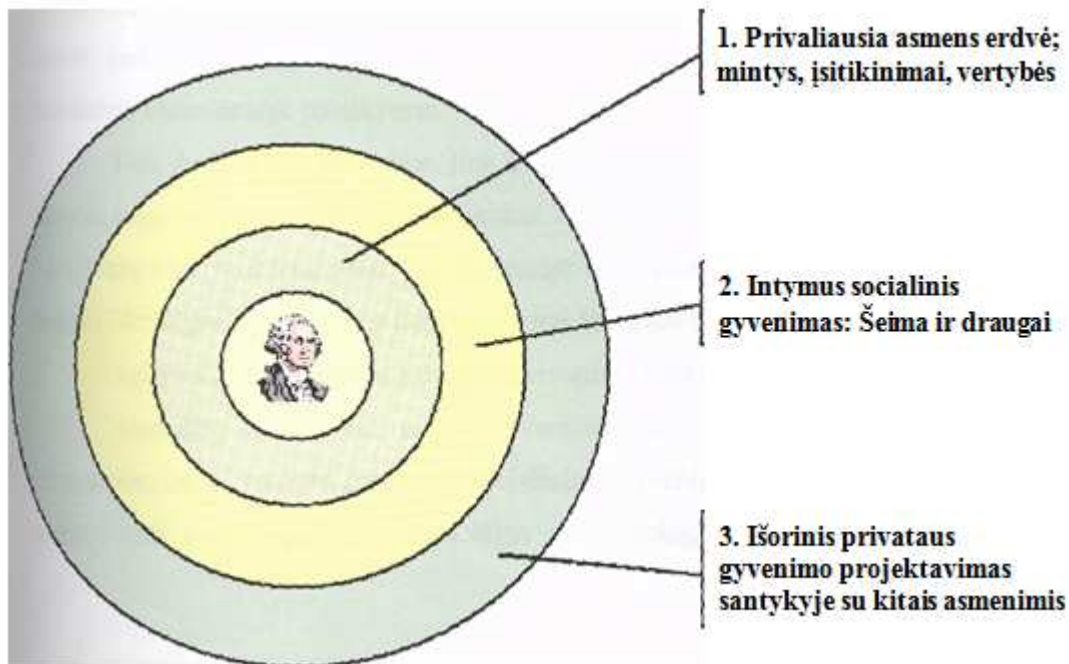
Visgi sunku įsivaizduoti praktinį tokių sąlygų egzistencinį pavidalą, kadangi tokio gyvenimo suvokimas įmanomas tik visiškos izoliacijos nuo visuomenės atveju. Profesorė sukūrė ir vadinamąją neutralią privatumo koncepciją, kuri privačia informacija apibrėžia tik intymią ir susijusią su asmens tapatybe. Neutrali privatumo koncepcija, kaip privatumo pažeidimą būtent ir išskiria duomenų apie asmenį rinkimą, jų pasisavinimą, informacijos apie asmenį skleidimą ar kitokio komunikavimo šnipinėjimą.

⁸³ [74], p. 25.

⁸⁴ *Gavison R.* Privacy and the Limits of Law, Yale Law Journal 1980, vol. 89, p. 428.

Tuo tarpu Etienne Picard⁸⁵ privatumą pavaizdavo trimis koncentriniais apskritimais, kurių centre yra asmuo, o kiekvieno apskritimo ilgis tiesiogiai priklauso nuo santykio glaudumo su pačiu asmeniu. (3 lentelė):

3 lentelė. Privatumo komponentai pagal Etienne Picard

Edita Žiobienė⁸⁶ daktaro disertacijoje skyrė daug dėmesio šių apskritimų analizei. Anot jos, pirmasis apskritimas simbolizuoja privačiausią žmogaus erdvę : mintis, įsitikinimus bei vertybes. Antrajame atsispindi išorinė asmens charakteristika, jo privatus socialinis gyvenimas, kuriame dalyvauja artimiausiu žmonės, t.y. šeima, draugai. Tai privatumo zona, kuri reikalauja ypatingos apsaugos, ir nėra pakanti kitų asmenų intervencijai. Trečiasis apibūdinamas lyg privataus gyvenimo išorinis projektavimas, kuomet asmuo pats projektuoja savo privataus gyvenimo (pirmojo ir antrojo apskritimo) tam tikrų detalių atskleidimą kitiems asmenims. Visgi pabrėžiama, kad atitinkamų detalių vaizdavimo galimybė konkrečiu atveju gali skirtis, pavyzdžiui, viešojo asmens antrasis apskritimas yra labiau pralaidus, nes visuomenė dažnai pabrėžia savo poreikį žinoti ne tik politines pažiūras, bet ir kokiomis moralinėmis nuostatomis grindžiamas privatus viešojo asmens gyvenimas.

⁸⁵ Right to Privacy in French Law in Markesinis B. S. /ed./ Protecting Privacy. Oxford university Press. 1999, p. 60.

⁸⁶ Žiobienė E. Informacijos apie privatų asmens gyvenimą rinkimas. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, teisė. –Vilnius, Teisės universitetas, 2003, p. 24.

Galiausiai privatumą galima padalinti į keturias, tačiau tarpusavyje glaudžiai susijusias sąvokas :

1. *Informacijos privatumas*. Jis apima asmens duomenų rinkimą ir saugojimą įtvirtinančias taisykles, tad dažniausiai vadinama „duomenų apsauga“;
2. *Fizinis kūno privatumas*.
3. *Komunikacijų privatumas*. Telefonas, paštas, elektroninis paštas ir kitos komunikacijos formos.
4. *Teritorinis privatumas*. Nubrėžia ribas nuo įsibrovimo į vidines, tokias kaip darbovietė ar kitos viešos vietos, valdas. Tai apima paieškas, video sekimą ar asmens tapatybės dokumento tikrinimą.

Darbe pagrindinis dėmesys skiriamas pirmosios sąvokos – asmens duomenų apsauga reglamentuojančių priemonių analizei.

2.2. Elektroninės erdvės saugumo politika

Elektroninę erdvę reglamentuojančių įstatymų XXI amžiaus socialinės informacinės visuomenės išsivystymo kontekste svarba įgauna ypatingai svarbų vaidmenį. Informacinė visuomenė Europos Sąjungos ir kitose pasaulio valstybėse tvirtai įleidusi šaknis ir toliau sparčiai kuriama. Tokioms valstybėms kaip Lietuva, siekiančioms sėkmingos visapusiškos integracijos į šių valstybių gretas, būtina sudaryti tinkamas prielaidas ne tik informacinės visuomenės kūrimo stiprinimui, bet ir potencialių problemų susijusių su informacinių technologijų teikiamomis galimybėmis atsiradimo reglamentavimui, t.y. adresuojant dėmesį į elektroninės erdvės užtikrinimo vystymą.

Ženklus intereso apsaugoti teisės į privatumą augimas pastebimas 1960 m. – 1970 m. su informacinių technologijų pasirodymu. Galingų kompiuterinių sistemų potencialas sukėlė, vertė valdžios organus įvesti specifines valdymo taisykles, skirtas asmenine informacija disponuojančių subjektų reguliacijai. Pirmieji modernios informacinės visuomenės reglamentavimo žingsniai žengti kartu su duomenų apsaugos įstatymo atsiradimu, kuris 1970 m. buvo priimtas Hesse (Vokietija). Remiantis šiuo įstatymu, savo šalių įstatyminėse bazėse duomenų apsaugą reguliuojančias taisykles priėmė ir Švedija (1973 m.), JAV (1974 m.) ir Prancūzija (1978 m.)⁸⁷.

⁸⁷ Flaherty D. Protecting Privacy in Surveillance Societies. University of North Carolina Press, 1989.

Reiktų išskirti du kertinius pirmųjų duomenų apsaugos teises įtvirtinančių normų įkandin atsiradusius tarptautinius instrumentus : Europos Tarybos 1981 m. *Konvencija dėl asmenų apsaugos ryšium su asmens duomenų automatizuotu tvarkymu*⁸⁸ (COE) bei Ekonominio Bendradarbiavimo ir Plėtros Organizacijos (OECD) *Rekomendacija dėl gairių, reglamentuojančių privatumo ir asmens duomenų tarpvalstybinius srautus, apsaugos*⁸⁹. Šie dokumentai asmeninę informaciją apibūdina kaip duomenis, kuriuos būtina apsaugoti nuo jų atsiradimo pradžios, įtvirtinant saugojimo pagrindus ir naudojimo ribojimus.

Duomenų saugojimo koncepcija kinta priklausomai nuo teisės ir pareiškimo tipo. Tačiau egzistuoja visuotinai pripažįstamos nuostatos, bylojančios, kad asmeninė informacija privalo būti :

- Gauta dorai ir teisėtai;
- Adekvati ir naudojama tik apibrėžtam tikslui;
- Naujausia ir tiksli;
- Prieinama duomenų subjektui;
- Saugiai laikoma;
- Sunaikinama, kai sueina atitinkami terminai.

Pažymėtina, kad minėtos sutartys turėjo didžiulį efektą įstatymų priėmimui visame pasaulyje. Bemaž 30 šalių pasirašė COE konvenciją, o keletas šalių planuoja tai padaryti netolimoje ateityje⁹⁰. OECD gairių nurodymai taip pat plačiai panaudoti nacionalinių įstatymų leidyboje ir netgi organizacijai nepriklausiusių šalių įstatyminėse bazėse.

Elektroninės erdvės saugumo užtikrinimas sąlygotas ir globalizacijos proceso veiksmų. Globalizacijos terminas pradėtas plačiai naudoti maždaug apie 1990-uosius metus⁹¹, kurie žymi pereinamąjį laikotarpį pasaulio politikoje. Tačiau tai, kas yra apibrėžiama *globalizacija*, iš esmės vyksta per visą žmonijos egzistavimo laikotarpį. *Globalizacija* bendriausia prasme gali būti apibūdinama kaip procesas ar reiškinys, vykstantis socialinėje plotmėje, apimantis pačias įvairiausias tiek pilietinės visuomenės, tiek valstybės bei kitų socialinių darinių veiklos sritis, jų aplinką ir pasireiškiantis tarpusavio ryšių intensyvėjimu, judėjimu bei kitomis charakteristikomis viso pasaulio mastu.

⁸⁸ 1981 m. Konvencija dėl asmenų apsaugos ryšium su asmens duomenų automatizuotu tvarkymu. (ETS NR. 108) // <http://www.lrs.lt> // Prisijungimo laikas: 2009-10-27.

⁸⁹ OECD, Guidelines Governing the Protection of Privacy and Transborder Data Flows of Personal Data. Paris, 1981. // <http://www.oecd.org> // Prisijungimo laikas: 2009-10-27.

⁹⁰ Council of Europe. // <http://conventions.coe.int/> // Prisijungimo laikas: 2009-10-27.

⁹¹ Globalizacijos šaknys glūdi XIX a. pab. – XX a. pr. socialinių mokslo atstovų, pvz. K. Markso, H. J. Makinderio ir kt., darbuose, o šis terminas buvo išpopuliarintas britų sociologo Rolando Robertsono praėjusio šimtmečio pabaigoje. Žr.: D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt, J. Perraton. Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra. – Vilnius: Margi raštai, 2002.

Globalizacijos raidą žymi keturi santykiniai etapai:

- ikimodernusis;
- ankstyvasis modernusis;
- modernusis;
- šiuolaikinis.

Šie raidos etapai apima skirtingas globalizacijos formas, jos intensyvumą, veiksnius, lėmusius tam tikrų įvairaus pobūdžio integracijos procesų susiformavimą ir plėtrą, taip pat ir šio darbo pamatine dalimi esančių elektroninę erdvę koncentruojančių elektroninių priemonių konvergenciją. Pažymėtina, kad elektroninės erdvės raidos tendencijoms neabejotinai didžiausią įtaką padarė ketvirtasis etapas. *Šiuolaikinis globalizacijos* laikotarpis prasidėjo jau po 1945 metų ir tęsiasi iki dabar. Dėl technologinės pažangos, komunikacinių inovacijų, žmonių migracijos, tarptautinės prekybos ir investavimo globalizacija tapo itin dinamišku ir kompleksišku procesu, apimančiu plačius tarptautinius ekonominius, socialinius, kultūrinius, politinius santykius. Jei anksčiau globalizacijos procesai daugiausia vyko pasitelkus prievartą, tai šiuo metu integracija visose socialinėse srityse vyksta išimtinai konkurencingo bendradarbiavimo forma.

Elektroninės erdvės užtikrinimą reglamentuojančių priemonių konkretizavimo ar klasifikacijos nebus, kadangi darbo akcentas ne pačių prevencijos formų analizė, o konkrečios duomenų saugojimo direktyvos sankirta su žmogaus teisių institutu. Prieš pradėdant gilintis į direktyvos ir atitinkamų žmogaus teisių susikirtimo taškus, reikėtų susipažinti su esminiais šios prevencijos priemonės atsiradimą sąlygojusiais aspektais. Antai tarptautinėje erdvėje viešai deklaruojama duomenų saugojimo direktyvos pagrindinė misija – kova su terorizmu. Būtent terorizmo reiškinių pažabojimas pabrėžiamas kaip kertinė prevencinės asmens duomenų apsaugos programos dalis.

Kalbant apie *terorizmą*, reikia žinoti, kad šis reiškinys gali būti suprantamas skirtingai. Šiuolaikiniame kontekste egzistuoja politinė, socialinė, teisinė, etninė, istorinė, ekonominė ar net karinė samprata. Tarptautinėje arenoje bei valstybių nacionaliniu lygmeniu sutinkamos įvairios teisei priešingos veikos, įvardijamos kaip *terorizmas*, *teroristinė veikla*, *teroras*, *teroro aktas*. Lingvistiniu požiūriu matyti, jog minėtų terminų šaknis yra bendra – *terror*⁹². Sąvoka *teroras* kilusi iš lotynų kalbos žodžio „terror“ ir reiškia siaubą, baimę, išgąstį. Lotynų kalboje *terror* vienodai žymi terminus *terorizmas* ir *teroras*, tačiau

⁹² Lotynų kalboje žodis *terror* reiškia baimę, siaubą, išgąstį, baimę sukeltantį dalyką, baisenybę. Žr.: Vaitkevičiūtė V. Tarptautinių žodžių žodynas. Vilnius: leidykla „Žodynas“, 2001, p. 235.

turinio prasme reikėtų pastebėti tam tikrus skirtumus: *teroras* apibūdinamas kaip smurto, prievartos naudojimas politinių priešų atžvilgiu siekiant juos įbauginti arba visiškai sužlugdyti, o *terorizmas* – kaip teroro politika ir taktika bei teroro taikymas, kuriuo naudojasi kai kurios ekstremistų grupuotės (žudo politinius priešus, grobia lėktuvus ir pan.), stengdamosis atkreipti valstybės ir visuomenės dėmesį į savo reikalavimus arba priversti vadovybę padaryti jiems nuolaidų⁹³. Taigi prievartos, smurto ir kitokie panašaus pobūdžio veiksmai ir šių veiksmų sukeltos būsenos pavadinimai vienintelį savo atitikmenį – *terorizmas*.

Lietuvoje terorizmo sąvoka įtvirtinta 2004 birželio 15 d. atnaujintos Lietuvos Respublikos programos prieš terorizmą metmenyse, kurioms pritarta Valstybės gynybos tarybos sprendimu. Minėtos programos atnaujinimas tapo būtinas atsižvelgiant į terorizmo reiškinių plitimą pasaulyje, tarptautinės bendrijos kovos su terorizmu patirtį ir išryškėjusias terorizmo prevencijos problemas Lietuvoje. Šiame nacionaliniame dokumente *terorizmas* suprantamas kaip *politiškai, ideologiškai, religiškai motyvuotas ar rasiniu etniniu pagrindu paremtas prievartos panaudojimas ar grasinimas pavartoti prievarta prieš fizinius asmenis, valdžios institucijas ar organizacijas, taip pat turto ar objektų sunaikinimas ar grasinimas juos sunaikinti, grėsmės žmonių gyvybei sudarymas, didelio masto nuostolių sukėlimas ar kitų pavojingų visuomenei veikų vykdymas, siekiant pažeisti visuomenės saugumą, įbauginti valstybės piliečius ar priversti valdžios institucijas imtis tam tikrų veiksmų*.

Lietuvai tapus visateise Europos sąjungos (toliau - ES) valstybe nare, ES teisė tapo sudedamoji Lietuvos teisės sistemos dalis ir nuo to laiko neišvengiama procedūra tapo atitinkamų ES direktyvų⁹⁴ inkorporavimas į Lietuvos teisės sistemą. Daug ginčų ir diskusijų pastaruosius kelis metus kėlusį ir prieštarinai vertinamą Europos Parlamento (EP) ir Europos Tarybos (ET) Duomenų saugojimo⁹⁵, kitaip dar vadinama „sekimo direktyva“, 2008 lapkričio 15 d. sėkmingai inkorporuota į Lietuvos teisinę. Svarstant įstatymo projekto priėmimą, kai kurie parlamentarai pareiškė, jog įstatymo pataisomis ir vadinamąją „sekimo direktyva“, prisidengus terorizmo šmėkla, bus legalizuojamas visų žmonių sekimas, kiekvienas Lietuvos pilietis bus traktuojamas praktiškai kaip potencialus teroristas.

2.3. Duomenų apsauga telekomunikacijų sektoriuje

Prieš įsigaliojant naujai bendrai ES elektroninių ryšių reguliavimo sistemai, duomenų apsauga

⁹³ Shorter Oxford English Dictionary. 5th ed. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 841.

⁹⁴ *Direktyva* yra Europos teisės aktas, skirtas valstybėms narėms. Priėmus direktyvą Europos lygmenyje, kiekviena valstybė narė privalo jos veiksmingą pritaikymą savo teisinėje sistemoje. Direktyvoje yra nurodomas galutinis rezultatas.

⁹⁵ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2006/24/EB ir 2004 m. balandžio 15 d. LR elektroninių ryšių įstatymas Nr. IX-2135.

telekomunikacijų sektoriuje buvo reglamentuojama Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 97/66/EB gruodžio 15 d. dėl asmens duomenų tvarkymo ir privatumo apsaugos telekomunikacijų sektoriuje⁹⁶. Šioje direktyvoje principai, numatyti Direktyvoje 95/46/EB dėl bendrųjų duomenų apsaugos⁹⁷, buvo sukonkretinti į taisykles taikomas telekomunikacijų sektoriuje.

1999 m. atlikus įvairių direktyvų, susijusių su telekomunikacijų sektoriumi, peržiūrą (taip vadinamą „Peržiūrą 99“), 2002 m. buvo priimta nauja elektroninių ryšių reguliavimo sistema. Ši nauja reguliavimo sistema apima Pagrindų direktyvą (2002/21/EB)⁹⁸, Prieigos direktyvą (2002/19/EB)⁹⁹, Leidimų direktyvą (2002/20/EB)¹⁰⁰, Universaliųjų paslaugų ir paslaugų gavėjų teisių direktyvą (2002/22/EB)¹⁰¹ ir Konkurencijos direktyvą (2002/77/EB). Atliekant peržiūrą, Direktyva 97/66/EB dėl duomenų apsaugos telekomunikacijų sektoriuje buvo adaptuota atsižvelgiant į pokyčius rinkoje ir pagrindinių technologijų pasikeitimus. Dėl to buvo priimta naujoji Direktyva dėl asmens duomenų apsaugos elektroninių ryšių sektoriuje (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/58/EB dėl asmens duomenų tvarkymo ir privatumo apsaugos elektroninių ryšių sektoriuje¹⁰²), kaip naujosios bendrosios reguliavimo sistemos sudėtinė dalis. Direktyva 2002/58/EB dėl asmens duomenų apsaugos elektroninių ryšių sektoriuje turėjo būti perkelta į nacionalinius įstatymus iki 2003 m. spalio 31 dienos.

Peržvelgus bendras telekomunikacijų sektoriaus tendencijas, koncentrinu tašku bus 2006 m. vasario 21 d. Tarybos priimta Direktyva 2006/24/EB dėl duomenų, generuojamų arba tvarkomų teikiant viešai prieinamas elektroninių ryšių paslaugas arba viešuosius ryšių tinklus, saugojimo ir iš dalies pakeičiančią Direktyvą 2002/58/EB. Dar 2005 m. Spalio 21 d. *darbo grupė asmenų apsaugai tvarkant asmens duomenis*¹⁰³ išreiškė abejonį, kad direktyvos nuostatos turės rimtų pasekmių visiems Europos piliečiams ir jų privatumui. Grupė pažymėjo, jog sprendimas saugoti ryšių duomenis siekiant kovoti su sunkiais nusikaltimais neturi precedento ir yra istorinės reikšmės, darysiantis poveikį kiekvieno piliečio kasdieniam gyvenimui ir gali kelti grėsmę pagrindinėms vertybėms ir laisvėms, kuriomis visi Europos

⁹⁶ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 97/66/EB dėl asmens duomenų tvarkymo ir privatumo apsaugos telekomunikacijų sektoriuje. Oficialusis leidinys L281, 1995-11-23.

⁹⁷ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 95/46/EB dėl asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo. Oficialusis leidinys L 281, 1995-11-23.

⁹⁸ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/21/EB dėl elektroninių ryšių tinklų ir paslaugų bendrosios reguliavimo sistemos (Pagrindų Direktyva). Oficialusis leidinys L 108, 2002-04-24.

⁹⁹ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/19/EB dėl elektroninių ryšių tinklų ir susijusių priemonių sujungimo ir prieigos prie jų. Oficialusis leidinys L 108, 2002-04-24.

¹⁰⁰ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/20/EB dėl elektroninių ryšių tinklų ir paslaugų leidimo. Oficialusis leidinys L 108, 2002-04-24.

¹⁰¹ Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/22/EB dėl universaliųjų paslaugų ir paslaugų gavėjų teisių, susijusių su elektroninių ryšių tinklais ir paslaugomis. Oficialusis leidinys L 108, 2002-04-22.

¹⁰² Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/58/EB dėl asmens duomenų tvarkymo ir privatumo apsaugos elektroninių ryšių sektoriuje. Oficialusis leidinys L 201, 2002-07-31.

¹⁰³ Ši darbo grupė įkurta pagal Direktyvos 95/46/EB 29 straipsnį. Ji yra ES nepriklausomas patariamasis organas duomenų apsaugos ir privatumo klausimais. Grupės užduotys nustatytos Direktyvos 95/46/EB 30 straipsnyje ir Direktyvos 2002/58/EB 15 straipsnyje.

piliečiai naudojami ir jas brangina. Teigiama, jog nepaprastai svarbu, kad kiekvienoje valstybėje narėje įgyvendinant direktyvą būtų priimtos priemonės, kuriomis apribojamas poveikis privatumui.

Pagal 29 straipsnį įkurta darbo grupė pažymi, kad direktyvos prevencinės priemonės nėra galutinai suderintos, stokoja tinkamų ir konkrečių priemonių ryšių duomenims apsaugoti ir sudaro sąlygas skirtingam šios direktyvos nuostatų aiškinimui ir įgyvendinimui valstybėse narėse. Tačiau tinkamos ir konkrečios apsaugos priemonės yra būtinos gyvybiškai svarbiems asmens interesams, ypač teisei į konfidencialumą naudojantis viešosiomis elektroninių ryšių paslaugomis, apsaugoti, kaip nurodyta Direktyvoje 2002/58/EB. Darbo grupė taip pat mano, kad siekiant užtikrinti Europos piliečiams vienodą apsaugos lygį visoje Europos Sąjungoje, itin svarbu, jog direktyvos nuostatos būtų aiškinamos ir įgyvendinamos suderintai, siekiant užtikrinti suderintą direktyvos nuostatų taikymą ir kuo didžiausią asmens duomenų apsaugos lygį. Be to, tai turėtų būti daroma siekiant sumažinti nemažas paslaugų teikėjų sąnaudas, patiriamas įgyvendinant direktyvos nuostatas.

Siekdamos suderintai perkelti direktyvos nuostatas į nacionalinę teisę ir vykdyti Europos žmogaus teisių konvencijos 8 straipsnio reikalavimus valstybės narės turėtų priimti tinkamas ir konkrečias apsaugos priemones. Darbo grupė siūlo atkreipti dėmesį bent į šias apsaugos priemones¹⁰⁴:

1. *Tikslo nurodymas*: Duomenys turėtų būti saugojami tik konkrečioms tikslams, todėl būtina tiksliai apibrėžti „sunkaus nusikaltimo sąvoką“. Tolesnis duomenų tvarkymas turėtų būti draudžiamas arba griežtai ribojamas konkrečiomis apsaugos priemonėmis.
2. *Leidimo naudotis duomenimis ribojimas*: Duomenys turėtų būti prieinami tik konkrečiai paskirtoms teisėsaugos institucijoms, kai to reikia direktyvoje minėtiems nusikaltimams tirti, atskleisti ir baudžiamosioms byloms kelti. Pageidautinas tokių institucijų sąrašo viešas skelbimas. Duomenų paieška turėtų būti registruojama, o registracijos įrašai turėtų būti prieinami priežiūros institucijoms, kad jos galėtų veiksmingai vykdyti priežiūrą.
3. *Duomenų mažinimas*: saugotinų duomenų turėtų būti kuo mažiau, o keisti duomenų sąrašą būtų galima tik tuomet, kai to būtina.
4. *Duomenų paieška*: Direktyvoje minėtų nusikaltimų tyrimas, atskleidimas ir baudžiamosios bylos iškėlimas neturėtų reikšti plataus masto duomenų paieškos, grindžiamais saugomais duomenimis apie žmonių, kurie nėra teisėsaugos institucijų itariami padarę nusikaltimą, keliavimo ir bendravimo būdus.

¹⁰⁴ Nuomonė Nr. 3/2006 apie 2006 m. vasario 21 d. Tarybos priimtą Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2006/24/EB dėl duomenų, generuojamų arba tvarkomų teikiant viešai prieinamas elektroninių ryšių paslaugas arba viešuosius ryšių tinklus, saugojimo ir iš dalies pakeičiančią Direktyvą 2002/58/EB. Žr.: // http://europa.eu.int/comm/justice_home/fsj/privacy/index_en.htm // . Prisijungimo laikas: 2009-10-25.

5. *Teisminis ir (arba) nepriklausomos institucijos vykdomas leidimo naudotis duomenimis tyrimas*: Iš principo leidimas naudotis duomenis turėtų būti patvirtinamas teisminių institucijų kiekvienu atveju, išskyrus šalis, kurių teisės aktais numatoma konkrečiai nepriklausomos instancijos patvirtinama galimybė naudotis duomenimis. Tam tikrais atvejais turėtų būti nurodyta, kokie būtent duomenys reikalingi konkrečiai nagrinėjamai bylai.
6. *Paslaugų teikėjų duomenų saugojimo tikslai*: Remiantis Duomenų saugojimo direktyva, viešųjų elektroninių ryšių ar tinklų paslaugų teikėjams neturi būti leista vien tik viešosios tvarkos tikslais saugomų duomenų tvarkyti kitais, ypač asmeniniais, tikslais.
7. *Sistemų atskyrimas*: Viešosios tvarkos tikslais saugomų duomenų sistemos turėtų būti atskirtos nuo verslo tikslais naudojamų sistemų.
8. *Saugumo priemonės*: Turėtų būti nustatyti minimalūs paslaugų teikėjų ir organizacinio saugumo priemonių standartai, kuriuose turėtų būti išsamiau apibrėžti bendrieji Duomenų saugojimo direktyvos reikalavimai.

Pagal 1 straipsnį, Direktyva 2006/24/EB dėl duomenų, generuojamų arba tvarkomų teikiant viešai prieinamas elektroninių ryšių paslaugas arba viešuosius ryšių tinklus, saugojimo taikoma „siekiant suderinti vasltybių narių nuostatas, susijusias su viešai prieinamų elektroninių ryšių paslaugų ir viešųjų ryšių tinklų teikėjų pareigomis saugant tam tikrus duomenis“ ir kad duomenų prieinamumas būtų užtikrintas sunkių nusikaltimų tyrimo, atskleidimo ir baudžiamojo persekiojimo tikslais.

Direktyvos 5 straipsnis reglamentuoja, kad sekami, fiksuojami ir nuo 6 mėn. iki 1 metų (Direktyvos 6 straipsnis) saugomi duomenys, kurie :

- a) Padeda susekti ir atpažinti informacijos šaltinį;
- b) Padeda susekti ir atpažinti informacijos tikslą;
- c) Padeda atpažinti asmenų bendravimo datą, laiką ir trukmę;
- d) Padeda atpažinti informacijos ir bendravimo tipą;
- e) Atpažįsta informacijos įrenginį;
- f) Padeda atpažinti informacijos teikimo (įrangos buvimo) vietą.

Tas pats straipsnis informuoja apie sritis, kurios bus liečiamos šios Direktyvos :

- a) Fiksuotas telefono ryšys;
- b) Mobilus telefono ryšys;
- c) Interneto ryšys.

Direktyvos 2 straipsnis įtvirtina dokumente sutinkamų sąvokų interpretavimo šaltinius, kurios turi būti „suprantamos taip, kaip jos apibrėžtos Direktyvoje 95/46/EB, Pagrindų direktyvoje 2002/21/EB ir Direktyvoje 2002/58/EB“.

Tame pačiame 2 straipsnyje terminas „duomenys“ apibūdinamas kaip „srauto ir vietos nustatymo duomenys bei susiję duomenys, būtini abonto ar paslaugų naudotojo įstatymui“. Kiekvienam piliečiui turėtų būti žinoma, kad Lietuvos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas¹⁰⁵, išleistas 2003 m. sausio 21 d., mus visus įvardina *duomenų subjektais*¹⁰⁶.

Minėto įstatymo 18 straipsnis¹⁰⁷ įtvirtina kiekvienam duomenų subjektui priklausančias teises:

- žinoti (būti informuotiems) apie mūsų asmens duomenų tvarkymą;
- reikalauti ištaisyti, sunaikinti mūsų asmens duomenis arba sustabdyti, išskyrus saugojimą, savo asmens duomenų tvarkymo veiksmus, kai duomenys tvarkomi nesilaikant Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo ir kitų įstatymų nuostatų;
- nesutikti, kad būtų tvarkomi mūsų asmens duomenys.

Duomenų valdytojas privalo sudaryti mums sąlygas įgyvendinti šias teises, tačiau veiksmų laisvės galimam privatumo pažeidimui teisinis įtvirtinimas pasireiškia su toliau reglamentuojamomis įstatymo išimtimis, kai reikia užtikrinti:

- valstybės saugumą ir gynybą;
- viešąją tvarką, nusikalstamų veiksmų prevenciją, tyrimą, nustatymą ar baudžiamąjį persekiojimą;
- svarbius valstybės ekonominius ir finansinius interesus;
- tarnybinės ar profesinės etikos pažeidimų prevenciją, tyrimą ir nustatymą;
- mūsų, duomenų subjektų, ar kitų asmenų teisių ir laisvių apsaugą.

Esminių Duomenų saugojimo direktyvos sąvokų spektre sutinkamas „paslaugų gavėjas“ 2 straipsnyje apibrėžtas kaip „fizinis ar juridinis asmuo, asmeniniams ar verslo tikslams besinaudojantis viešai prieinamomis elektroninių ryšių paslaugomis, kuris nebūtinai turi būti tų paslaugų abonentas.“

Terminas „telefono ryšio paslauga“ apibrėžiamas kaip „skambučiai (įskaitant balso ryšį, balso paštą, skambučius konferenciniu ryšiu ir duomenų skambučius), papildomos paslaugos (įskaitant

¹⁰⁵ Lietuvos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 63-1479.

¹⁰⁶ *Asmens duomenys* – bet kuri informacija, susijusi su mumis, duomenų subjektais, kurių tapatybė yra žinoma arba gali būti tiesiogiai arba netiesiogiai nustatyta pasinaudojant tokiais duomenimis kaip asmens kodas, vienas arba keli asmeniui būdingi fizinio, psichologinio, ekonominio, kultūrinio ar socialinio pobūdžio požymiai. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos informacija // <http://www.ada.lt/index.php?lng=lt&action=page&id=89> // Prisijungimo laikas: 2009-10-26.

¹⁰⁷ Lietuvos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 63-1479 // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=231799 // Prisijungimo laikas: 2009-10-26.

skambučių peradresavimą ir skambučių persiuntimą) bei žinučių bei daugialypės terpės paslaugos (SMS), pagerintas ryšių terpės paslaugas ir daugialypės terpės paslaugas“.

„Naudotojo atpažinimo kodas“ apibūdinamas kaip „asmeniui suteiktas unikalus kodas, kai jis tampa prieigos prie interneto paslaugų ar interneto ryšio paslaugų abonentu arba registruojasi šioms paslaugoms“.

Galiausiai Direktyvos 2 straipsnio sąvokų sąrašas užbaigiamas diskusijų objektu tapusio „nesėkmingo skambučio“ koncepcijos įtvirtinimu, kuris apibrėžiamas kaip „ryšys, kai telefono skambutis buvo sėkmingai sujungtas, bet į jį nebuvo atsakyta arba buvo tinklo administratoriaus intervencija“.

Terminas „elektroninių ryšių paslauga“ yra apibrėžtas Pagrindų direktyvoje 2002/21/EB kaip „paslauga, paprastai teikiama už atlygį, kuri visa ar didžiąja dalimi susideda iš signalų perdavimo elektroninių ryšių tinklais, įskaitant telekomunikacijų paslaugas ir perdavimo paslaugas tinklais, naudojamais transliavimui, išskyrus elektroniniais ryšių tinklais ir paslaugomis perduodamo turinio teikimo ar redakcinės jo kontrolės paslaugas“.

Terminas „elektroninių ryšių tinklas“ Pagrindų direktyvos 2002/21/EB 2 straipsnyje yra apibrėžiamas kaip „perdavimo sistemos ir atitinkamais atvejais komutavimo ar maršruto parinkimo įranga bei kiti ištekliai, kurie leidžia perduoti signalus laidais, radijo, optinėmis ar kitomis elektromagnetinėmis priemonėmis, įskaitant palydovinius tinklus, fiksuoto (komutuojamą ir paketinį duomenų perdavimą, įskaitant internetą) ir judriojo ryšio antžeminius tinklus, elektros perdavimo kabelines sistemas, tokiu mastu, koku jos yra naudojamos signalams perduoti, radijo ir televizijos programų transliavimui naudojami tinklai ir kabelinės televizijos tinklai, neatsižvelgiant į perduodamos informacijos pobūdį“.

Terminas „viešasis ryšių tinklas“ Pagrindų direktyvos 2002/21/EB 2 straipsnyje yra apibrėžiamas kaip „elektroninių ryšių tinklas, naudojamas vien tik ar didžiąja dalimi viešai prieinamoms elektroninių ryšių paslaugoms teikti“.

Apibrėžiant sritis, kuriose „sekimo direktyva“ negali būti taikoma, remiamės Direktyvos 2002/58/EB 3 straipsniu:

- veiklos rūšims, kurios neįeina į Europos Bendrijos steigimo sutarties taikymo sritį, t.y. veiklos rūšys, priklausančios antram ir trečiam Europos Sąjungos „ramsčiams“ (Bendra užsienio ir saugumo politika, bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityse),

ir

- veiklos rūšims, susijusioms su visuomenės saugumu, gynyba, valstybės saugumu bei valstybės veiksmais baudžiamosios teisės srityje.

Pagal Direktyvos 2006/24/EB 1 straipsnį, ji netaikoma ir „elektroninių ryšių turiniui, įskaitant informaciją, kurios ieškoma naudojant elektroninių ryšių tinklus.“

Direktyva 95/46/EB ir Direktyva 2002/58/EB taikomos visa apimtimi darbe nagrinėjamos „sekimo direktyvos“ atžvilgiu, tad remiantis pastarosios Direktyvos 2002/58/EB 1 straipsniu, galima išskirti vieningus tikslus: „užtikrinti vienodą pagrindinių teisių ir laisvių apsaugos lygį, ypač teisę į privatumą, susijusį su asmens duomenų tvarkymu elektroninių ryšių sektoriuje (...) užtikrinti laisvą tokių duomenų judėjimą ir laisvą elektroninių ryšių įrangos ir paslaugų judėjimą Bendrijoje”.

2.4. Duomenų saugojimo direktyvos įgyvendinimas

Stojimo sutartis reglamentuojanti Lietuvos stojimą į Europos Sąjungą įsigaliojo 2004 m. gegužės 1 d. IX priede, kur pateikiamos visos priemonės ir laikinos išimtys dėl Bendrijos teisės įgyvendinimo. Tokių priemonių ar išimčių nėra numatyta dėl duomenų apsaugos ar bendrai telekomunikacijų sektoriaus. Pažymima, kad visi EB teisės aktai taikomi duomenų apsaugai elektroninių ryšių sektoriuje turėjo būti įgyvendinti Lietuvos įstatymuose iki 2004 m. gegužės 1 d.

Duomenų apsaugos reglamentavimas elektroninių ryšių sektoriuje užtikrintas išleisus Lietuvos Elektroninių ryšių įstatymą 2004 m. balandžio 15 d. (įsigaliojo 2004 m. gegužės 1 d.) ir Lietuvos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymą, išleistą 2003 m. sausio 21 d.

Į Lietuvos teisiną įsiliejusios direktyvos įgyvendinimas susilaukė didžiulio visuomenės narių pasipiktinimo, šio klausimo kvescionavimas tapo ginčų objektu ir mūsų politinėje arenoje. Reikia pažymėti, jog panaši situacija susidarė ir kitose ES valstybėse narėse, todėl Europos Bendrijų Komisija (toliau – Komisija) šiuo metu atlieka tyrimą, siekdama išsiaiškinti, kokios būtent informacijos jai reikia, kad galėtų teikti pranešimus Europos Parlamentui apie Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2006/24/EB dėl duomenų, generuojamų arba tvarkomų teikiant viešai prieinamas elektroninių ryšių paslaugas arba viešuosius ryšių tinklus, saugojimo (vadinamoji *data retention* direktyva). Būtent šio instrumento efektyvumui užtikrinti Komisija turi gauti iš valstybių narių informacijos, nurodančios, kad dėl šios direktyvos įgyvendinimo buvo užkardyti nusikaltimai ir kt. Surinkusi reikiamą informaciją iš valstybių narių Komisija priims sprendimus atliktos analizės pagrindu ir rengs išvadas Europos Parlamentui.

Lietuvoje minėtos direktyvos įgyvendinimo priežiūros institucija paskirta *Valstybinė duomenų apsaugos inspekcija* – Lietuvoje veikianti nepriklausoma asmens duomenų apsaugos priežiūros institucija. Valstybinei duomenų apsaugos inspekcijai numatyta pareiga kaupti informaciją apie Lietuvos

Respublikos elektroninių ryšių įstatyme nurodytų duomenų dėl sunkių ir labai sunkių nusikaltimų, kaip jie apibrėžti Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, tyrimo, atskleidimo ir baudžiamojo persekiojimo tikslais teikimą kompetentingoms institucijoms ir kasmet teikti šios informacijos pagrindu sukauptus statistinius duomenis Komisijai¹⁰⁸.

Dar 2004 m. balandžio 28 d. Prancūzija, Airija, Švedijos Karalystė pateikė pasiūlymą dėl projekto – Europos Sąjungos Pamatinio sprendimo dėl viešai prieinamos elektroninių ryšių paslaugoms teikti tvarkomų ir kaupiamų arba esančių viešųjų ryšių tinkluose duomenų saugojimo siekiant užkardyti, tirti ir nustatyti baudžiamąsias veikas, įskaitant terorizmą, bei patraukti baudžiamojon atsakomybėn (toliau – pamatinio sprendimo projektas), kurį Europos Parlamentas atmetė konsultavimosi procedūros metu. Teisinis pagrindas pasiūlymui – ES steigimo sutarties VI dalis¹⁰⁹ (III sąjungos ramstis – bendradarbiavimas teisingumo ir vidaus reikalų srityje). Svarbiausias pasiūlymo aspektais išskirti daug diskusijų kėlę klausimai :

- Duomenų saugojimo laikotarpių ES harmonizavimas, įskaitant saugomų duomenų tipus;
- Keitimasis saugomais duomenimis tarp valstybių narių įstatymą įgyvendinančių institucijų.

Pirminiai dokumentai dėl duomenų saugojimo (Direktyvos 2002/58/EB ir 95/46/EB) priklauso pirmajam ramsčiui, tad suabejota galimybe klausimą pamatiniu sprendimu perkelti į trečiąjį. Ryšių reguliavimo tarnybos specialistas Lamanuskas T. (2005) išskyrė esminius bruožus ginčiuose dėl pamatinio sprendimo įgyvendinimo (4 lentelė):

4 lentelė. Pamatinio sprendimo projektas

¹⁰⁸ Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos informacija // <http://www.ada.lt/index.php?lng=lt&action=page&id=682> // Prisijungimo laikas: 2009-10-27.

¹⁰⁹ Europos Sąjungos sutartis (suvestinė redakcija). Official Journal, C 325, 2002.

Manyta, jog pirmą ramstį ir nuostatas dėl duomenų saugojimo papildžius duomenų saugojimo laikotarpiais būtų didžia dalimi pasiekti pamatinio sprendimo tikslai. Nepaisant to, kad pamatinio sprendimo projektas buvo atmetas, jame suformuluotų aspektų realizavimas buvo ir yra siektinas veiksnys. Taigi duomenų saugojimo harmonizavimo įtvirtinimo rezultatas – Duomenų saugojimo direktyva 2006/24/EB.

2.5. Direktyvos 2006/24/EB prevencinių priemonių analizė

Šioje darbo stadijoje, norėčiau aptarti daugiausia prieštaringų klausimų keliančias Direktyvos 2006/24/EB prevencines priemones. Ne paslaptis, kad asmens duomenų saugojimą įtvirtinančio dokumento priėmimo procesas sulaukė didžiulio atgarsio daugelyje ES valstybių narių. Šalys sutinka, kad valstybių narių teisėsaugos institucijoms svarbu turėti visas būtinas teises priemones, ypač kovojant su terorizmu ir kitais aukščiausio masto nusikaltimais. Tinkama galimybė gauti tam tikrus viešų elektroninių paslaugų srauto ir vietos nustatymo duomenis gali būti labai svarbi priemonė toms teisėsaugos institucijoms ir gali prisidėti užtikrinant fizinį asmenų saugumą.

Remiantis eksperto E4 išsakyta pozicija, Direktyva nuo pat jos parengiamųjų stadijų sukėlė didžiulę priešpriešą netgi Europos Parlamente, suskaldžiusi narius tarsi į dvi stovyklas. E4 išskiria du esminius trūkumus :

1. Trūksta tikslesnio apibrėžimo, kuriuo remiantis būtų sprendžiama, kokias konkrečiais nusikaltimais įtariant žmogų būtų galima išslaptinti jo duomenis apie pokalbius telefonu ir internetu.
2. Būtinai tikslesnis kompensavimo modelis telekomunikacijų teikimo bendrovėms, dėl Direktyvos įgyvendinimo patiriančioms papildomų išlaidų.

E4 manymu, visų 450 mln. ES valstybių narių gyventojų telefono skambučių ir veiksmų internete fiksavimas per daug ambicingas planas, prasilenkiantis su proporcingumo principo sampratos ribomis : nepaisant pasiūlymo svarbos teisėsaugai, dėl jo iš žmonių negali būti atimta jų pagrindinė teisė į jų privatumo apsaugą. Taigi būtinai subalansuotas požiūris, pagal kurį pagrindinis vaidmuo tektų įsikišimo į duomenų apsaugą būtinumui bei proporcingumui. Siūlymai fiksuoti telefonų skambučius (numerius, pokalbio trukmę, datą ir laiką), interneto žinutes (neįrašinėjant jų turinio), lankymąsi interneto svetainėse ir šiuos duomenis saugoti iki dvejų metų pateikiami kaip efektyvi kovos su tarptautiniu terorizmu ir organizuotu nusikalstamumu priemonė. Visgi, eksperto teigimu, tokio tyrimo, galinčio patvirtinti, kad

šios Direktyvos įgyvendinimas padės užkardyti terorizmą ir nusikalstamumą, atlikta nebuvo. Juolab visoje ES nuomonių įvairovė buvo ir tebėra labai didelė: siūlyta saugoti duomenis 15 metų (Lenkijos teisingumo ministro pasiūlymas), nuo 6 iki 24 mėnesių (Tarybos pasiūlymas), vienerius metus (Europos Parlamento preliminari pozicija), o, pavyzdžiui, Airijos teisingumo ministras netgi buvo pareiškęs besikreipsią į Europos Teisingumo Teismą tokios Direktyvos patvirtinimo atveju. Anot eksperto, atsižvelgta tik į tam tikrus statistinius duomenis, kurie rodo, kad teisėsauga dažniausiai reikalauja srauto duomenų, kurie yra ne senesni, kaip vieneri metai. Visgi remiantis šiais duomenimis, nėra pagrindo manyti, jog yra būtinybė saugoti srauto duomenis iki vienerių metų, kadangi tai, kad kai kuriais atvejais srauto ar vietos nustatymo duomenų buvimas padėjęs išsiaiškinti nusikaltimą savaime nereiškia, kad šie duomenys yra apskritai reikalingi kaip teisėsaugos įrankis.

Išskirdamas antrą trūkumą, ekspertas E4 turi omenyje ne tik finansinių resursų prieaugį telekomunikacijų paslaugų teikėjams, tačiau ir žmoniškąjį faktorių – klientų pasitikėjimo praradimas dėl telefono ir interneto pokalbių privatumo bei slaptumo. Apibendrinamas Direktyvos 2006/24/EB prevencinių priemonių daromą įtaką, ekspertas E4 pažymi, jog telefoninių ir interneto pokalbių fiksavimas atrodo nepatraukliai, kadangi tenka prisiminti ne tokius senus totalinio klausymosi laikus ir santvarką, kurioje gyvenome.

Antro punkto problematiškumo akcentavimas atsispindi ir eksperto E5 pozicijoje. Pasak jo, Direktyvos įgyvendinimas didele našta užguls mokesčių mokėtojus. Pagal Direktyvą elektroninių ryšių paslaugas teikiančioms įmonėms už Direktyvoje nustatytų duomenų rinkimą ir saugojimą turės būti mokama iš kiekvienos ES valstybės – narės biudžeto. *Europos duomenų apsaugos priežiūros pareigūnas* (EDAPP) yra pateikęs preliminarius skaičiavimus, kad pagal išankstinį išlaidų įvertinimą didelio ryšių tinklo ir paslaugų teikėjui už 12 mėnesių saugojimo laikotarpį reikėtų mokėti virš 150 milijonų eurų ir apie 50 milijonų eurų eksploatacinių išlaidų¹¹⁰. Tačiau tokių paslaugų teikėjų valstybėse narėse veikia ne vienas ir be to dar nėra duomenų apie tai, kiek kainuotų papildomos apsaugos priemonės, pavyzdžiui, brangios paieškos programos arba visų paslaugų teikėjų papildomų išlaidų kompensavimas.

E4 paminėtas proporcingumo kriterijus reikalauja gilesnio paaiškinimo. Siūlomos naujos teisinės priemonės proporcingumas priklauso nuo ją sudarančių nuostatų esmės: ar ji yra tinkamas ir proporcingas atsakas į visuomenės poreikius? Pirmasis motyvas susijęs su šio pasiūlymo pakankamumu: ar galima tikėtis, kad pasiūlymas padidins Europos Sąjungos gyventojų fizinį saugumą? Viena iš priežasčių verčiančių abejoti pakankamumu, dažnai minima viešų diskusijų metu, yra tai, kad srauto duomenys ir

¹¹⁰ Europos duomenų apsaugos pareigūno nuomonė dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teikiant viešas elektronines ryšių paslaugas tvarkomų duomenų saugojimo ir iš dalies pakeičiančios Direktyvą 2002/58/EB (KOM (2005) 438 galutinis), 67 dalis. Oficialusis leidinys C 298, 2005-11-29.

vietos nustatymo duomenys ne visada yra susiję su nurodytu asmeniu, todėl žinios apie telefono numerį nebūtinai atskleidžia asmens tapatybę. Kita – ir netgi rimtesnė – priežastis abejoti yra tai, ar tikrai milžiniškos duomenų bazės padeda teisėsaugai lengvai rasti tai, ko jai reikia konkrečiu atveju¹¹¹. EDAPP nuomone, srauto ir vietos duomenų saugojimas savaime nėra pakankamas ar veiksmingas atsakas, kadangi reikalingos papildomos priemonės padedančios užtikrinti, kad valdžios institucijos galėtų tikslingai ir greitai gauti konkrečiu atveju būtinus duomenis. Darytina išvada, kad duomenų saugojimo veiksmingumas įmanomas tik egzistuojant veiksmingoms paieškos sistemoms.

Anot EDAPP, antrasis motyvas susijęs su proporcingu pobūdžiu susijęs su trijų sąlygų įgyvendinimu :

1. Apriboti saugojimo laikotarpius taip, kad jie atspindėtų teisėsaugos poreikius;
2. Apriboti saugomų duomenų kiekį taip, kad jis atspindėtų įrodytus teisėsaugos poreikius ir būtų užtikrinta, jog nebus prieigos prie turinio duomenų;
3. Apimti pakankamas apsaugos priemones, kad būtų apribota prieiga ir tolesnis naudojimas, garantuotas duomenų saugumas ir užtikrinta, kad patys duomenų subjektai galėtų pasinaudoti savo teisėmis.

EDAPP pabrėžia šių griežtų apribojimų su pakankamomis apsaugos priemonėmis siekiant apriboti prieigą prie duomenų svarbą, siekiant išsaugoti subjektų teisę į privatumą. Jis mano, kad, atsižvelgiant į nurodytų trijų elementų svarbą, valstybės narės dėl šių trijų elementų negali imtis papildomų nacionalinių priemonių, pažeidžiančių proporcingumą¹¹². E4 daugiausia nerimo kelia antro punkto įgyvendinimas, išsikėlus tikslą detalai reglamentuoti atskiras santykių rūšis ir duomenų tvarkymo atvejus, kyla pavojus, kad bus ne tik užkirstas kelias aiškiai neteisėtam asmens duomenų naudojimui, bet ir nepagrįstai suvaržomi ar apsunkinami savanoriški duomenų subjektų ir duomenų valdytojų santykiai, apribota asmenų teisė į informaciją ir teisė į kokybiškas paslaugas, asociacijų laisvė ir ūkinės veiklos laisvė.

Dėl naujosios duomenų tvarkymą reglamentuojančios tvarkos, Ekspertas E5 įžvelgia esminius žmonių teisinės padėties pasikeitimus. Iki šiol tokius duomenis buvo galima rinkti, kaupti ir kurį laiką laikyti tik tų asmenų atžvilgiu, kurie įtariamai sunkių nusikaltimų padarymų ir tik tokia apimtimi, kiek tai susiję su padarytu nusikaltimu. Dar vienas svarbus veiksnys – potenciali grėsmė ne tik fiziniams, bet ir juridiniams subjektams, kadangi pagal šią Direktyvą duomenys kaupiami ne tik apie fizinius, bet ir visus juridinius asmenis, tame tarpe ir verslo subjektus. Tad tikimybė verslo duomenų informacijos nutekėjimo rizikai išauga iki daug aukštesnio laipsnio. Negana to, valdžios institucijų įsipareigojimas užtikrinti gautų

¹¹¹ [110], 15-18 dalis.

¹¹² [110], 28 dalis.

duomenų konfidencialumą, saugumą ir sunaikinimo tvarką jiems tapus nereikalingais tam tikros baudžiamosios veikos užkardymui, tyrimui ir nustatymui ar patraukimui baudžiamojon atsakomybėn, nėra pakankamai konstruktyvi. E5 pabrėžia, kad aiškumo ir konkretumo stoka šiuo klausimu neturėtų būti grindžiama įstatymo lankstumo kriterijumi, nes tai sąlygoja esminių žmogaus teisių susikirtimo galimybę.

E5 pastebi tam tikrą sampratų prieštarumą. Naujoji duomenų saugojimo tvarka lyg ir suponuoja, kad asmens duomenys yra tarsi neatskiriama asmens dalis. Taip traktuojant, bet koks asmens duomenų viešumas sutapatinamas su asmens ir jo privataus gyvenimo paviešiniu, o iš esmės - su teisės į privatumą pažeidimu. Laikantis šios logikos ir yra konstruojamas įstatymas – numatant ribojimus ir kontrolės mechanizmus.

Asmens duomenų vertinimas tik asmens privatumo požiūriu yra tik vienas reguliuojamų santykių aspektas, tačiau ne vienintelis. Asmens duomenys yra objektyviai egzistuojantys ir atskiri nuo paties asmens, jie nėra ir asmens nuosavybė. Asmens duomenys atlieka svarbią informacinę, komunikavimo funkciją, nes asmenį identifikuojantys duomenys (asmens kodas, vardas, pavardė, adresas) įgalina asmenį atlikti sau naudingus veiksmus: save identifikuoti, gauti informaciją, naudotis viešosiomis ar komercinėmis paslaugomis ar produktais ir pan¹¹³. Įstatymo leidėjui pradėjus reguliuoti daugumą asmens duomenų naudojimo atvejų, kyla pavojus, kad asmuo neteks galimybės naudotis visomis jo asmens duomenų panaudojimo teikiamomis galimybėmis ar patirs kitų nepageidaujamų pasekmių.

Visgi asmens duomenų ir asmens duomenų tapatinimas nėra toks akivaizdus. Privatumo sampratos kitimas sąlygojamas daugelio faktorių, o šiuo konkrečiu atveju priklauso nuo informacijos internetinėje erdvėje plitimo mastų. Ankstesnėse darbo dalyse ne kartą minėta, kad vieningos privatumo sampratos nėra suformuluota ir teismų praktikoje. EŽTT 1992 m. Gruodžio 16 d. sprendime¹¹⁴ nurodė, kad nėra nei galimybės, nei būtinybės išsamiai apibrėžti sąvoką „privatus gyvenimas“. Panaši pozicija atsispindi ir LR Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarime dėl operatyvinės veiklos¹¹⁵.

Taigi *asmens duomenys* - tai žinios apie asmenį, kuriuos imamas saugoti tiek privačiai, tiek valstybės pastangomis. Pasiiekti informacijos apie asmenį judėjimo ir viešumo absoliučios kontrolės nėra pajėgus nei pats asmuo, nei jokia institucija (nebent neliktų žiniasklaidos, elektroninės erdvės ir pan.). Dėl skirtingų žmonių preferencijų ir realybės santykių įvairovės apibrėžti visiems vienodų ribų nėra įmanoma. Šios skirtingos žmonių preferencijos (jaustis saugiam; gauti informaciją; skleisti apie save informaciją ir

¹¹³ Laisvoji rinka. Ekspertizė dėl Asmens duomenų teisinės apsaugos. –Vilnius, Lietuvos laisvosios rinkos instituto leidinys, 2007, Nr.3, p. 4.

¹¹⁴ Niemietz v. Germany. Publication A 251 B, 1992. // [//](http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en). Prisijungimo laikas: 2009-11-03.

¹¹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl operatyvinės veiklos. Valstybės žinios, 2000-05-12, Nr. 39-1105.

kt.) ir yra pagrindas kvestionuoti išskirtinį valstybės vaidmenį asmens duomenų tvarkymo ir apsaugos santykiuose¹¹⁶.

Teisę į privataus gyvenimo neliečiamumą elektroninių ryšių kontekste, kaip esminę „sekimo direktyvos“ ribojamųjų priemonių naudojimo pasekoje įtakojančią sritį, būtina apžvelgti nuodugniau. Pasak eksperto E5, niekas neneigia, kad žmogaus teisės ir laisvės yra prigimtinės ir jų gynimas yra šventas dalykas. Problemos prasideda, kai tenka interpretuoti kiekvienos teisės ir laisvės funkcionavimo ribas, kadangi įstatymo ir teismo kitų individų teisių ir viešojo intereso labai nustatytos normos dėl savo lankstumo daugeliu atvejų gali būti suprantamos ganėtinai dviprasmiškai ir plačiai.

2.6. Teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą ribojimas elektroniniuose ryšiuose

Teisės į privataus gyvenimo neliečiamumą ribojimas elektroniniuose ryšiuose pasireiškia dviem būdais:

1. Informacijos apie įvykusius kontaktus rinkimas (srauto duomenų gavimas iš el. paslaugų teikėjų);
2. El. ryšiais perduodamos informacijos kontrolė esamuoju laiku.

Teisė į privatų gyvenimą nėra absoliuti. Tiek *Lietuvos Respublikos Konstitucijos* 22 straipsnis, tiek *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos* 8 straipsnio 2 dalis numato, kad ši teisė gali būti ribojama, esant tam tikroms sąlygoms – informacija apie privatų gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir tik pagal įstatymą. Pagal *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos* 8 straipsnį kiekvienas turi teisę į tai, kad būtų gerbiamas jo privatus gyvenimas ir susirašinėjimo slaptumas. Valstybės institucija gali kištis į naudojimąsi ta teise tik laikydamosi įstatymų ir jeigu tai būtina demokratinėje visuomenėje valstybės saugumo, visuomenės apsaugos ar šalies ekonominės gerovės interesams, siekiant užkirsti kelią viešosios tvarkos pažeidimams ar nusikaltimams, taip pat kai tai būtina žmonių sveikatai ar moralei arba kitų asmenų teisėms ir laisvėms apsaugoti.

Teisinėje praktikoje yra suformuluoti reikalavimai įstatymui, kuriuo galima riboti teisę į privatų gyvenimą, svarbiausi iš kurių yra įstatymo *prieinamumas*, *aiškumas* ir *detalumas*. Įstatymas turi būti

¹¹⁶ [105], p. 4.

viešai paskelbtas ir prieinamas, o formuluotės aiškios ir detalios - reikalaujama, *inter alia*, tiksliai ir aiškiai išvardinti¹¹⁷:

- Tikslus, kurių siekiama ribojant šią teisę;
- Aplinkybes, dėl kurių galima tikėtis ribojimo;
- Rataš asmenų, kurie gali pagrįstai tikėtis jų teisės į privatų gyvenimą ribojimo;
- Taisyklės ir procedūras, kurių būtina laikytis ribojant šią teisę;
- Gynimosi nuo savavaliavimo ir kitų pažeidimų priemonės;
- Atsakomybę už šių taisyklių ir procedūrų pažeidimus.

Darbe jau minėtas proporcingumo kriterijus byloja, kad valstybės institucijos turi įrodyti, jog nėra kitų, privatų gyvenimą mažiau ribojančių, priemonių pasiekti norimus tikslus, t.y. ribojimas turi būti proporcingas siekiamam teisėtam tikslui. Pagrindinių teisių atžvilgiu žalingai veikianči teisėnė priemonė (ypač Teisingumo Teismo (TT) ir Europos žmogaus teisių teismo teisminėje praktikoje įtvirtintų) yra ne tik nepriimtina, bet ir neteisėta. Tad galima teigti, kad netgi dėl teroro aktų visuomenėje pasikeitusios saugumo politikos kryptys, negali prieštarauti aukštiesiems apsaugos standartams teisėnė valstybėje.

Pažvelgus į Europos žmogaus teisių teismo teisminę praktiką, galima atrasti nemažai prieštaringų ir 2006/24/EB Direktyvos kontekstą liečiančių elementų. 2000 m. vasario 16 d. ETT konstatavo¹¹⁸, jog informacijos apie asmenį laikymas yra kišimasis į jo asmeninį gyvenimą, net jei jis ir nesusijęs su ypatingais duomenimis. 1984 m. rugpjūčio 2 d. EŽTT sprendime¹¹⁹ aptinkama panaši pozicija telefono skambučių registravimo praktikai naudojant įtaisą, kuris automatiškai registruoja telefonu renkamus numerius ir kiekvieno skambučio laiką bei trukmę. Visgi įsikišimo pagrindimas turėtų nusverti žalingą poveikį, kurį subjektams galėtų daryti pats atitinkamų teisinių nuostatų egzistavimas. Tokią sąlygą patvirtinantis precedentas aptinkamas jau 1981 m. spalio 22 d. ETT sprendime¹²⁰.

ES pareiga gerbti EŽTK įtvirtintas pagrindines žmogaus teises numatytas ES sutarties 6 straipsnio 2 dalyje. Pagal Europos žmogaus teisių teismo teisminę praktiką pareiga saugoti duomenis patenka į Konvencijos 8 straipsnio taikymo sritį ir yra būtinas neatidėliotinas pagrindimas, atitinkantis anksčiau minėto 1981 m. ETT sprendimo kriterijus. Belieka dar sykį priminti, kad ginčų objektu tapusios

¹¹⁷ Privataus gyvenimo ribojimas elektroninių ryšių srityje nusikaltimų tyrimo tikslais: problemos ir galimi sprendimai. – Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2005, p. 2.

¹¹⁸ Amann v. Switzerland. Publication 27798/95, 2000 // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> // . Prisijungimo laikas: 2009-11-04.

¹¹⁹ Malone v. The United Kingdom. Publication A82, 8691/79, 1984. // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> // Prisijungimo laikas: 2009-11-04.

¹²⁰ Dudgeon v. The United Kingdom. Publication A45, 7525, 1981 // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> // . Prisijungimo laikas: 2009-11-04.

Direktyvos prevencinių priemonių proporcingumo ir būtinumo klausimas net ir po intervencijos į Lietuvos teisinę sistemą išlieka pakankamai diskutuotinas.

Elektroninių ryšių kontrolę vykdomą nusikaltimų tyrimo tikslais, galima skirstyti į dvi grupes¹²¹:

- 1) Buvusių elektroninių ryšių įvykių kontrolė – informacijos apie buvusius elektroninių ryšių įvykius (srauto duomenis) gavimas iš elektroninių ryšių paslaugų teikėjų;
- 2) Elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė (kompetentingų institucijų vykdoma elektroninių ryšių turinio ar kitos elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolė esamuoju laiku).

Šių kontrolės grupių realizavimui praktikoje teisės aktai nustato skirtingus reikalavimus, tačiau didesnės analizės darbe pateikiama nebus, kadangi ir toliau pagrindinis dėmesys skiriamas žvilgsniui pro žmogaus teisių prizmę, o ne duomenų saugojimo direktyvos kontrolės mechanizmų nagrinėjimui.

Pasak eksperto E3, akivaizdžiu nūdienos reiškiniu tapęs spartus naujų technologijų skverbimasis kasdieninį gyvenimą neišvengiamai lemia augantį asmens duomenų naudojimą ir jų didėjantį pažeidžiamumą. Apgailestaujama, kad Lietuvoje diskusijos dėl „sekimo direktyvos“ normų turinio ir poveikio asmens privačiam gyvenimui prasidėjo tik po jos priėmimo ir neišvengiamo poreikio perkelti ginčytinas nuostatas į nacionalinę teisinę sistemą. E3 susirūpinimą kelią jau ne kartą darbe minėtų priemonių proporcingumas ir būtinumas. Vėlgi kyla klausimas: ar totalus duomenų rinkimas apie Europos Sąjungoje reziduojančius asmenis duos laukiamų rezultatų? Kyla abejonių dėl teisės į privataus gyvenimo gerbimą varžymo pagrįstumo ir būtinumo, juolab žinant faktą, kad Lietuvoje asmens duomenys jau seniai tapo preke¹²². Nerimą stiprina ir tai, kad teisėsaugos pareigūnų perdėtas naudojimas asmenų telefoninių pokalbių ir kitais telekomunikacijų tinklais apskaitomų įvykių masto augimas buvo juntamas ir iki minėtos Direktyvos įgyvendinimo. Todėl būtina ne tik tinkama prevencinių priemonių reglamentacija, tačiau ir praktinį jos įgyvendinimą užtikrinančių subjektų patikimumo užtikrinimas, priešingu atveju žalingi padariniai žmogaus teisei į privatumą ir demokratijos raidai taps neišvengiami. Galiausiai E3 kritiškai atsiliepia ir elektroniniais ryšiais perduodamos informacijos kontrole užsiimančios institucijos atžvilgiu – Valstybės saugumo departamentu (VSD), išvelgdamas interesų konfliktą: ar priežiūros teisė gali būti suteikta institucijai, kuri ir pati vykdo priežiūrą veiklą? Apibendrinamas ekspertas E3 siūlo objektyviai pažvelgti į Lietuvos Respublikos vaidmenį pasauliniame kontekste, teigdamas, jog Didžiosios Britanijos ar Jungtinių Amerikos valstijų (JAV) saugumo politika dėl potencialių teroro aktų grėsmės yra

¹²¹ [117], p. 2-3.

¹²² Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: apžvalga. – Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2005, p. 10.

neabejotinai didesnė, todėl ir prevencinių priemonių proporcingumas atitinkamai turi atitikti galių svertus atspindinčią sistemą. Taigi, eksperto manymu, Lietuvai, kuri nėra tarptautiniu mastu reikšmingas galimas teroristinio akto taikynys, totalinis sekimas nėra būtinas, tad bendras duomenų tvarkymo principas turėtų būti leidžiamas tik tais atvejais, kai tam yra teisinis pagrindas ar kai kitomis priemonėmis teisėto rezultato pasiekti neįmanoma.

Kaip jau ne kartą minėta darbo metu, asmens duomenų saugojimo tvarkos keitimas sukėlė didžiulę diskusijų bangą tarptautiniame lygmenyje. Siekiant kiek įmanoma objektyvesnio problemos tyrimo, buvo stengiamasi apžvelgti ir susipažinti su kuo platesniu ir įvairesniu nuomonių diapozonu, t.y. sužinoti ne tik duomenų saugojimo normų atžvilgiu neigiamai nusistačiusių ekspertų nuomonę, bet išklausti poziciją ir tų, kurie teigiamai priima prevencinių priemonių diktuojamą teisėtvarką.

Ekspertas E1 išvelgia interesų grupių keliamą ažiotažą, kuomet visuomenė specialiai bauginama ir jos nuomone sėkmingai manipuluojama. Anot žvalgybos srityje dirbančio eksperto E1, visuomenės saugumą užtikrinanti sėkminga operatyvinė veikla kartais neįmanoma be tam tikro privatumo suvaržymo, tad laikantis visų Direktyvoje 2006/24/EB numatytų duomenų fiksavimo ir laikymo reikalavimų, doram ir sąžiningam asmeniui tiesiog nėra preteksto dėl ko baimintis. Savo argumentus ekspertas grindžia 2003 m. kovo 24 d. Konstitucinio Teismo nutarimu¹²³, teigiančiu, kad „privataus gyvenimo teisinė samprata siejama su asmens teisėtais privataus gyvenimo lūkesčiais. Jei asmuo daro nusikalstamas ar kitas priešingas teisei veikas, neteisėtai pažeidžia teisės saugomus interesus, daro žalą atskiriems asmenims, visuomenei ir valstybei, jis supranta arba turi suprasti, kad tai sukels atitinkamą valstybės institucijų reakciją, kad už jo daromą (ar padarytą) teisės pažeidimą gali būti taikomos valstybės prievartos priemonės, kuriomis bus daromas tam tikras poveikis jo elgesiui“. Pažymėtina, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo neturi ir negali tikėtis, kad jo privatus gyvenimas bus saugomas lygiai taip pat, kaip ir asmenų, kurie nepažeidžia įstatymų. E1 prie to paties priduria, jog žvelgiant pro įstatymų saugomų vertybių visuotinio reikšmingumo prizmę, geriau saugi, bet ne tokia laisva visuomenė, t.y. visuomenė neturi būti priešas sau. Viešojo intereso tenkinimas bei bendra visuomenės gerovė turi būti pagrindinės vertybės, kurių puoselėjimui atsiduoti derėtų kiekvienam doram valstybės gyventojui. Doro piliečio sąvokos rėmuose nelieka vietos interesų grupėms, kurios bijodamos atitinkamų faktų išviešinimo, baiminasi naujosios duomenų tvarkymo politikos. E1 giliu įsitikinimu, galios svertus valstybėje dažniausiai ir reguliuoja tie, kurie turi ką slėpti.

¹²³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl nusteistųjų korespondencijos cenzūros. Valstybės žinios, 2003-03-26, Nr. 29-1196.

Konstitucinio Teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarime¹²⁴ taip pat apibrėžta privataus gyvenimo koncepcija, kuri sako, kad „privatus žmogaus gyvenimas – tai individo asmeninis gyvenimas: gyvenimo būdas, šeimyninė padėtis, gyvenamoji aplinka, santykiai su kitais asmenimis, individo pažiūros, įsitikinimai, įpročiai, jo fizinė bei psichinė būklė, svaikata, garbė, orumas ir kt.“. Apibendrintai galima pasakyti, kad tinkamo gyvenimo būdo vedimas, turėtų būti pakankamas pagrindas nesibaiminti visuotinai taikomų duomenų apsaugos prevencinių priemonių.

Tiek ekspertas E1, tiek E2, išvelgia kitą reikšmingą elementą, tai yra praktinį Direktyvos priemonių teisėto naudojimo užtikrinimo būtinumą. Pagal *Elektroninių ryšių įstatymą*, „ūkio subjektai, teikiantys elektroninių ryšių tinklus ir (ar) paslaugas, privalo kompetentingoms institucijoms – operatyvinės veiklos subjektų pagrindinėms institucijoms¹²⁵, Vyriausybės nurodytoms ikiteisminio tyrimo įstaigoms, prokurorui, teismui ar teisėjui – pateikti turimą informaciją“¹²⁶. Šiai informacijai priklauso ir srauto duomenys.

Anot ekspertų, potencialus žmogaus teisės į privatų gyvenimą pažeidimas elektroninės erdvės prevencijoje įmanomas tik esant tarnybinio piktnaudžiavimo ar aplaidaus pareigų atlikimo atveju. Tam, kad užtikrinti tokio informacijos naudojimo būdo saugumą, įstatyme nustatyta ir pareiga imtis priemonių duomenų saugumui užtikrinti: „visi asmenys, dalyvaujantys keičiantis duomenimis, Vyriausybės nustatyta tvarka ir sąlygomis imasi būtinų priemonių duomenų saugumui užtikrinti“¹²⁷. Draudimas viešinti asmens duomenis įtvirtintas ir Konstitucinio Teismo 1999 m. spalio 21 d. nutarime¹²⁸, kuris konstatavo, kad „asmens teisė į privatumą apima privatų, šeimos ir namų gyvenimą, asmens fizinę ir psichinę neliečiamybę, garbę ir reputaciją, asmeninių faktų slaptumą, draudimą skelbti gautą ar surinktą konfidencialią informaciją ir kt.“.

Dėl žvalgybos tarnybų prieigos prie duomenų EDAPP jau buvo atkreipęs dėmesį, pažymėdamas, kad „pagal ES sutarties 33 straipsnį ir EB sutarties 64 straipsnį valstybės narės nėra atleidžiamos nuo pareigos palaikyti viešąją tvarką ir užtikrinti vidaus saugumą, kai yra vykdomos intervencijos pagal

¹²⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Telekomunikacijų, Operatyvinės veiklos įstatymų ir Baudžiamojo proceso kodekso. Valstybės žinios, 2002-09-27, Nr. 93-4000.

¹²⁵ Lietuvos policijos liudytojų ir nukentėjusiųjų apsaugos tarnyba, Lietuvos policijos operatyvinės veiklos tarnyba, Lietuvos kriminalinės policijos biuro ir teritorinių policijos įstaigų kriminalinės policijos operatyviniai padaliniai; Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos ir jai pavaldžių įstaigų operatyviniai padaliniai; Vadovybės apsaugos departamento prie Vidaus reikalų ministerijos operatyviniai padaliniai; Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos prie Vidaus reikalų ministerijos operatyviniai padaliniai; krašto apsaugos sistemos - Antrojo operatyvinių tarnybų departamento prie Krašto apsaugos ministerijos operatyviniai padaliniai; Valstybės saugumo departamento operatyviniai padaliniai; Muitinės departamento prie Finansų ministerijos Tarnybinių tyrimų tarnyba ir Muitinės kriminalinės tarnybos operatyviniai padaliniai; Specialiųjų tyrimų tarnybos operatyviniai padaliniai.

¹²⁶ Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas, 77 strp. 1 d. // Valstybės žinios, 2004-04-30, Nr. 69, Publ. Nr. 2382.

¹²⁷ Ten pat.

¹²⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase // Valstybės žinios, 1999-10-27, Nr. 90-2662.

anksčiau minėtus trečiąjį ir pirmąjį ramsčius¹²⁹. EDAPP nuomone, šios nuostatos sudaro kliūtis Europos Sąjungai ir trukdo sėkmingai kontroliuoti saugumo ar žvalgybos valdybų prieigą prie paslaugų teikėjų saugomų duomenų. Kitaip tariant, Europos Sąjungos teisė neturi įtakos nei šių tarnybų prieigai prie paslaugų srauto ir vietos nustatymo duomenų, nei tolesniam šių tarnybų įgytos informacijos naudojimui.

Taigi ekspertų susirūpinimą kėlusio aspekto iškėlimas buvo žinomas dar iki naujosios asmens duomenų apsaugos tvarkos įvedimo. Anot ekspertų E1 ir E2, valstybė turėtų imtis aktyvesnių veiksmų reglamentuojant žvalgybos prieigą prie duomenų, stiprinant kontrolę ir atsakomybę už jų neteisėtą panaudojimą, nes, kaip rodo monitoringo rezultatai, duomenų naudotojų piktnaudžiavimo atvejų pasitaiko pakankamai dažnai¹³⁰.

¹²⁹ Europos duomenų apsaugos pareigūno nuomonė dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teikiant viešas elektronines ryšių paslaugas tvarkomų duomenų saugojimo ir iš dalies pakeičiančios Direktyvą 2002/58/EB (KOM (2005) 438 galutinis), 33 dalis // Oficialusis leidinys C 298, 2005-11-29.

¹³⁰ Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007-2008. – Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009, p. 26-32.

IŠVADOS

- 1) Nors žmogaus teisės pripažįstamos kaip viena populiariausių šiuolaikinės bendruomenės temų, vienu svarbiausiu civilizuotos žmogaus ir valstybės požymiu, tenka pripžinti, kad jos vis dar netapo politinio diskurso dalimi ir visuomenė per mažai informuojama politiniame lygmenyje;
- 2) nacionalinės bei tarptautinės teisės normos nustato valstybei negatyviają ir pozityviają pareigą užtikrinti asmens teisę į privatų gyvenimą. Šiuo atveju, negatyvioji pasireiškia susilaikymu nuo tam tikrų veiksmų (kišimosi ar kėsینimosi į privatų gyvenimą), o pozityvioji pareiga reikalauja užtikrinti kitų asmenų pagarbą šiai teisei. Darbe nustatyta, kad pasikeitus elektroninių ryšių reguliavimo mechanizmui, asmens duomenų saugumo privatumas tapo ypatingai pažeidžiama Elektroninių ryšių įstatymo spraga;
- 3) Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas traktuotinas kaip žmogaus teisių apsaugos institucija. Deja, iki šiol Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nėra numatyta teisė žmogui kreiptis tiesiogiai į Konstitucinį Teismą. Atlikus abejotinų asmens duomenų saugojimą reglamentuojančių nuostatų ir evoliucionuojančių Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimų analizę, taip pat remiantis kritiškais ekspertų atsiliepimais darbo tyrimo objekto atžvilgiu, tiesioginio konstitucinio skundo atsiradimo būtinybė įgauna ypač reikšmingą vietą, siekiant efektyviai apsaugoti konstitucines žmogaus teises;
- 4) socialinės informacinės visuomenės įsigalėjimo kontekste, elektroninę erdvę reglamentuojančių įstatymų svarba įgauna vis reikšmingesnę vaidmenį. Intereso apsaugoti žmogaus teisę į privatumą augimas juntamas nuo pat informacinių technologijų pasirodymo momento, o atliktas visapusiškas asmens duomenų apsaugos sektoriaus tyrimas, remiantis ginčytinų įstatyminių normų analize, Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, Europos Teisingumo Teismo kompetencija ir ekspertų vertinimu, padėjo išvelgti skaidrumo reikalaujančias ir taisytinas duomenų apsaugos politikos vietas.

Rekomendacijos

Siekiant proporcingos ir teisingos asmens duomenų apsaugos politikos ir racionalaus duomenų tvarkymo pusiausvyros, siūloma atsižvelgti į šias rekomendacijas:

- 1) atsižvelgus į santykinai žemą teroristinių aktų tikimybę, švelninti duomenų apsaugos sektoriaus prevencinių priemonių arsenalą;
- 2) spręsti teisinės kolizijos atvejį dėl elektroninių ryšių paslaugų teikėjų įpareigojimo srauto duomenis kaupti ir saugoti 12 mėnesių nuo jų užfiksavimo, kadangi ankstesnės tvarkos argumentas dėl minėtos informacijos kaupimo ūkiniams poreikiams tenkinti įgauna kitokią prasmę – toks įpareigojimas be motyvuoto teismo sprendimo saugoti informaciją ilgesniam terminui nei reikia ūkiniams poreikiams tenkinti, tokiu būdu įsiterpiančiam į privataus žmogaus gyvenimo ribas, gali prieštarauti Konstitucijos 22 straipsniui;
- 3) aiškiau reglamentuoti operatyvinės veiklos kontrolę, nustatant tikslesnius kontrolės mechanizmus dėl elektroniais ryšiais perduodamos informacijos, siekiant išvengti srauto duomenų naudojimo pažeidimų piktnaudžiaujant tarnybine padėtimi;
- 4) būtina Operatyvinės veiklos įstatyme nustatyti maksimalų elektroninių ryšių tinklais perduodamos informacijos kontrolės terminą, nes dabartinė veikla prieštarauja žmogaus teisės į privatų gyvenimą ribojimo proporcingumo reikalavimui.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. Norminė literatūra:

1. Lietuvos Respublikos elektroninių ryšių įstatymas // Valstybės žinios, 2008, Nr. 137 – 5383.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios, 1992, Nr. 33 – 1014.
3. Lietuvos Respublikos Seimo aktas dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo // Valstybės žinios, 1990, P. 9-222.
4. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio įstatymo // Valstybės žinios, 1990, P. 9-224.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002, 37-1341.
6. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas // Valstybės žinios, 2002, 36-1340.
7. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios, 200, 89-2741.
8. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos // Valstybės žinios, 2004, 181-6703.
9. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos // Valstybės žinios, 2008, Nr. 146-5870.
10. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl sutarties dėl Konstitucijos Europai ratifikavimo // Valstybės žinios, 2004, 170-6239.
11. 1981 m. Konvencija dėl asmenų apsaugos ryšium su asmens duomenų automatizuotu tvarkymu. (ETS NR. 108).
12. OECD, Guidelines Governing the Protection of Privacy and Transborder Data Flows of Personal Data. Paris, 1981.
13. Europos Parlamento ir Tarybos duomenų saugojimo direktyva // Nr. 2006/24/EB.
14. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 97/66/EB dėl asmens duomenų tvarkymo ir privatumo apsaugos telekomunikacijų sektoriuje // Oficialusis leidinys L281, 1995-11-23.
15. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 95/46/EB dėl asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo // Oficialusis leidinys L 281, 1995-11-23.
16. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 95/46/EB dėl asmenų apsaugos tvarkant asmens duomenis ir dėl laisvo tokių duomenų judėjimo // Oficialusis leidinys L 281, 1995-11-23.
17. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/21/EB dėl elektroninių ryšių tinklų ir paslaugų bendrosios reguliavimo sistemos (Pagrindų Direktyva) // Oficialusis leidinys L 108, 2002-04-24.

18. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/19/EB dėl elektroninių ryšių tinklų ir susijusių priemonių sujungimo ir prieigos prie jų // Oficialusis leidinys L 108, 2002-04-24.
19. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/20/EB dėl elektroninių ryšių tinklų ir paslaugų leidimo // Oficialusis leidinys L 108, 2002-04-24.
20. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/22/EB dėl universaliųjų paslaugų ir paslaugų gavėjų teisių, susijusių su elektroninių ryšių tinklais ir paslaugomis // Oficialusis leidinys L 108, 2002-04-22.
21. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2002/58/EB dėl asmens duomenų tvarkymo ir privatumo apsaugos elektroninių ryšių sektoriuje // Oficialusis leidinys L 201, 2002-07-31.
22. Lietuvos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas // Valstybės žinios, 1996, Nr. 63-1479.
23. Europos Sąjungos sutartis (suvestinė redakcija) // Official Journal, C 325, 2002.
24. Europos duomenų apsaugos pareigūno nuomonė dėl pasiūlymo dėl Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos dėl teikiant viešas elektronines ryšių paslaugas tvarkomų duomenų saugojimo ir iš dalies pakeičiančios Direktyvą 2002/58/EB (KOM (2005) 438 galutinis) // Oficialusis leidinys C 298, 2005-11-29.

II. Specialioji literatūra:

1. *Lomanienė N.* Žmogaus teisės Lietuvoje. Teoriniai ir praktiniai aspektai. -Vilnius, 1996.
2. *Piechowiak M.* What are Human Rights?// An Introduction to the Internacional Protection of Human Rights// - Abo: Institute for human Rights, 1999.
3. *E. Kūris.* Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis // Justitia. 2003, Nr. 3-4.
4. *Vadapalas V.* Tarptautinė teisė. Bendroji dalis. -Vilnius, Eugrimas, 1998.
5. *Jočienė D.* Europos žmogaus teisių konvencijos taikymas. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. –Vilnius: Eugrimas, 2001.
6. *Jovaišas K.* Žmogaus teisių katekizmas. –Vilnius, Teisės institutas, 2006.
7. *Vaišvila A., Mesonis G.* Žmogaus teisės ir jų gintis. –Vilnius, Lietuvos teisės akademija, 2000.
8. *Paine Th.* Žmogaus teisės. Vilnius: Naujoji Rosma, 2003.
9. Pagrindiniai Jungtinių Tautų žmogaus teisių dokumentai. –Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2008.
10. *Lydeka A.* Žmogaus teisės įstatymų leidybos procese. Laisvi ir lygūs. Skiriama Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 6-osioms metinėms paminėti. –Vilnius, 2008.
11. *Petkus V.* Žmogaus teisės vakarų pasaulyje ir Lietuvoje. Lietuva ir žmogaus teisės. Dokumentų ir straipsnių rinkinys. –Vilnius, Lietuvos žmogaus teisių asociacija, 2008.

12. *Miliauskaitė K.* Žmogaus teisių sistema civilizacijų sambūvyje. Daktaro disertacija, socialiniai mokslai, teisė. Vilnius, 2004.
13. *Akehurst M., Malanczuk P.* Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas. –Vilnius: Eugrimas, 2000.
14. *Jarašiūnas E.* Teisminės valdžios apsaugos funkcionavimo problemos konstitucinėje justicijoje. Teisminė valdžia ir visuomenė (konferencijos medžiaga). –Vilnius, Žmogaus teisių centras, 1999.
15. *Vilčinskas V.* Konstitucinis žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimas. Asmens konstitucinės teisės Lietuvoje (konferencijos medžiaga). –Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 1996.
16. *Ragauskas P.* Teisė dalyvauti valdant šalį ir kitaip tvarkant viršuosiuos reikalus. Žmogaus teisės Lietuvoje. – Vilnius, Teisės institutas, 2005.
17. *Glendon M. A., Gordon M. W., Osakwe Ch.* Vakarų teisės tradicijos. –Vilnius, 1993.
18. *Šedbaras S.* Konstitucinis teismas : kas tai ir kam to reikia. –Vilnius, Justitia, sausis, 1996.
19. *Ruškytė R.* Pirmasis Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo dešimtmetis. –Vilnius, Teisės problemos, Nr. 3 (41), 2003.
20. *Masnevaitė E., Normantas E.* European models of constitutional complaint and their socio-legal perspectives in Lithuania. –Kaunas : Technologija, Socialiniai mokslai, Nr. 3 (49), 2005.
21. *Abramavičius A.* Teorinės ir praktinės asmens konstitucinio skundo įtvirtinimo Lietuvos konstitucinėje sistemoje problemos. –Vilnius: LRKT, Konstitucinė jurisprudencija, 2006.
22. *Fredman S.* Human Rights Transformed. Positive Rights and Positive Duties. –Oxford, 2008.
23. *Čepas A.* Žmogaus teisės Lietuvoje. –Vilnius, Teisės institutas, 2005.
24. Trumpa kiekybinių sociologinių tyrimų apžvalga. Žmogaus teisės Lietuvoje: padėties vertinimas. –Vilnius, 2002.
25. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje 2007-2008. –Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2009.11.30.
26. *Michael J.* Privacy and Human Rights. UNESCO 1994.
27. *Davies S.* Big Brother: Britain's web of surveillance and the new technological order. Pan, London, 1996.
28. *V. F. Jiménez.* Legal personality, privacy and the family in Henkin. The International Bill of Rights, New York, Columbia University Press, 1981.
29. *Hixson R.* Privacy in a Public Society: Human Rights in a conflict. New York, Oxford University Press, 1987.
30. *Westin A. F.* Privacy and Freedom. New York, Atheneum, 1967.
31. *Michael I. J.* Justine of the Peace Act. 1361 (Eng.), 34 Edw.

32. *Hauch J. M.* Protecting Private Facts in France: The Warren & Brandeis Tort is Alive and Well and Flourishing in Paris, 68 Tul. L. Rev. 1219, May 1994.
33. *Godkin E. L.* The Right to Privacy.. The Nation, 1890.
34. *Solove D. J., Rotenberg M., Schwartz P. M.* Information Privacy Law. Second edition. –New York, Aspen Publishers, 2006.
35. *Warren S., Brandeis L.* The right to privacy. Harvard Law Review 4, 1890.
36. *Gavison R.* Privacy and the Limits of Law, Yale Law Journal 1980.
37. Right to Privacy in French Law in Markesinis B. S. /ed./ Protecting Privacy. Oxford university Press. 1999.
38. *Žiobienė E.* Informacijos apie privatų asmens gyvenimą rinkimas. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, teisė. –Vilnius, Teisės universitetas, 2003.
39. *Flaherty D.* Protecting Privacy in Surveillance Societies. University of North Carolina Press, 1989.
40. *D. Held, A. McGrew, D. Goldblatt, J. Perraton.* Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra. – Vilnius: Margi raštai, 2002.
41. Shorter Oxford English Dictionary. 5th ed. Oxford: Oxford University Press, 2002.
42. Laisvoji rinka. Ekspertizė dėl Asmens duomenų teisinės apsaugos. –Vilnius, Lietuvos laisvosios rinkos instituto leidinys, 2007, Nr.3.
43. Privataus gyvenimo ribojimas elektroninių ryšių sirtyje nusikaltimų tyrimo tikslais: problemos ir galimi sprendimai. –Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2005.
44. Žmogaus teisių įgyvendinimas Lietuvoje: apžvalga. –Vilnius, Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2005.

III. Teismų praktika:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Telekomunikacijų, Operatyvinės veiklos įstatymų ir Baudžiamojo proceso kodekso // Valstybės žinios, 2002-09-27, Nr. 93-4000.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso 53 str. ir Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymo 21 straipsnio 3 dalies atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios, 1994, Nr. 81-1514.
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl teismo sprendimų motyvų surašymo ir skelbimo, sprendimo už akių ir apeliacijos institutų // Valstybės žinios, 2006, Nr. 102-3957.

4. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo išvada dėl Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 4, 5, 9, 14 straipsnių ir jos Ketvirtojo protokolo 2 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios, 1995, Nr. 9-199.
5. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198-1 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios, 2000, Nr. 39-1105.
6. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Senato nutarimas Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 7,7-1 str. ir Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo įstatymo teismų praktikoje nagrinėjant garbės ir orumo gynimo civilines bylas // Teismų praktika, 1998, Nr. 9.
7. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Senato nutarimas dėl įstatymų, reglamentuojančių tėvų pareigą materialiai išlaikyti savo nepilnamečius vaikus, taikymo teismų praktikoje // Teismų praktika, 2005, Nr. 23.
8. Griswold v. Connecticut, 381 U.S. 479 (1965).
9. Entick v. Carrington, 19 Howell's State Trials 1029 (1765).
10. Niemietz v. Germany // Publication A 251 B, 1992.
11. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl operatyvinės veiklos // Valstybės žinios, 2000-05-12, Nr. 39-1105.
12. Amann v. Switzerland // Publication 27798/95, 2000.
13. Malone v. The United Kingdom. Publication A82, 8691/79, 1984.
14. Dudgeon v. The United Kingdom. Publication A45, 7525, 1981.
15. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl nusteistųjų korespondencijos cenzūros. Valstybės žinios, 2003-03-26, Nr. 29-1196.
16. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas dėl vardų ir pavardžių rašymo Lietuvos Respublikos piliečio pase // Valstybės žinios, 1999-10-27, Nr. 90-2662.

IV. Elektroniniai šaltiniai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // <http://www.lrkt.lt/Konstitucija.html> .
2. Oficialios Europos Parlamento svetainės informacija // <http://www.europarl.europa.eu/parliament.do?language=lt> .
3. Europos Tarybos informacijos biuras // http://www.etib.lt/?s=et_istorija&lang=lt .
4. Lietuvos Teisingumo ministerijos informacija // http://www.tm.lt/?item=stras_apie .
5. Jungtinių Tautų Organizacija // <http://www.unesco.lt/unesco/jto/> .

6. *Little D.* The Universality of Human Rights // <http://www.beyondintractability.org/essay/rights/> .
7. Žmogaus teisių ir laisvių garantijos. –Lietuvos žmogaus teisių centro informacija // <http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=470&PHPSESSID=8140aca4b018c2dec52af001a079b989> .
8. *Navarro V.* The economic and political determinants of human (including health) rights. – International Journal Of Health Services, 1978. Žr.: // <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=7&hid=13&sid=f26c25ed-0c18-4089-ac20-deee2223769c%40sessionmgr104&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=cmedm&AN=631961> .
9. *Richards D., Cingranelli D.* Economic Human Rights: Conceptualization and Measurement. Conference Papers - Midwestern Political Science Association. –Conference paper, Chicago, 2004. Žr.: // <http://web.ebscohost.com/ehost/detail?vid=8&hid=13&sid=f26c25ed-0c18-4089-ac20-deee2223769c%40sessionmgr104&bdata=JnNpdGU9ZWhvc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=a9h&AN=16054951> .
10. *Fabre C.* Social Rights Under the Constitution. Government and the Decent Life. –Oxford Scholarship Online, 2003. Žr.: // <http://www.oxfordscholarship.com/oso/public/content/politicalscience/9780198296751/toc.html> .
11. Žmogaus teisių stebėjimo instituto informacija // <http://www.hrmi.lt/static.php?strid=2005&> .
12. Australian Government. Office of the Privacy Commissioner // <http://www.privacy.gov.au/aboutprivacy/what/> .
13. Griswold v. Connecticut, 381 U.S. 479 (1965). // http://www4.law.cornell.edu/supct/html/historics/USSC_CR_0381_0479_ZO.html // .
14. *Rosen J.* The Unwanted Gaze. The Destruction of Privacy in America. New York, Random House, 2000. // <http://www.nytimes.com/books/first/r/rosen-gaze.html> // .
15. Entick v. Carrington, 19 Howell's State Trials 1029 (1765). USA: Constitution Society. // http://www.constitution.org/trials/entick/entick_v_carrington.htm // .
16. Kingdom of Norway. // <http://www.privacyinternational.org/survey/phr2003/countries/norway.htm> // .
17. 1981 m. Konvencija dėl asmenų apsaugos ryšium su asmens duomenų automatizuotu tvarkymu. (ETS NR. 108) // <http://www.lrs.lt> // .
18. OECD, Guidelines Governing the Protection of Privacy and Transborder Data Flows of Personal Data. Paris, 1981. // <http://www.oecd.org> // .

19. Council of Europe. // <http://conventions.coe.int/> .
20. Nuomonė Nr. 3/2006 apie 2006 m. vasario 21 d. Tarybos priimtą Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2006/24/EB dėl duomenų, generuojamų arba tvarkomų teikiant viešai prieinamas elektroninių ryšių paslaugas arba viešuosius ryšių tinklus, saugojimo ir iš dalies pakeičiančią Direktyvą 2002/58/EB // http://europa.eu.int/comm/justice_home/fsj/privacy/index_en.htm // .
21. Valstybinės duomenų apsaugos inspekcijos informacija // <http://www.ada.lt/index.php?lng=lt&action=page&id=89> .
22. Lietuvos asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas. Valstybės žinios, 1996, Nr. 63-1479 // http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=231799 .
23. Niemietz v. Germany. Publication A 251 B, 1992. // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> .
24. Amann v. Switzerland. Publication 27798/95, 2000. // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> .
25. Malone v. The United Kingdom. Publication A82, 8691/79, 1984. // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> .
26. Dudgeon v. The United Kingdom. Publication A45, 7525, 1981. // <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en> .

ANOTACIJA

Slabačiauskas E. Asmens duomenų apsauga žmogaus teisių kontekste / Teisės magistro baigiamasis darbas. Vadovas : asistentas E. Špokas. –Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Strateginio valdymo ir politikos fakultetas, 2009.

Magistro baigiamajame darbe išanalizuota ir įvertinta Duomenų saugojimo direktyvos prevencinių priemonių proporcingumas žmogaus teisės į privatą gyvenimą lygmenyje, kokybinio tyrimo ekspertų interviu aptartas LR Elektroninių ryšių įstatymo konstitucingumo klausimas, pateikti pasiūlymai, kaip šias problemas spęsti. Pirmojoje darbo dalyje teoriniu aspektu tiriama žmogaus teisių ir laisvių koncepcija, pateikiama istorinė žmogaus teisių ir laisvių analizė ir vaidmuo socialinėje aplinkoje. Antrojoje dalyje nagrinėjama “sekimo direktyvos” samprata, analizuojamos ir vertinamos direktyvos ribojimų įtakos privataus gyvenimo laisvei, aptariamas konstitucingumo klausimas, pateikiami siūlymai principinėms problemoms spręsti. Tiek pirmojoje, tiek antrojoje dalyje nuosekliai remiamasi ekspertų vertinimo metodu gauta medžiaga.

Pagrindiniai žodžiai :

Žmogaus teisės, privataus gyvenimo laisvė, duomenų subjektas, elektroninės ervės apsauga, konstitucingumo klausimas.

ANNOTATION

Slabačiauskas E. Private Data Protection in the Context of Human Rights. Master's of Law Final Work. Supervisor: Junior Lecturer E. Špokas. – Vilnius. Mykolas Romeris University, Faculty of Strategic Management and Policy, 2009.

Master's Work analyzed and evaluated The Data Protection Directive proportionality of preventive measures at the level of The Human Right to Privacy, using qualitative analysis peer review method discussed constitutionality of the Republic of Lithuania Law on Electronic Communications, provided solutions to raised problems. The first part of the work studied the theoretical aspects of The Human Rights Conception, provided historic analysis of The Human Rights and their role in social environment. The second part examines the concept of 'surveillance directive', analyses and evaluates the affect of directive restrinctions to The Human Right to Privacy, discussed the constitutionality of the issue, provides suggestions to the major problems. Both parts include a coherent approach based on material obtained from peer review.

Key words:

The Human Rights, The Human Right to Privacy, data subject, protection of electronic communications, constitutionality.

SANTRAUKA

Slabačiauskas E. Asmens duomenų apsauga žmogaus teisių kontekste / Teisės magistro baigiamasis darbas. Vadovas asist. E. Špokas. –Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Strateginio valdymo ir politikos fakultetas, 2009.

Šiame darbe taikant tiek teorinius, tiek empirinius metodus, detaliai analizuojamas žmogaus teisių institutas, naujoji asmens duomenų apsauga Lietuvos elektroninėje erdvėje, kuri kol kas mokslinėje literatūroje buvo aptariama tik fragmentiškai, nors viešojoje erdvėje ši tema nuolat susilaukia pačių įvairiausių vertinimų. Nors darbe daugiausia koncentruojamasi į asmens duomenų prevencinių priemonių teisinio reglamentavimo prieštaravimus, atkreipiamas dėmesys ir į ginčytinų teisės normų pagrindu kylantį galimą konstitucingumo klausimą.

Darbą sudaro dvi dalys. Pirmojoje aptariamos bendrosios žmogaus teisių instuto tendencijos: pateikiamos įvairios žmogaus teisių ir laisvių koncepcijos interpretacijos, istorinė analizė ir vaidmuo socialinėje aplinkoje, charakterizuojama žmogaus teisių apsaugai reikšmingų teisės normų reglamentacija, įvertinamas galimas teisės normų kolizijos atvejis dėl Direktyvos 2006/24/EB integracijos į Lietuvos teisyną. Antrojoje darbo dalyje identifikuojamos apsaugos priemonių ir žmogaus teisės į privatumą teisinio reglamentavimo ir praktikos problemos.

Darbe nustatyta, jog telekomunikacijų teikimo bendrovės rizikuoja pažeisti žmogaus teisę į privatumą asmens duomenų apsaugos srityje dėl nepakankamai sureguliuotų priemonių internervencijos. Be to, atkreiptinas dėmesys į tai, kad naujosios duomenų apsaugos teisės normos gali prieštarauti Lietuvos Respublikos Konstitucijos saugomoms vertybėms.

Atsižvelgiant į nustatytas asmens duomenų apsaugos politikos problemas, darbo pabaigoje pateikiamos konkrečios rekomendacijos dėl šių visuomeninių santykių teisinio reguliavimo turinio.

SUMMARY

Slabačiauskas E. Private Data Protection in the Context of Human Rights. Master's of Law Final Work. Supervisor: Junior Lecturer E. Špokas. – Vilnius. Mykolas Romeris University, Faculty of Strategic Management and Policy, 2009.

This work, using both theoretical and empirical methods, in detail analyses The Institute of Human Rights, the new personal data protection in Lithuania's electronic communications, which in scientific literature has only been discussed in fragmentary, although publicly this theme constantly receives a wide range of estimates. Although the work is mostly concentrated on contradictions in regulations of personal data preventative measures, it also draws attention to the possible constitutionality issue raised on the basis of controversial rules of law.

The work consists of two parts. The first part discusses the general tendencies of The Institute of Human Rights: provides various interpretations on The Concept of Human Rights, historic analysis and their role in the social environment; characterizes rules of law regulations that are significant to The Human Rights protection; assesses the possible conflict of laws in the case of Directive 2006/24/EC integration into the Lithuania's statute-book. The second part identifies legal and practical issues of The Human Right to Privacy and security measures.

The paper found, that telecommunications companies are at risk to violate The Human Right to Privacy in the field of personal data protection due to intervention of insufficiently regulated measures. In addition, attention is drawn to the fact that the new rules of law on data protection may contradict the values protected by Constitution of the Republic of Lithuania.

Considering the stated personal data protection policy issues, specific recommendations for the legal regulation of public relations are provided in the conclusion part of the paper.

PRIEDAI

Magistro baigiamajame darbe remtasi 5 koduotų ekspertų medžiaga. Visiems buvo pateikti tie patys klausimai (*asmens duomenų apsaugos ypatumai įsigaliojus naujajai Direktyvai 2006/24/EB, jos privalumai ir trūkumai; konstitucingumo klausimas minėtos Direktyvos atžvilgiu; žmogaus teisės į privatumą ir prevencinių priemonių prieštaringumo santykis; operatyvinės veiklos kontrolės veiksmai ir piktnaudžiavimo tarnyba atvejai asmens duomenų saugumo atžvilgiu; pasiūlymai dėl elektroninės erdvės skaidrumo gerinimo priemonių; „sekimo direktyvos“ teigiamos ir neigiamos pusės*), siekiant kritiškai pažvelgti tiriamos problemos atžvilgiu. Gauta informacija panaudota ne atskiroje darbo dalyje, tačiau nuosekliai įkomponuojant nagrinėjamo klausimo kontekste.

Ekspertas	Sritis	Darbo stažas	Amžius
E1	Teisininkas, STT darbuotojas, MRU dėstytojas	~ 10	34
E2	Teisininkas, 2008-2012 m. Seimo narys	~ 25	52
E3	Teisininkas, ŽTSI darbuotojas	~ 30	55
E4	Teisininkas, aktyvus žmogaus teisių gynėjas	~ 35	61
E5	Socialinių mokslų atstovė, politikė, EP narė	~ 25	52